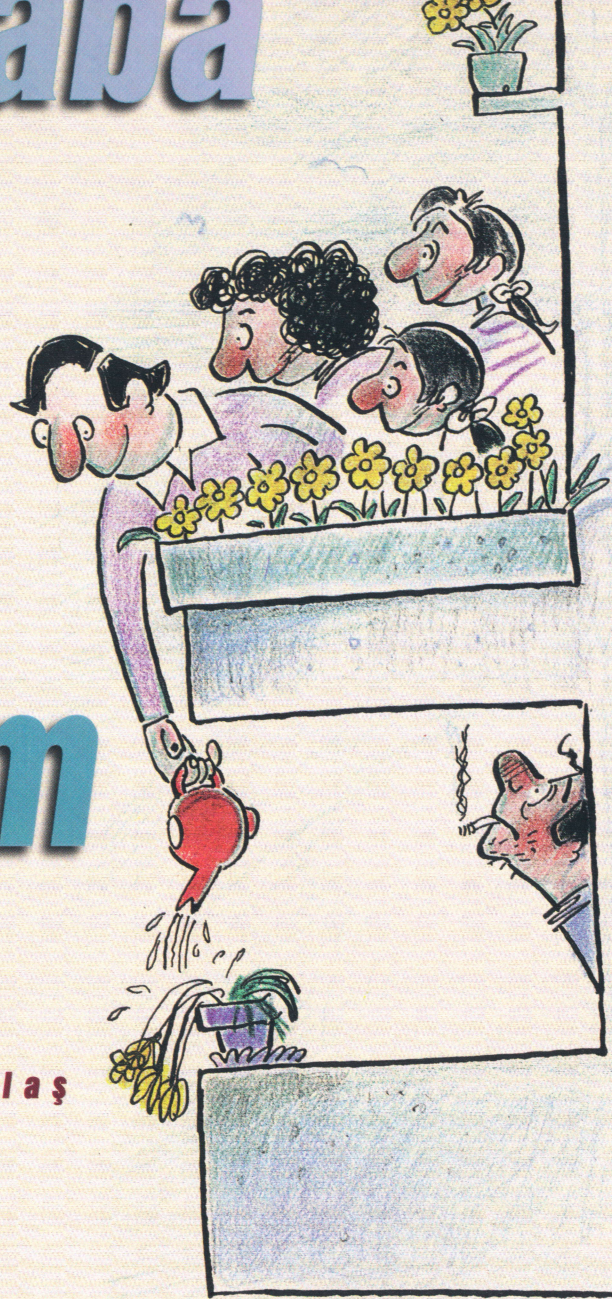

Mernava

Sivil

Toplum

DERLEYEN Taciser Ulaş

HELSINKI
CITIZENS
ASSEMBLY

HELSINKI YURTTAŞLAR DERNEĞİ

M. S. S.

Merhaba Sivil Toplum!

Kitabın yayımlanması için maddi destek sağlayan
Kanada Elçiliği'ne teşekkür ederiz.

Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi 10
ISBN 975-470-639-5

KAPAK Ümit Kıvanç
KAPAK RESMİ Behiç Ak
OFSET HAZIRLIK İletişim Yayınları
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CILT Şefik Matbaası

Merhaba Sivil Toplum!

Merhaba Sivil Toplum!

İÇİNDEKİLER

KURUMSAL YAPILAR VE YENİ PROGRAMLAR	118
Ülkesizlikten Şüphelenilmez ya da STK'ların Rolü ve Etkisi	118
İnsan Hakları Kurumları Ülkemizdeki Durumları	118
Başka Bir Yönden İnsan Hakları	118
İnsan Hakları Derneği, Bir STK Olarak İnsan Hakları	123
Derneği ve Ailelere Çeyiz / İnsan Hakları	123
TMMOB: 80 Öncesi Demokratik Kitle Örgütleri	152
ve Demokratik Kuruluşları 1997 / İnsan Hakları	152
HYD ve Örgütlenme Sorunu Üzerine Notlar	157
Tarikatlar Üzerine	157
Aydınlık İçin Bir Düşünce Kamusal Eylemi	181
Mebuse Tekay	181
Yaygın Demokrasi Kavramının İki Model Önerisi	232
Bunlar Demokrasi Kavramının İki Model Önerisi	232
Köyün Demokrasi Kavramının İki Model Önerisi	232
Sadun Emrealp	232
Sunuş	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE'DE STK'LAR DÜNYASINA	
KAVRAMSAL BAKIŞLAR	11
STK'lar ve Hukuki Çerçeve Yeni Talepleri	
Üzerine Notlar / Ozan Erözden	13
Sivil Toplum Örgütleri / Murat Belge	23
Yerel Yönetimler ile Sivil Toplum Kuruluşları	
Arasındaki İşbirliği / Sadun Emrealp	39
Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri:	
STK'lar / Aydın Uğur	69
Devlet ve Sivil Toplum	
İlişkileri Üzerine / Ali Çarkoğlu	79
İKİNCİ BÖLÜM	
STK'LARIN GÜÇLENDİRİLMESİ	91
Anket	93

Uluslararası Saydamlık ya da STK'ların Rolü: İnsan Haklarını Uluslararası Korumanın Başka Bir Yüzü / Turgut Tarhanlı.....	117
---	-----

İnsan Hakları Derneği, Bir STK Olarak İnsan Hakları Derneği ve Ankete Cevap / Ercan Kanar.....	127
---	-----

TMMOB: 80 Öncesi Demokratik Kitle Örgütleri ve Demokrasi Kurultayı 1997 / İhsan Karababa.....	155
--	-----

HYD ve Örgütlenme Sorunu Üzerine Notlar Taciser Ulaş.....	177
--	-----

Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi Mebuse Tekay.....	191
---	-----

Yaygın Demokrasi Eğitimi İçin İki Model Önerisi Burhan Şenatalar.....	197
--	-----

Sunuş

TACİSER ULAŞ*

Sivil Toplum Kuruluşları'nın(STK) Türkiye'de büyük canlılık içinde olduğu bir dönemden geçiyoruz. Gümrük Birliği' ne giriş ve Habitat II hazırlık çalışmaları sırasında başlayan hareketlilik, çok sayıda yerli ve uluslararası STK'nın tanışmasına, buluşmasına, birbirleriyle ilişki kurma yöntemleri geliştirmesine yol açtı. Bu dönemde medya ve devlet STK'larından söz etmeye başladı. Yerli ve yabancı birçok siyasetçi STK'larla daha yoğun bir ilişki arayışı içine girmeye başladılar. STK'lar uluslararası fonlardan kaynak bulmaya başladı ve bu kaynaklarla "üçüncü sektör"e özgü işler üstlendiler. Bütün bu dinamizm, Türkiye'de STK dünyasının kendisine değişik duruş noktalarından bakmasına ve kimi örgütlerin kendilerini yeniden tanımlama çabasına katkıda bulundu. 1990'ların sonunda farklı düzeylerde farklı STK etkinlikleri dizisiyle karşı karşıyayız ve önümüzdeki dönemde STK'lar daha fazla gündemde olacak. Bir yandan yeni oluşumlar doğuyor, bir yandan da daha eski bir geçmişe sahip olan örgütler yenilikçi atılımlar içinde. Birçok STK'nın geleceğe dönük programları ve projeleri var.

(*) HYD Proje Koordinatörü.

Bu süreci değerlendirmek, yönlendirmek, STK' lar içinde emek veren insanlar kadar STK' lar üzerine düşünen insanların çabasına da bağlı. Oysa Türkiye'de STK'lar üzerine kitap yok denecek kadar az. Hızla gelişen bu sürecin başlıca aktörleri olan STK' ların da, çok geç kalmadan, içinde yer aldıkları, şekil verdikleri, SKT dünyası üzerine gözlem yapmaya başlamaları büyük önem taşıyor.

Bu kitap böyle önemli bir boşluğa dikkat çekmek ihtiyacından doğdu.

Kitap üç bölüm olarak tasarlandı. Birinci bölüm, STK' ların ne olduğu ya da ne olmadığı sorusuna cevap arayan yazılardan oluşuyor. Bu metinleri izleyen bölümlerde Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları'nın yararlanabileceği bir proje önerisi, bir anket yer alıyor. Böylece kitapta, STK'ların ve bireylerin değişik düzeylerde "bilgilenebileceği", "kullanabileceği" ve birbirlerinden "haberli" olmalarını sağlayabilecek değişik türde malzemenin biraraya getirilmesine çalışıldı.

Birinci bölümde STK'larla ilgili genel tanımlar, kavramlar; Türkiye'deki yasal çerçevenin özellikleri ve bunun STK'ların yapıları üzerindeki etkisi; STK'ların demokratik bir işleyiş içindeki yeri ve işlevleri; devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki; STK'ların devlet karşısında "bağımsız" olmaları ölçütü ile örgütlenme modeli arasındaki ilişki; STK'ların içinden geçtiği gelişim süreçleri; STK'larla siyasi partiler arasındaki ayrımlar ve ilişkiler ele alındı.

İkinci bölümde, isteyen herkesin yararlanması için STK'larla ilgili bir anket yer alıyor. Bu anket, Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin (HYD) "STK'ların Güçlendirilmesi" başlığı altında yürüttüğü bir proje sırasında ortaya çıktı. Anketin amacı, STK'ların kurumsal kapasiteleri ile toplumdaki etkileri arasındaki ilişkiyi gündeme getirmektir. Bunun yanı sıra, katılım, demokrasi, açıklık, saydamlık, eğitim ve STK etiği geliştirme gibi konuların, tabanda daha fazla tartışılmasına katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın eksenini STK' lar hakkında

bilgi toplamaktan çok, derlenen soruların STK'lar bünyesinde gözden geçirilmesi, tartışmaya açılması idi. Anketi kitabın ikinci bölümde yayımlayarak, çok sayıda sivil toplum kuruluşuna ulaşmasını sağlamayı umuyoruz.

Seminerler sırasında farklı STK üyeleri tarafından cevaplandırılan anket, Ali Çarkoğlu'nun yazına önemli bir veri sağlamış oldu. Bunun yanı sıra milletvekillerine uyarlanmış bir başka versiyonu da faksla TBMM'ye gönderildi. Milletvekillerinden randevu ile görüşme talebinde bulunuldu. Bu talebe, sivil toplum düzeyindeki gelişmeleri dikkatle takibeden, farklı partilere mensup, çok sınırlı sayıda milletvekili olumlu cevap verdi ve kendileriyle yüzyüze görüşüldü. Ne var ki alınan cevap sayısı 10'u geçmediği için herhangi bir değerlendirmeye gidilmedi. Bu milletvekillerimizin adını burada anmadan kendilerine teşekkür ederiz.

Kitabın Kurumsal Yapı ve Yeni Programlar başlıklı üçüncü bölümünde ise, İnsan Hakları konusunda STK'ların yeni ve artan rolünün altı çiziliyor ve bu alanda çalışan STK'ların dinamizmini yansıtan, geleceğe yönelik program ve etkinlikler tanıtılıyor. Ayrıca Türkiye'de demokratikleşme ve insan hakları alanında uzun yıllar etkin olmuş İHD ve TMMOB'yi konu alan yazıların "giriş" bölümünde bu kuruluşların, geçmişten bugüne bir değerlendirmesini bulacaksınız.

STK'ların kendi örgütsel-kurumsal sorunlarını ortaya koyan yazıların sayısının az olması ise kitabın bu bölümünün en önemli eksiği.

Kitabımızdaki son yazı, STK'ların en temel ihtiyaçlarından biri olduğuna inandığımız, demokrasi ve eğitim konusunda STK'ların (ve belki, sendikaların, odaların ve üniversitelerin) ortak bir çözüm bulmasına yol gösterecek bir proje önerisinden oluşuyor. Kitabın ortaya koyduğu somut önerilerden biri de, önümüzdeki dönemde, bu projenin ortak bir STK girişimi olarak gerçekleşmesi.

STK'ların güçlenmesini hedefleyen bir yaklaşımla bu derlemede biraraya getirdiğimiz malzemenin, hem STK'lar ko-

STK'lar ve Hukukî Çerçevede Yenilik Talepleri Üzerine Notlar

OZAN ERÖZDEN*

Sivil toplum, modern anlamıyla, politik alanın, yani devlet alanının dışında kalan toplum kesiti ifade eden bir terimdir. Bu tanımı daha çeşitlendirmek ve sivil toplumu daha geniş bir anlamla ifade edecek biçimde, merkezi kontrole ve hiyerarşiye tabi tutulamayan toplumsal ilişkiler ağı olarak tanımlamak da mümkündür. Öte yandan, sivil toplum, günümüze gelindikçe, demokrasiyle birlikte düşünülen, demokrasi kavramından ayrıştırılmayan bir kavram haline dönüşmüştür. Bu çerçevede, demokratik toplumun, sivil toplum örgütlerinin rahatça serpilebildiği, devletle özel sermaye işletmeleri arasında bir üçüncü sektörün de boy gösterebildiği toplum olarak tanımlanmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu bağlam içinde sivil toplum kuruluşlarını da, toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan, kâr amacı gütmeyen devlet dışı kuruluşlar olarak tanımlamak mümkündür. Tabii ki, bu yüzeysel giriş tanımları sivil toplum kavramının bütünü ve sivil toplum kuruluşlarının niteliği konusunda, ilk etapta net bir fikir uyandırmayacaktır; ancak, salt bu düzlemde bile, sivil toplum ile batılı demokra-

(*) I. Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesi.

si arasındaki bağlantıyı büyük bir isabetle saptayabilmek mümkündür.

Bu bağlantının somut bir göstergesi olarak, demokratik bir toplum düzeni içinde sivil toplum kuruluşlarının, bir yandan anayasal mekanizmaların işleyiş sürecine etkin bir biçimde katıldıkları, öte yandan da bu süreç içinde yer alan diğer organ ve kurumların işleyişlerine destek oldukları söylenebilir. Nitekim, sivil toplum kuruluşlarının başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (m. 19 - 20) olmak üzere, birçok uluslararası insan hakları belgesinde ve yine insan hakları listeleri içeren iç hukuk belgelerinde vurgulanmaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının, demokratik sistemin işleyişinde üstlendikleri rol icabı, bazı özelliklerle donanmış oldukları görülmektedir. Bu özellikleri şöylece sıralamak mümkündür:

1. Sivil toplum kuruluşları devlet aygıtının bir parçası değildir. Bu kuruluşların devlet politikalarının oluşumunu etkilemeye çalışmaları veya devlet tarafından maddi olarak desteklenmeleri mümkündür. Ancak, bu olgu, sivil toplum kuruluşlarının devlet aygıtından bağımsız olmalarına hanel getirmez.

2. Sivil toplum kuruluşları, kâr amacı güden özel hukuk tüzel kişilerinden farklı olarak, doğrudan kendilerine çıkar sağlamayan bir amaç etrafında örgütlenmiş bireylerden oluşur.

3. Sivil toplum kuruluşları, ortak bir amaç etrafında toplanan kişilerden oluşmaları sebebiyle, gerek belli bir hukuki kalıba uyan örgütler şeklinde, gerekse de herhangi belli bir hukuki örgütlenme kalıbının dışında kalan enformel örgütler olarak kurulabilirler. Ancak, bu amaç etrafında örgütlenen kişilerin, genel bir kural olarak, toplumun geri kalan kesimlerine nazaran hep "azınlık" konumunda kalacakları unutulmamalıdır.

4. Sivil toplum kuruluşları, siyasi yelpazedeki konumları itibarıyla, adeta partilerin ve onların temsil ettikleri siyasi görüş farklılıklarının üstünde bir noktada durmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları, hangi siyasi görüşten olurlarsa olsunlar,

tüm insanların ortak ilkelerde buluşabilecekleri varsayımından yola çıkarlar. İnsan hak ve özgürlüklerinin korunması, çevrenin korunması ya da toplumsal konum itibarıyla dezavantajlı durumda olan kişilere yardım eli uzatılması gibi konularda, hangi ulustan, hangi dinden ya da hangi siyasi görüşten olursa olsun, tüm insanların ortaklaşabileceğini varsayarlar.

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra siyaset sahnesinde beliren sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanı salt ulusal düzlem değildir. Bu kuruluşlar, belki ulusal düzlemdekinden daha etkin bir biçimde, uluslararası ya da daha doğru bir deyişle "uluslararası" düzlemde de faaliyet göstermektedirler. Hatta, uluslararası ölçekte saygın bir sivil toplum kuruluşunun oldukça etkin bir konuma yükselmesi artık kanıksanmış bir olgudur yargısı kolaylıkla ortaya atılabilir. Bu bağlamda akla ilk olarak, Uluslararası Af Örgütü ya da Greenpeace gibi kuruluşlar gelmektedir. Bunlar, faaliyet gösterdikleri alanda uluslararası bir kamuoyu yaratmakta ve "uluslararası" bir manevi zorlama ağı oluşturabilmektedirler. Dolayısıyla, günümüzde, genel eğilime uygun olarak, sivil toplum kuruluşlarının da küreselleşme yolunda olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çerçevede, sivil toplum kuruluşlarının, gerek ulusal gerekse uluslararası düzlemde üstlendikleri işlevleri birkaç başlık altında toplamak mümkün olabilecektir:

- Sivil toplum kuruluşlarının başlıca işlevlerinden birisi, kamuoyu oluşturma yoluyla, bireylerin taleplerinin dile getirilmesine ve dikkate alınmasına yardımcı olmaktır.

- Sivil toplum kuruluşları, gerek örgüt içi yapıları itibarıyla, gerekse de bizatihi var olmaları sebebiyle, çoğulcu bir toplum yapısının sağlanmasında etkin bir işlev üstlenmektedirler. Öncelikle, sivil toplum kuruluşları, aynı amacı gerçekleştirmeye yönelik farklı çözüm yollarını savunan bireyleri bir araya getirmeleri nedeniyle, toplumsal dokularda çoğulculuk kültürünün yerleşmesine katkıda bulunmaktadırlar. Öte

yandan, çeşitli amaçlara yönelik faaliyet gösteren birçok örgütlü yapının toplum bünyesinde yer alması olgusu da çoğulculuğun göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir.

-Sivil toplum kuruluşları, gerek devlet aygıtının gerçekleştirildiği uygulamalara, gerekse de pazar ekonomisinin dayattığı bazı mekanizmalara karşı koruyucu tampon olma işlevini görmektedirler. Devlet aygıtının uygulamalarına karşı tampon olma işlevi, iki farklı kanaldan yürümektedir. Öncelikle, idare aygıtının uygulamaya koyduğu politikaların toplum tarafından benimsenmesi, bu politikaların sivil toplum kuruluşları tarafından savunulması halinde çok daha kolay gerçekleşmektedir. Öte yandan ise, bazı olumsuz politikalar sivil toplum kuruluşlarının muhalefeti sonucunda uygulamadan kaldırılabilmektedir. Bu tarzdaki somut örnekler özellikle temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamaya yönelik faaliyetler kapsamında rastlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, bir diğer açıdan ise, bireylerin aktif katılımını sağlamak suretiyle, piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur haline dönüşmektedirler.

Buraya kadar çizilen tabloda, sivil toplum kuruluşlarının rolü ve işlevleri demokratik bir düzenin ve demokratik işleyiş mekanizmalarının varlığı temel veri olarak kabul edilmek suretiyle tanımlanmıştır. Ancak, sivil toplum kuruluşlarının demokratik bir düzenin henüz istenilen ölçüde gelişmediği ortamlarda, yani demokrasiye geçiş koşullarında üstlendikleri bazı işlevler de vardır. Öte yandan, global ya da yerel ölçekte boy gösteren kriz anlarında da sivil toplum kuruluşlarının, kendi uğraş alanları dahilinde, birtakım yapıcı görevler üstlendikleri de görülmektedir.

Demokrasiye geçiş sürecinde sivil toplum kuruluşlarının karşılaştığı en önemli sorun, bizzat sivil toplum kuruluşlarının da hangi çerçevede faaliyet göstereceklerini belirleyen yeni yasal ve idari yapıların oluşturulması sürecine doğrudan veya dolaylı olarak katılma sorunudur. Burada sadece, insan hakları alanı içinde, demokratik sistemlere özgü hak ve öz-

gürlükleri tanıma ve tanınan hakları koruma mekanizmalarının oluşturma sorunu söz konusu olmamaktadır. Aynı çerçevede, sivil toplum kuruluşlarının hukuki ve mali denetimlerine ve mali kaynaklarını hangi yollardan edinebileceklerine ilişkin yasal ve idari düzenlemeler de, sivil toplum kuruluşlarının etkin katılımına dayalı olarak oluşturulması gereken normlardır. Dolayısıyla, sivil toplum kuruluşları demokrasiye geçiş süreçlerinde, bu alanda da etkin olmalıdırlar.

Öte yandan sivil toplum kuruluşları, demokrasiye geçiş süreçlerinde, pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ve bu projeleri uygulamaya geçirmek yollarıyla, eğitim, çevre, adalet hizmetlerine erişim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına koşut, paralel ya da alternatif sorumluluklar alabilirler.

Demokrasiye geçiş süreçlerinde sivil toplum kuruluşlarının üstlenebileceği bir diğer önemli işlev, yetişmiş insan kaynağı yaratmaktır. Sivil toplum kuruluşları, kendi içlerinde oluşturacakları katılımcı ve çoğulcu yapıyla, bu kültüre aşina, bu kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamaktadırlar.

Ancak, özellikle demokrasiye geçiş dönemlerinde, sivil toplum kuruluşlarının herhangi bir siyasi örgüte angaje olma izlenimi yaratmamaya özen göstermeleri ve gerek yürütme erkini elinde tutan, gerekse de henüz muhalefette olmasına rağmen potansiyel olarak hükümet konumuna gelebilecek olan siyasi yapılanmalara karşı bağımsızlıklarını korumaya gayret etmeleri yerinde olacaktır. Böylelikle, sivil toplum kuruluşları yukarıda belirtilen işlevlerini rahatlıkla yerine getirmek için gereksindikleri inandırıcılığı ve saygınlığı elde etmiş olacaklardır.

Sivil toplum kuruluşlarının önemli işlevler görebilecekleri bir diğer ortam ise, kriz dönemleridir. Kriz dönemleri deyimi salt sıcak çatışma ortamlarını değil, sıcak çatışmaların hemen öncesindeki ve hemen sonrasındaki zaman kesitlerini de kapsamaktadır. Ancak, bu her üç ortamda da, sivil toplum

kuruluşlarının yerine getirdikleri işlevler, esas itibarıyla, birbirine koşut nitelikte işlevlerdir.

Kriz bölgelerinde sivil toplum kuruluşlarının öncelikli amacı, yaşanan krizi hafifletmeye ve sonuçta da sıcak çatışma tehlikesinin ortadan kaldırılmasına ya da varolan sıcak çatışma ortamının giderilmesine yönelik etkinliklerde bulunmaktır. Bu etkinlikler, şiddete dayanmayan çözümlerin daha geniş kitleler tarafından anlaşılmasını ve desteklenmesini sağlamaktan, şiddeti reddeden çözümlerin eğitim sistemlerinde yeretmesine çalışmaya dek uzanan geniş bir yelpazeye yayılabilir. Kriz anında sivil toplum kuruluşlarının üstlendiği en önemli görev ise, bölgedeki sivil halkın acil temel ihtiyaçlarını, politik kararlardaki ve bölge koşullarındaki değişimleri dikkate almaksızın, karşılamaktır.

Kriz anlarında sivil toplum kuruluşları, politik kararları değiştirmek üzere, resmi organlara doğrudan ya da dolaylı yollardan baskı yapmak; çatışan taraflar arasında arabuluculuk rolü üstlenmek; krize müdahale etmek üzere uluslararası organları harekete geçirmeye çalışmak gibi politik alan içinde kalan etkinliklerde de bulunabilirler.

Krizin sıcak çatışmaların yaşandığı bölümü sona erdikten sonra, sivil toplum kuruluşları, hayatın “normale” döndürülmesi için bazı etkinliklerde bulunacaklardır. Şiddete maruz kalan kişiler, genellikle, krizin sona ermesinden sonra da, karşı taraf hakkında olumsuz duygular beslemeye devam ederler. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarının rolü, bu düşmanca tavrın giderilmesine yönelik çalışmalar göstermek olacaktır. Öte yandan, savaş suçlularının ya da kriz döneminde işlenmiş olan insanlığa karşı suçların faillerinin ortaya çıkarılması ve cezalandırılması için çalışmak; krizin her iki tarafın da maduriyetine yol açtığını ortaya koymak gibi etkinlikler de, yine krizin sıcak safhası sonrası yerine getirilecek işlevler arasında yer almaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, günümüzde, toplumsal yapıda, özellikle de demokratik toplumlarda gitgide daha sağlam ve

daha çok yer kaplayan bir konum elde etmektedirler. Öte yandan, sivil toplum kuruluşlarının fiili olarak “yaptırım güçleri”nin de gitgide arttığını söyleyebiliriz. Özellikle uluslararası arenada sivil toplum kuruluşları, gün geçtikçe daha da artan bir saygınlık elde etmektedirler. Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Avrupa Birliği gibi devletlerarası kuruluşlar sivil toplum kuruluşlarıyla olan işbirliğini artırmakta, devletler kanalıyla yürütülemeyen bazı projeleri STK’lar kanalıyla hayata geçirebilmektedirler.

*

Bir ülkede, sivil toplum kuruluşlarını ilgilendiren yasal çerçevenin bu kuruluşların yapısını belirleyen en önemli etmen olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yok. Demokratik rejimlerle, baskıcı otoriter rejimler arasında STK’ları ilgilendiren yasal çerçevede önemli farklar var. Bu konu ülkemizde daha çok, dernekler yasası bağlamında tartışılıyor. Bu noktada, ülkemiz özelinde sivil toplum kuruluşlarının (özellikle de dernek şeklinde örgütlenmiş sivil toplum kuruluşlarının) karşı karşıya oldukları hukuki sorunlar konusunda birkaç söz söylemek ve bunlara ilişkin bazı ham çözüm önerileri ortaya atmak yerinde olacaktır.

Sivil toplum kuruluşları, bu kitabın çeşitli bölümlerinde dile getirildiği üzere, çok değişik örgütlenme biçimleriyle karşımıza çıkabilirler. Türkiye’de bu örgütlenme biçimlerinden en yaygın olanı ise, hiç şüphesiz, derneklerdir. Gerçi, 12 Eylül darbesinin ertesinde, tüm hukuki güvencelerin aniden ve sanki hiç varolmamışlarcasına ortadan kaldırılması “şoku”yla karşı karşıyan kalan sivil toplum örgütleri, bir savunma refleksi olarak, derneğe nazaran daha güvenceli olduğu düşünülen vakıflar altında örgütlenmeyi tercih eder konuma gelmişlerse de, vakıf kurmaya nazaran daha pratik olma özelliği de taşıyan dernek formu yaygınlığını yitirmiş değildir. Ülkemiz özelinde sivil toplum kuruluşlarının karşı karşıya

oldukları temel hukuki sorunlara ilişkin olarak ileri sürülecek çözüm yolları da, bu yaygın örgütlenme formu dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Bu zorunluluğun birinci sebebi, yukarıda da belirtildiği üzere, dernek şeklindeki örgütlenmenin halen en yaygın örgütlenme biçimi olmasıdır. Ancak bundan daha önemli bir diğer sebep, Türk hukuk sisteminin bir kusuru olarak, derneklere ilişkin yasal düzenlenmenin, özellikle 12 Eylül ertesinden bu yana, en sorunlu düzenleme alanlarından birisi olmasıdır.

Bu noktada, “sorunlar” a ilişkin birtakım ham çözüm önerilerini ortaya atmadan önce, “sorunlar” ı dile getirmek, yani dernekler alanına ilişkin mevcut yasal ve idari düzenlemeleri ve uygulamaları kısa bir biçimde ortaya koymak yerinde olacaktır. Öncelikle, derneklere ilişkin hukuki alanın, anayasal ve yasal düzlem olmak üzere iki farklı hukuki boyutta düzenlenmiş olduğunu belirtelim.

Öncelikle, Anayasa’nın “Dernek Kurma Hürriyeti” başlığını taşıyan 33. maddesini ele alalım. Nitekim bu madde, son fıkrasında belirtildiği üzere, vakıflara ve vakıf niteliğini taşıyan kuruluşlara da uygulanır nitelikte bir düzenleme olması itibarıyla, sivil toplum kuruluşlarının büyük bir bölümünü ilgilendirmektedir. Söz konusu madde, 1995’ten önceki haliyle, içeriği belirsiz bir “siyaset yasağı” getirmekten, “gecikmesinde sakınca bulunan haller” formülüne başvurmak yoluyla, derneklerin ve benzer kuruluşların faaliyetlerini durdurma yetkisini idari makamlara tanımaya dek, birçok “antidemokratik” düzenleme içermekteydi. 1995 değişikliği ile ise, “siyaset yasağı” kaldırılmış ve “gecikmesinde sakınca bulunan hallerde” idari makamların vereceği faaliyeti durdurma kararlarının en geç kırk sekiz saat içinde yargıç tarafından onaylanması zorunluluğu getirilmiştir.

Bu alanı düzenleyen ikinci önemli hukuki metin 4.10.1983 tarihli ve 2908 sayılı Dernekler Kanunu’dur. Bu düzenleme, Anayasa’nın 33. maddesinin değişiklikten önceki haline bile aykırı sayılabilecek bazı düzenlemeler (örne-

ğin, dernek kurucusu olmaya ilişkin kısıtlamalar konusunda) içermesi itibarıyla, asıl sorun kaynağı durumundadır. Hatta, 1995 değişikliklerinden sonra, Dernekler Kanunu’nun içerdiği bazı düzenlemeler anayasal kurullarla açıkça çelişir hale gelmiştir. Ancak, Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan ve dolayısıyla bir 12 Eylül yasası olan Dernekler Kanunu, Anayasa’nın geçici 15. maddesiyle anayasa yargısından bağışık tutulmuştur (ya da, başka bir bakış açısıyla, Anayasa Mahkemesi Anayasa geçici madde 15’i bu yönde yorumlamaktadır). Dolayısıyla, dernekler açısından mevcut hukuki durumu tek cümleyle özetlemek gerekirse, bu örgütlerin nisbeten özgürlükçü bir anayasal düzenleme ve bu anayasal düzenlemeyle açıkça çelişen, oldukça antidemokratik olan, fakat bu aşırılıkları anayasa yargısı denetimiyle de giderilemeyen bir yasal düzenleme arasında cendereye alınmış olduklarını söyleyebiliriz.

Sivil toplum kuruluşları ve bu bağlamda dernekler, tabii ki, bu cendereden çıkmak için birtakım faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu konudaki en ciddi çaba, TÜSIAD tarafından hazırlatılan Dernekler Kanunu Tasarısı’dır. Bu tasarıda, mevcut Dernekler Kanunu’nun esaslı bir eleştirisi yapılmakta ve yasal düzenleme formülleri şeklindeki somut çözüm önerileri dile getirilmektedir. Aynı şekilde, Demokratik Cumhuriyet Programı tarafından hazırlanan “Siyasal Hayatın Tabiileştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi Taslağı”nda da, yine mevcut Dernekler Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin somut öneriler getirilmektedir.

Ancak, tüm bu çabaların, özellikle anayasal çerçeveye sınırlı oldukları tartışmasız bir gerçekliktir. Nitekim, TÜSIAD’ın tasarısının genel gerekçe bölümünde, taslağın hazırlanmasındaki amaçlar belirlenirken, yasal düzenlemelerin 1995’te yeniden çizilen anayasal çerçeveye uygun hale getirilmesinin de gözetildiği belirtilmektedir. Ayrıca, bizatihi dernekler alanını düzenleyen bir yasa çıkarılması düşüncesi, beraberinde ister istemez, belli yazılı hukuki kalıplara girme ve bu ka-

lıplarla sınırlı düşünme olgusunu getirmektedir. Bu noktada, bu tarz “müktesebata mündemiç” sınırlamaları da bertaraf edebilecek farklı bir çözüm boyutu olarak, dernekler alanını özel bir yasal düzenlemeye tabi olmaktan çıkarmak düşünülebilir. Daha somut olarak belirtmek gerekirse, dernekler (ve vakıflar) alanını bir yasal çerçeveye oturtmak üzere örgütlenme özgürlüğünü tanıyan bir genel anayasal hüküm yanında, Medeni Kanun içinde yer alan derneklere ve vakıflara ilişkin genel hükümlerle yetinilmesi, özgürleştirme ölçütü bakımından daha elverişli bir çözüm olarak görülebilir.

Öte yandan, özelde dernekler, genelde ise sivil toplum kuruluşlarının hukuki düzlemde karşılaştıkları sorunlar, salt anayasal ve yasal düzenlemelerden değil, uygulamada sıkça rastlanan, hatta kemikleşmiş hale gelmiş olan tutumlardan da kaynaklanmaktadır. Zaten yeterince boğucu olan yasal çerçeveyi iyice bunaltıcı hale getiren bu pratik zorlamalar, bürokratik kırtasiyeciliğin had safhaya eriştirilmesinden, yasal düzenlemelerle idari görevlilere tanınan yetkilerin en son sınırına dek, hatta bu sınırın da ötesine geçerek kullanılmasına değin geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu olumsuzluğun bir “idari görevli” (ki, dernekler açısından bu görevli, Emniyet Teşkilatı bünyesindeki Dernekler Masası’ndaki polisler olmaktadır) alt kültüründen kaynaklandığı düşünülebilir. Bu bakış açısıyla yola çıkıldığında da, bu sorunun çözümünü uzun vadeye yayılacak bir alt kültür değiştirici eğitim programları dizisine bırakmamak; sorunu daha radikal bir önlemlerle çözmeye çalışmak tercih edilebilir. Böylesi bir radikal çözüm de, derneklerin sicilini tutma işlevinin Emniyet Teşkilatı’ndan alınarak, yeni ve sadece bu işlevi yerine getirmek amacıyla kurulacak bir idari birime terk edilmesi olacaktır. ●

Sivil Toplum Örgütleri

MURAT BELGE*

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, bütün dünyada, yeni bir tür örgütlenme gelişti ve yayıldı. Kısa bir zaman önce, bunları teker teker “Amnesty International”, (Uluslararası Af Örgütü), “Helsinki Watch” (Helsinki İzleme Komitesi) gibi örgüt adlarıyla tanır ve anardık. Şimdilerde, bu çeşitten bütün örgütleri anlatan generik adlar (ve kısaltmalar) hepimizin diline yerleşti: NGO’lar (*Non-governmental Organizations*, Hükümet Dışı Örgütler”), Türkçe’de Sivil Toplum Kuruluşları ya da (İngilizce’de “Voluntary Organizations” denilen) Gönüllü Kuruluşlar gibi. Bugün bu adları telaffuz ettiğimizde, sayıları yüzleri ve binleri bulan örgütlerden söz etmiş oluyoruz. Dünya tarihinin bu evresine “STK’lar evresi” diyenler var ve o kadar yanlış bir adlandırma değil bu.

Ne zaman başladı bu süreç ve ne anlama geliyor? Bu iki soruya sırayla cevap vermeye çalışacağım, ama birincisini anlatırken ikincisine de girmiş olacağız.

Tarihte herhangi bir fenomenin kökenini bulmak için, biraz geriye gideriz. Ulaştığımız her evre bizi bir öncesine gönderir. İncelediğimiz nesnenin bir benzeri, bir önceki evrede

(*) HYD Genel Başkanı

de vardır. Böylece, fenomenen fenomene atlayarak ve aralarındaki farklardan çok, ortaklıkları izleyerek tarihin başlangıcına kadar gidebiliriz. Bu anlamda zaten “dünyada yeni bir şey yoktur.”

Ama bir yandan da “yeni bir şey” olduğunu biliriz. Tarih, aslında hem süreklilikler, hem de yeniliklerle doludur. Genel koşullar eski fenomenleri hep yeni biçimlerde bir araya getirir. “Sivil Toplum”un kendisi zaten “örgütlülük” demektir ve bu anlamda örgütlülüğü sivil toplumun varlığını tesbit ettiğimiz her yer ve zamanda bulabiliriz. Ama bugün “STK’lar” diye genellediğimiz örgütler ve bunların oluşum süreci oldukça yenidir. Kendi hesabıma ben bu süreci 1968’den başlatıyorum.

Bunu der demez açıklanması gereken bir çelişki başını gösteriyor: çağdaş tanıma uygun STK’ların en çok bilinen ve bu tarihte en fazla katkısı olan örneği, Uluslararası Af Örgütü 1961’de kurulmuştu. Evet ama o da 1968’den sonra parlardı. Fikirler çok zaman, etkiledikleri oluşumdan önce doğar (telefonun teorik ilkesinin telefonun kendisinden iki yüzyıl kadar önce açıklanması gibi); ama ancak belirli koşullar olgunlaşınca semere vermeye başlar.

“1968” adıyla andığımız protesto hareketi, Soğuk Savaş’ın ortasında, yani dünyanın “kapitalist” ve “komünist” iki kutuba ayrıldığı (bunların dışında kalan ülkelerin de hareketlerini ister istemez o iki kutupta temsil edilen değerler ve politikalara göre ayarladığı) bir dönemde patlak verdi. Sözü edilen üç blokta da, blokların iç yapılanmalarına göre farklılık gösteren ama bir yandan ortak bir karakteri paylaşan protestolar oldu. Yani 1968 dünya çapında ve uluslararası karakterde bir hareketti. Hangi rejim ve sistemde olursa olsun, insanların içinde buldukları düzene karşı hoşnutsuzluğunun dışavurumuydu. Ve her yerde “genç entelicensiya”, demek ki ağırlıklı öğrenciler hareketin taşıyıcısı oldular. Başka sınıf ve tabakaların, bu arada o yıllarda değişim ve protesto sunun “öncü sınıfı” olarak kabul edilen proletaryanın dahli ya hiç olmadı ya da görece marjinal kaldı.

Rejimlerin tepkisi de, iç yapılanmalarına göre farklılık gösterdi. “Demokratik” Batı rejimleri epey telaş ve dolayısıyla epey sertlik gösterdiler. Ama istedikleri şekilde “asayiş” sağladıktan sonra “suçlu avı”na çıkmaktan kaçındılar -hatta çeşitli kurumlarda reform yapmaya da başladılar. Oysa Doğu Bloku çok daha sert davrandı. Çekoslovakya örneği hala hatırlarda. Benzer sertlik Üçüncü Dünya ‘da da görüldü.

STK’ların tarihini araştırdığımız için Batı rotasından gidelim. 1968, bütün”müesses nizam”a başkaldıran bir hareket oldu Batı’da. O dünyanın yapılanmasına muhalif olan “söl”-da sokaklara dökülen gençler açısından o düzenin bir parçasıydı: herhangi bir çekiciliği yoktu. Başladığında ve tarihte izini bırakmaya yeten o kısacak eylemliliğinde su yüzünde olmayan çeşitli akımlar, kısa bir süre sonra Batı dünyasına yayılıverdiler. En erken gelişenlerden biri feminizmdir. Gerçi “feminizm” lafı dünyada ilk kez işitilmiyordu, ama 1968 sonrasının feminizmi öncekilerden farklıydı. Onu çevrecilik izledi. Yetmişli yıllarda, örneğin Fransa’da, “Ekolojistler” de seçime katılıyordu, ama bu hareket asıl parlak başarılarını bir süre sonra Almanya’da kazandı. Irkçılığın ve yabancı düşmanlığının daha yoğun hissedildiği ülkelerde (bunlar daha çok Avrupa’nın kuzeyinde) ırkçılığa karşı mücadele örgütlendi. Yetmişlerin sonunda nükleer silahlanmaya karşı hareket dev boyutlara ulaştığı gibi, Doğu Avrupa blokundaki muhaliflerle de ilişki kurmaya başladı.

Bu gibi- birbirinden çok farklı görünen- hareketler yayıldıktan sonra, kelime haznemize bazı yeni kavramlar girdi: örneğin, “issue based”, yani tek bir sorun temelinde oluşan bir hareket. Bu, şu demek: Ahmet sağcı, Mehmet solcu, ama ikisi de doğayı seviyor ve doğanın zarar görmesine seyirci kalmak istemiyor. Bu durumda, çevreci bir eylemde yanyana gelebiliyorlar; belki zamanla “ bir eylemde” bir araya gelmenin ötesine geçip bir hareketin görece sürekli özneleri haline de gelebiliyorlar. Aynı şey “ savaş karşıtları” ve sayılan bütün bu hareketlerde geçerli. Bu bize, ayrıca, savunulan davalarda-

ki bütün çeşitliliğe rağmen, hareketlerde ortak olan bir özelliği gösteriyor.

Birlikte olmanın bu yönteminden kaynaklandığı kadar, dönemin entellektüel eğilimlerinin de takviye ettiği bir başka ortak özellik, bu hareketlerde içsel hiyerarşilerin oluşmaması. Hareketlerin niteliği “il yönetim kurulu”, “ilçe yönetim kurulu” gibi “merciler” gerektirmiyor. Ama hareketin içinde yer alan insanlar, devlet yapısından ve onu model alan siyasi parti yapısından bilip tanıdıkları bu hiyerarşik kademelere, bürokrasiye, yetkilere, disiplinlere zaten karşılar. Dolayısıyla, “yönetim” için değil, ancak haberleşme ve koordinasyon için görece sürekli kurullar oluşturuyor ve “yatay ilişki” temelinden sapmamaya özen gösteriyorlar.

Klasik örgütlenmeler (sendikalar, odalar gibi mesleğe, mesleki çıkara bağlı olanlar da, parti gibi, bir görüşe bağlı olanlar da, bu noktada birleşir) insan ilişkilerini mümkün olduğu kadar anonimleştirmeye çalışır, çünkü o tür örgütlerin varoluş ve işleyişleri böylesini gerektirir: çeşitli kademelere özgü, hiyerarşik “makamlar” vardır (ilçe yönetim kurulu, bölge temsilciliği v.b.). Örgüt-içi seçimlerle bu makamlara belirli bireyler seçilir; bu bireylerin “makamları”nın gerektirdiği biçimde davranması beklenir. “Makam”, “bireysellikten” önemlidir.

Başta feministler olmak üzere bu yeni tipten örgütlenmelerde yer alanlar ise doğrudan ve kişisel ilişki kurmak üzere yanyana gelirler. Örneğin kadınların toplantılarında yaşantılarını paylaşmak önemlidir; bunu yüz kişiyle kolay kolay yapamazsınız. Onun için, insan psikolojisindeki doğal sıcaklığın erişemeyeceği büyüklüklerden genellikle sakınılır.

Almanya’da Yeşiller’in parti olmaya karar vermesinden sonra geçirdikleri sıkıntılar da iki yapılanma arasında ciddi bir ayırım bulunduğunu, birinden öbürüne (belirli özellikleri koruyarak) geçmenin hiç de kolay olmadığını kanıtladı.

Yetmişlerden itibaren, bu yeni tip örgütlenmelerin varlığını gittikçe daha çok hissetmeye başladık. Klasik tipte örgüt-

lerin farklılığı gittikçe belirginleşti. Şöyle bir örnek vereyim: Herhangi bir ülkede sol bir parti, sözcelişi komünist parti, ideolojisinin niteliklerinden ötürü ırkçılığa karşıdır. Bu düzeyde çeşitli eylemler yapılabilir, bununla ilgili bir programı vardır. Ancak partinin ırkçılığa karşı tavrı, bir parti olarak birçok başka konudaki tavırlarıyla birlikte bir bütünlük oluşturur ve doğal olarak genel tavırlarıyla uyum içinde olmasına özen gösterilir. Bu alanda kurulacak yeni tipten örgütlenme ise kendini yalnızca bu sorunla sınırlar, ona göre yapılıncı ve bu sorunu aşan genel bir “dünya görüşü” ya da genel bir “siyasi program” oluşturmaya çalışmaz.

Bir kural olmamakla birlikte, klasik parti yapılanması içinde bulunan bir örgütün, bundan ötürü (yani genel görüşleri, programı, politikaları v.b.) bir alandaki, diyelim “ırkçılık” sorunu alanındaki görüş ve politikalarında rötuş yapması gerekebilir. Bir “Komünist Parti” demiştik, bu örnekten devam edelim (ancak, burada olmuş bir şeyi anlatmıyorum; “Komünist Parti” gibi, gerçek bir somut nesneyi anlatan deyimleri sadece bir varsayımı somutlaştırmak için kullanıyorum) :çok ülkede ırkçı tepkiler, işçi sınıfının genç kuşaklarından kaynaklanabiliyor; şimdi bir Komünist Parti uzun-vadeli programını işçi sınıfına göre biçimlendireceğine göre, ırkçı şiddete aynı şiddette tepki göstermekten kaçınabilir. Benzer kaygılar taşımayan “ırkçı karşıtı” sivil örgüt ise herhangi bir davranışını bu tür gerçeklerle revize etmek gereğini duymayacaktır. İki farklı yaklaşımın bize böyle varsayımsal bir konjüktördeki *normal*, *beklenir* farkı, sivil örgütün klasik partiye kıyasla sorun karşısında belki daha radikal, belki daha açık ve net, belki daha cesur v.b. bir biçimde tavır alması olacaktır. Sonuç böyle olmaya başladığında, toplumda ırkçılık konusunda vicdani tedirginlik duyan yurttaşların, bireylerin, klasik partiden çok, bu özgül alanda mücadele etmek üzere oluşmuş örgütü, tepkilerini dile getirecekleri platform olarak seçmeleri doğaldır.

Daha önce değindiğim bir noktayı burada biraz daha vur-

gulayayım: klasik örgüt, sözgeşi şu varsayımsal “Komünist Parti”, ırkçılıkla ilgili *asıl* programını, ister istemez, kendisinin iktidar olduğu aşamaya saklar. Sivil örgüt için ise, “şimdi yapılacaklar” ve “iktidar olduktan sonra yapılacaklar” gibi bir ayırım yoktur, çünkü böyle bir hedefi, programı yoktur. Kendine seçtiği görevi başarıyla tamamlamak amacındadır, ama bunun için “iktidarda olmak” gibi bir zorunlu önlaşama koymamıştır.

İşte bu özellik, sivil toplum örgütlerinin hareketlerindeki ilk evreden bugüne, gittikçe belirginleşen, belki de “temel” niteliği kazanan, özellikleri oldu. “Hükümet - dışı” nitelemesi, bu bağlamda, yalnızca *bugüne özgü* bir önemli özelliği anlatmıyor, geleceğe yönelik bir taahüt de içeriyor: hükümetlerde, yani resmi iktidar aygıtlarıyla, herhangi bir biçimde özdeş olamayacağız!

Bu önerme doğruysa-ki doğru-bundan yeni bir sonuç çıkarmamız gerekiyor: gene klasik siyasi örgütlerin çok temel bir ön- kabullerinden farklı olarak, sivil toplum örgütleri, toplumda birçok sorunun çözülmesini, iktidarın tamamen dışındaki süreçlerde mümkün olabilir (ve böyle olması daha iyi) bir iş olarak kabul ediyorlar. Bu bakış farkının oldukça önemli bir fark olduğunu ve geçerliyse, birçok konuyu da farklı bir biçimde ele almayı gerektirdiğini söyleyebiliriz

Partiler ve STK'lar

Baştan sorduğum iki soru- STK'lar süreci “*ne zaman başladı*” ve “*ne anlama geliyor*”?- buraya kadar, içiçe bir şekilde, bir ölçüde cevaplandırıldı. Son geldiğimiz nokta, yani “iktidar” ya da “devlet” dışında iş yapma konusu, 1968 sonrasında daha belirgin çizgilerle seçilmeye başlayan, can alıcı nokta olarak ortaya çıkıyor. Onun için şimdi birkaç farklı yünden yola çıkarak bu konuyu biraz daha açmaya çalışacağım.

İlkin “siyasi partiler” konusuna biraz daha ayrıntılı bakalım, çünkü STK'ların açıkça ya da örtük biçimde gündeme getirdiği sorunlar arasında, siyasi partiyle ilgili olanı önemli.

Hatta STK'ların son zamanlarda siyasi partilerin *alternatifi* olduğunu söyleyenler çıkıyor ya da STK'lar arasında kendilerini buna yakın biçimlerde algılayanlar da oluyor

1968'in devrimci hareketi, sanki içgüdüsel bir şekilde, sağdaki veya soldaki siyasi partilerden uzak durmuştu. Yukarıda değindiğim gibi, bunun başlıca nedeni, o partilerin de kurulu düzenin parçası gibi görünmesiydi. Soldaki partilerden çoğu da gerek 1968'de gerek ondan sonra yayılmaya başlayan çeşitli hareketlere çok fazla yakınlık göstermediler. Muhtemelen onların gözünde de bu hareketler ya fazlasıyla disiplinsiz ve hatta “anarşizan”dı, ya geçici ve fazlasıyla “marjinal”dı ya da büsbütün geçersizdi. Siyasi partilerin sivil hareketlere ilgi göstermeye başlamaları uzun- belki “fazla” uzun- bir zaman aldı.

Ancak bütün bu süreçlerin asıl kaynağı olan bu dönemin, aynı zamanda, siyasi partilerin bir krize girdiği bir dönem olduğunu da söylemeliyiz. Batı Dünyası artık temel kurumlarını, prosedürlerini oluşturmuş bir dünya. Sermaye ile yönetim ve bürokrasi ve ayrıca sendikalar ve bu türden toplumsal örgütler arasında geleneksel bağlar kurulmuş, politikalar belirlenmiş. Dolayısıyla burada “kriz” dendiğinde, yıkımlar altüst oluşlar v.b. anlaşılmalı. Ama oy veren kitlelerle oy verdikleri partiler arasındaki bağların gitgide zayıfladığı açıkça görülüyor. Bunun en çarpıcı göstergesi de oy verme/ seçime katılma oranlarının, arada bir yükselmelerine rağmen, sürekli bir düşüş trendi içinde olmaları.

Bir krizin çeşitli muhtemel nedenleri sayılabilir (aynı anda varolan ve süreci etkileyen nedenler). Örneğin partilerin kendileri bürokratikleşiyor ve toplumdan kopuyor. Karmaşık modern toplumun mekanizmalarının nasıl işlediği bilgisi, sınırlı sayıda bürokrat ve teknokrat uzmanın erişebildiği ve gizli tutmakta yarar gördüğü- bir bilgi. Böylece bir kesim politikacı da somut günlük hayattan uzaklaşıyor. Partilerin geleneksel ittifakları ya da rekabetleri, iktidar stratejileri, propaganda yapma yöntemleri, toplumdaki ve dünyadaki çe-

sitli çıkar gruplarıyla kurdukları ilişkiler, sıradan insanın anlayabileceği sadelikten gitgide uzaklaşıyor.

Toplumda önemli sarsıntılar olmadığı için, varolan refah düzeyi sıkışıklıklar ve patlamalar yaratmadığı için, bu gidise meydan okuyan bir gelişme görülüyor ve bazan durum İtalya' da gördüğümüz yaygın ve denetimsiz yozlaşmaya kadar varabiliyor - varması da tabii, kitlenin politikaya soğukluğunu pekiştiriyor.

Parlamentonun bir "temsil" mantığına dayanması, modern toplumda ise bu "temsil" anlayışının artık çok battal kalması, sözkonusu krize katkıda bulunan bir başka etken. Belirli bir konjonktürde, çağdaş reklamcılık ve tanıtım tekniklerinin ağır etkisi altında kalmış siyasi partiler, birtakım imajlar ve sloganlar sunarak, uzantıları çok belli olmayan program ve projeler için toplumdaki oy istiyorlar. Oylar bir biçimde veriliyor ve sonra bütün bu programlar ve projeler halkın kolay kolay değiştiremediği, izleyemediği parlamento teknik ve taktikleri arasında boğulup gidiyor. İki seçim dönemi arasında ne olup bittiğini izlemek kadar hatırda tutmak da güç. Sonuçta insanlar bunun böyle kendine özgü bir iş olduğuna hükmedip dikkatlerini başka yönlere çeviriyorlar.

Yerelleşme

Bütün dünyada olduğu gibi Batı'da da siyasi partiler ulus-devletin oluşum sürecinin ürünü ve onun önemli bir parçasıdır. Bugünse ulus-devletin maddi dayanakları, özellikle dünyanın bu yöresinde, bir hayli aşınmış durumda. Bu geçiş zaten tedirginlik veren bir olgu ve herkesin ulus-aşırı yeni birimlere büyük bir özlem duyduğu söylenemez; öte yandan, eski birimlerin yetersizliği de keskin bir biçimde hissediliyor. Klasik siyasi partilerin bu yeni uluslararasılaşma döneminde kendilerini ciddi bir biçimde yeniden- yapılandırdıkları söylememiz. Onların bu göreneksel görünüşleri toplumlarındaki muhafazakar kesimlerde fazla yadırgama yaratmasa da, toplumun dinamik politize kesimleri için çekici değil. Parti-

lere kıyasla, sivil toplum örgütleri uluslararasılaşma sürecine daha erken girdiler ve daha fazla mesafe aldılar.

Zaten, saydığım bütün bu alanlarda sivil toplum örgütleri canlı bir etkinlik içindeler. Bu etkinlik, en azından şimdilik, partilerin yerini almaya yönelik bir şey değil; ona paralel gidiyor ve alanları kesişmiyor. Gene de arada ilginç bir ilişki olduğu inkar edilemez. Partilerin krize girmesi mi STK' lara canlılık verdi, yoksa STK' ların gelişmesi mi partileri ölgünleştirdi? Bu biraz "yumurta" ve "tavuk" ilişkisi üstüne beylik- cevapsız- soruyu andıran bir soru. Ama herhalde bir ilişki var; daha doğrusu, modern dünyadaki bazı eğilimler, değişimler v.b., en azından şimdiki konjonktürde, partilere enerji veren damarları daraltırken STK'larda bunun tersi oluyor.

Ama bunu söyler söylemez birçok yeni parantez açmamız, birçok ihtiyat payı bırakmamız gerekiyor ki, bunu sonraya erteleyerek yakından ilgili bir başka konuya geçelim.

Devlet ve STK'lar

Partiler tanımları gereği, hükümet olmak üzere iktidar olmak ve böylece "devlet gücü"nü kullanmak üzere kurulmuş örgütlerdir. Ama oyunun kuralları gereği bir dönemde bir parti (ya da partiler koalisyonu) bu yüce imkanı kullanma fırsatını elde eder; öbürleri ise sırasını bekler. Ama devlet hep oradadır.

Yukarıda siyasi partilerle ilişkisini ve farkını incelediğimiz STK' ların devlet karşısında tavrı nedir?

Bu kadar çok STK olunca soruya tek ve net bir cevap vermek hayli güç olabilir. Ayrıca dünyanın batısından doğusuna yönelmeye başladığımızda, STK görüş ve yapılarında ciddi farklar belirebiliyor. Gene de, öncelikle Batı'nın belli başlı STK örneklerini alarak ortalama bir tanıma ulaşabiliriz.

Bir örgüt kendini "sivil toplum örgütü" olarak tanımlıyorsa, "devlet" denen kurumla arasına belirgin bir mesafe koyuyor demektir. Günümüzde bu, ayrıca, bilinçli bir mesafedir. Geçmişteki sivil toplum örgütleri görece kendiliğinden bi-

çimlerde ortaya çıkmışlardı ve koşullar gereği devletin uzan-
gında, sivil toplumun içindeydiler. Oysa modern bir STK be-
lirli bir analiz sonucunda, seçerek, bu yeri almıştır. Ancak ge-
ne de, bu mesafenin nihai anlamı nedir?

Sivil toplum alanında artık klasikleşmiş iki örgütün etkin-
liklerini inceleyerek bu sorunun cevabı için ipuçları araya-
lım. Uluslararası Af Örgütü'nden başlayabiliriz.

Bilindiği gibi bu örgüt düşünce suçlarıyla, dolayısıyla dü-
şünceyi "suç" sayan rejimlerle, kısacası "özgürlük sorunu-
yla ilgilenir. Devlet dışında (ya da partiler dışında) böyle bir
alanda uzmanlaşan bir sivil kuruluş olarak örgütlenmesi, bu
"fiil" in kendisi, devlet denilen kuruma karşı bir "şüpheliği"
zaten içermektedir. Bununla, düşünceyi yasaklayan devletle-
re karşı bir güvensizlikten söz etmiyorum; o zaten çok belli.
Bu gibi durumlarda, bu uygulamalara karşı tarafsız, ilgisiz ya
da bazan destekleyici tavır alabilen, kendi içinde "daha de-
mokratik" görünümü devletlere karşı da güvensizliği kaste-
diyorum. İki-kutuplu dünyada sözgelisi ABD, kendi müttefi-
ki olan bir ülkede, sözgelisi Komünistler'e karşı kendi ülke-
sinde mümkün olmayacak bir anti-demokratik uygulamaya
göz yumabilirdi. Bu koşullarda, reel-politik süreçlerde dev-
letlerin, partilerin nasır bağladığı bu ortamda, özgürlükle il-
gili felaketleri gün ışığına çıkarmak, bunlarla mücadele et-
mek, devletlerin taşıdığı-ya da taşıdığına inandığı-türden so-
rumlulukları olmayan, dolayısıyla yalın vicdanın gereklerine
serbestçe uyabilen örgütlere düşüyordu.

Uluslararası Helsinki Federasyonu da benzer bir misyonla
kuruldu. Carter'in Sovyet Bloku'na karşı başlattığı "insan
hakları" atağının değiştirildiği yeni siyasi platformda, kendi
"blok"larına da "insan hakları"nın pek parlak yürümediğini
düşünen Batılı aktivistler, o dünyada da bu tür ihlalleri izle-
mek ve incelemek üzere bu örgütü meydana getirdiler.

Her iki örgüt de, hayat alanlarını devletin dışında kurduk-
tan başka, dünya kamuoyuna, yani *dünya sivil toplumuna* hi-
tap etmeye öncelik vermişlerdi. Buna rağmen, çalışma alan-

larında devlet ve devletler vardı. *De facto* bir durumdu bu,
birçok bakımdan. Sözgelisi, bir Asya ülkesinde idama mah-
kûm edilmiş bir yazarın idamdan kurtulması için açılan bir
kampanya son kertede devlet düzeyine uzanmak durumun-
daydı, çünkü zaten devlet tam da bu alanda kurulmuş, bu ala-
nı kaplamıştı. İdamı icra edecek devleti etkilemek olsun, o
devleti etkileyecek başka "demokratik"-devletler olsun ister
istememez işin ta içindeydi. Uluslararası Af Örgütü, ya da Hel-
sinki, az önce değindiğim gibi araya "uluslararası topluluk"
ya da "dünya kamuoyu" dolayımını koyuyor ve devletler üs-
tünde olması gereken baskıyı bu dolayım yoluyla kuruyor.
Ama son analizde devletler oradalar ve Uluslararası Af Örgü-
tü ya da Helsinki, kuruluşlar olarak ya da kuruluşlarda çalı-
şan bireylerin dünya görüşlerinde, genel olarak ya da tek tek
devletler hakkında ne kadar eleştirel ve şüpheli olsalar, onla-
rın bu kalıcı varlığını varsaymak durumunda.

Sanırım bu yaklaşımı genelleştirebiliriz. Aslında, sorunun
teorik çatısına uygun bu. Bir toplumun analizi, analizi yap-
nın durduğu yere göre, çeşitli öncüllerden başlayabilir. Çeşit-
li nedenlerle devleti kötülüklerin kaynağı ya da ekleme-
me ve uygulama mercii olarak gören, dolayısıyla yok edilmesini
savunan Marksist ve anarşist analizlerden farklı olarak, sivil
toplum analizi devletin bir biçimde varlığını kabul eder. Ka-
bul edilen, bugün varolan yapısıyla bu devlet olmayabilir ve
değildir. Ama sorun devletin ortadan kalkması değil, *sivil
toplumun devleti* olmasıdır.

Bu, devlet *gücü* kavramının bugüne kadar aldığı somut bi-
çimler çerçevesinde değerlendirilirse, "gücü azalmış" bir
devlet olarak da yorumlanabilir; ama "güçsüz" devlet demek
değildir. Müdahale alanları sınırlanmış ve müdahale biçimle-
ri belirli ilkelere göre yeniden-tanımlanmıştır. Bu tanımlan-
mış biçimleriyle, *etkili* de olması gerekir: etkili, aynı zaman-
da saydam, dolayısıyla "hesap verir" bir devlet.

Söz konusu örgütlere "sivil toplum örgütü" dediğimize gö-
re, işledikleri alanın da sivil toplum alanı olduğunu kabul

ediyoruz. Ama bu aslında bir soyutlama; sivil toplum dediğimiz bu alanda belirli bir yapılanma olmadıkça, sözkonusu örgütler de üzerinde ayakta duracakları bir *mekan* bulmakta zorlanırlar. Bu “mekan”, ancak, “kamusal alan” olabilir. Kamusal alan, sivil toplumun da, politik toplumun da (yani devletin) içine girip çıktığı, ama sürekli olarak işgal etmediği, “tarafsız bölge” gibi bir alandır. Sivil toplum hayatının önemli bir kısmını “özel alan”da geçirir; asıl mekanı orasıdır. Demokratik kurumları olmayan, otoriter/totaliter bir devlet yapısının hegemonyasında yaşayan toplumlarda “kamu alanı” olması gereken alan da aynı güç tarafından işgal edildiği için, sivil toplum buralarda “evine çekilir” ve ancak illegal kıklıklarda dışarı çıkar.

Çok yakın zamana kadar Doğu Avrupa’da yaşanan deneyim bunun iyi bir örneğidir. Bu bölgede devletin hegemonyası, “kamu” kavramını “devlet”le özdeşleştirdi. Ancak bu anlamda bir “kamu”nun gözler önüne gerdiği perdenin arkasında, sivil-toplum-ya da onun içinden bireyler-ile devlet arasında, “mafya” diye tanımlayabileceğimiz bir yeni, gizli ama reel örgütlenme serpildi. Bu durumda, belirli konjonktürel nedenler sonucu devletin gerilemesi ya da zayıflaması, ikilinin öbür ucu olarak kabul ettiğimiz “sivil toplum”un güçlenmesine yol açmadı. Devlet, toplumda hegemonyasını işlettiği sürece, sivil kurumların üzerinde durabileceği “kamu alanı”nı kurmadığı için, onun gerilemesiyle açılan boşluğu zaten örgütlü olan mafya doldurdu.

Bu halen yaşayan bir olgu ve “sivil toplum örgütleri”nin varlığı açısından, sınırlanmış yetkilerini etkili biçimde kullanan bir devletin varlığının önemini kanıtıyor.

Bir yenilenme dönemi

Yeni yüzyıla, daha doğrusu bin yıla girerken, STK’ların özellikle Batı dünyasındaki gelişmesi devam ediyor. Şimdiye kadarki süreç, bu yeni tip yapılanma içinde de birçok sorun olabildiğini ve olduğunu gösterdi. Ancak bu yazının çerçe-

vesinde o sorunlara değil, aralarından, yakın gelecekte belirleyici olduğunu düşündüğüm bir tanesine değinmek istiyorum.

STK’ların tarihini (yani bugün etkili olanlarının) 1968’den başlatmak bana doğru görünüyor. Bu doğruysa, o günlerde ortaya çıkan bir temel eğitimin o zamandan bu zamana bir hayli olgunlaştığını da söyleyebiliriz. Bu, “kendi işini kendin yap” deyimiyile özetlenebilecek bir eğilim. 1968’de “Gerçekçi Ol, İmkansız Talep ET” ya da Talmud’dan alınan “Şimdi Değilse, Ne Zaman?” gibi sloganlarda kendini hissettiren bir ruh hali bu. Kısaca daha önceki “dönüşümcü” hareketlerden, dönüşüm için siyasi iktidarın ele geçirilmesini beklemesiyle ayrılan bir yeni eylemlilik tarzı.

“Dönüşümcü” kategorisi içinde elbette çeşitli varyantlarıyla sosyalizm ön planda yer alıyordu. 1968 öncesinde bütün varyantlarıyla sosyalizm bu “iktidar değişimini” anına göre programlamıştı. Toplumda “kadın” sorunu mu var? “Sosyalizm iktidara geldikten sonra kadın-erkek eşitsizliğini giderecek tedbirler alınacaktır.”

Oysa iktidara geldiği yerlerde de bu alanda fazla mesafe alındığı görülmemişti. Belli ki daha acil sorunlar vardı v.b. Ama bazı insanlar, kadınlar, herhangi bir “iktidar değişikliği” beklemeden bu konuda mücadele etmeye giriştiler. Başka birçok alanda da aynı şey yapıldı (Bir parantez içinde, sivil hareketlere önemli enerji sağlamış birçok bireyin “klasik” örgütlenmelerde hayal kırıklığına uğramış solcular olduğunu da ekleyelim).

Şimdi olgunlaşan çizgi ve bir yol ayrımı yaratabileceğini düşündüğüm birikim tam bu alanda.

Uluslararası Af Örgütü, STK’lar alanında, kutuplarda suyuolu açan buzkıran gemileri gibi çalışmış ve gerçekten birçok yol açmıştı. Belki en önemli katkısı, dünya çapında kazandığı prestijle, kendini izleyecek başka örgütlere, böyle bir işin başarılabilmesine dair güven sağlaması olmuştu. Dünyanın birçok yerinde, birçok gönüllü kuruluş, Uluslararası Af Ö-

gütü modelini kendine uyarlayarak çalıştı ve STK'lar tarihine katkıda bulundu.

Ancak bugün vardığımız noktanın sağladığı perspektiften Uluslararası Af Örgütü ve Helsinki Federasyonu gibi onun modeli üzerinden çalışan başka STK'lara baktığımızda, çalışmalarının belirli bir sınırlılığı olduğunu görüyoruz. Sonuç olarak, bazı -şüphesiz çok önemli konularda- inceleme yapıyor ve rapor yazıyorlar. Rapor etkili, kendi başına. Bu etkisiyle olumlu sonuç için dolaylı katkısı da olabiliyor. Ama sonuç olarak, kendi içinde çok sınırlı bir çalışma tarzı var: “şu şu şu kötü şeyler oluyor,” demekle sınırlı. Birilerine, kendi içinde değerli bir bilgi sunuyor. O bilgiyle ne yapılacağı , başkalarına kalmış bir şey.

Oysa şimdi, birçok sivil toplumcu bizzat eylemleriyle dünyada bazı şeyleri değiştirmenin mümkün olduğunu düşünüyor. Bir süreden beri bunun birçok arayışı var.

Geçmişteki yöntemde, bir kötü uygulamayı belgelemek -ve gereğinde telin etmek- vardı, bu yöntem o kötülüğün kaldırılmasına yönelik eylemlilik öneriyor. Söz gelişi, orman yangınları hakkında istatistik sunmak ve muhtemel zararlı sonuçlarını açıklamak yerine, orman yangınlarını durduran ya da en azından azaltacak eylem biçimleri bulmak gibi.

Önemli bir nokta şu: böyle bir aşamaya gelindiye, bunda şimdi aşılacak istenen çalışmalarla alınmış mesafeler ve sonuçların büyük bir payı var. Yani önerilen yenilik, “eskinin kötü olduğu” gibi bir suçlama içermemeli (ve bildiğim kadar, içermiyor da). İkincisi, ille onun yerini alması gereken bir şey de değil. Deminki örneğe dönersek , orman yangınlarını azaltacak somut eylem biçimleri bulunabiliyorsa, bunları yerine getirmek elbette gerekir; ama bu, orman yangınları ve sonuçları hakkında bilgi üretmenin boş bir iş olduğu anlamına gelmez.

Üçüncüsü, aslında hayli iddialı yanları olan bu yeni tipten eylemliliğin mümkün olması için, gerek sivil toplumun, gerekse devletin belirli bir olgunluk aşamasına gelmiş olması

gerekir. Devletle sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkinin tanımını gereği ve başından beri bir ölçüde pürüzlü olduğunu söylemiştim. “Gönüllü Kuruluş” adına tam uygun biçimde , toplumda yapılmayan ya da gerektiği gibi yapılmayan bir işi bizzat üstlenen bir STK, etkinliğinin bir aşamasında yerel ya da ulusal yetkililerle sürtüşmeye girebilir; “hazımlı” olmayı öğrenmemiş bir devlet yapısı bu durumda etkinliği imkansızlaştırabilir. Ya da bunun tersi olur ve muhtemel sürtüşmelerden kaçmaya çalışan STK kendini “yarı resmi bir hayır kurumu” konumunda bulabilir. Bunların ikisi de, ama özellikle ikincisi, istenir şeyler değil.

Diyojen İskender'e “gölge etme başka ihsan istemem,” dedi. Sonra ne olduğunu pek bilmiyoruz. Muhtemelen İskender olgun davrandığı için dramatik sonuçlar doğmadı, biz de hikayenin bu kadarıyla yetiniyoruz. Ama İskender kahkahalar atıp, “Aman, ne nükte” deyip Diyojen'e bir kese altın verse, bu “başka ihsan” olur ve istenene uymazdı. Tersine, kızıp “Şu herifi öldürün”, deseydi, hikayenin sonunu biliyor olurduk.

Sivil toplum örgütleriyle devlet arasındaki ilişki, hele bizim bölgelere yaklaşıldığında, bundan çok farklı değil. Denge, hala, çok hassas. ●

Yerel Yönetimler ile Sivil Toplum Kuruluşları Arasındaki İşbirliği

SADUN EMREALP

1. Başlarken...

Bu sunuş, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin, oldukça kısa sayılabilecek bir geçmişe sahip olmasının yaydığı sıcaklıkla, bir “yüksek sesle düşünme” çabasını yansıtmaktadır. Bu çaba sırasında, sunuşun “tarafsız” bir göz yerine, yerel yönetim gözlüğü ile yapılacak olması, kaçınılmaz olarak, birtakım eksiklikleri ve sınırlamaları da beraberinde getirecektir.

Sunuş kapsamında, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin dayanaklarının ve olanaklarının gözden geçirilmesi ve bazı yönleriyle yeniden değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda sunuş, söz konusu işbirliğinin geliştirilmesini ve kurumsallaştırılmasını sağlayacak olan demokratik yerel yönetim anlayışının ve yerel yönetim reformunun kapsamını ve içeriğini tartışmak, birlikte zenginleştirmek, görüş, eleştiri ve katkılarla bu çerçeveyi genişletmek amacını taşımaktadır.

1.1 “Yerel”i Tartış(ma)mak...

Kentlerin ve kent yönetimlerinin giderek artan ağırlığı, katılımcı süreçlerin gelişmesi, sivil toplum kuruluşlarının yeni

rolleri ve işlevleri gibi gelişmeler karşısında, tüm dünyada “yerellik” kavramının tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Dünya yerel yönetim hareketine yön vermiş olan ülkelerin öncülüğünde, “yerel”e yeni açılımlar getirilmesi ve bu kavramın yeniden tanımlanması süreci tüm hızı ve coşkusuyla sürerken, “temsili demokrasi”nin aşılma süreci içinde “yerel”in konumu irdelenmekte, yerellik içinde yer alan yeni “aktörlerin” işlevi üzerinde durulmakta ve kendi başına bir “aktör” olarak “yerel”in kavramsallaştırılması yönünde çaba gösterilmektedir. Bu bağlamda, ulus-devletin dayattığı yapının temellerinden sallanmakta olması ve yerelliğin, belirli bir mekâna bağlı olarak tanımlanmasının giderek anlamını yitirmesi karşısında, “yerel-üstü” ilişki biçimlerinin “network” kavramı üzerine temellendirilmesi yoluna gidilmektedir.¹

“Yerel”in yeniden tanımlanması sürecine, yerel yönetimin “yönetim” boyutu ile ilgili tartışmalar eşlik etmekte ve bu bağlamda, “yönetim” kavramının yerini almakta olan “yönetişim” (governance) kavramına içerik kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Yönetimden “yönetişim”e geçiş süreci, alışageldiğimiz hiyerarşik, tepedenci, emredici, “ben bilirim”ci, köstekleyici yapılanma yerine, yönlendirici, destekleyici, “yapabilir kılıcı”, yatay, şeffaf, hesap vermeye ve demokratik denetime açık, tabana dayalı, gücünü halktan alan, desantralize ve katılımcı politikalar, kurumlar ve hareketler üstüne oturan yeni bir ilişkiler sisteminin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bugün gelinen noktada, şu sorulara yanıt aranmaktadır: Yerel yönetim, yeni “yerel”i temsil etmekte midir? Bu konuda bir örtüşme söz konusu değilse, bugünkü yapısının ve işleyişinin yerini alacak yeni ilişkiler sisteminde yerel yönetim, çeşitli yerelliklerin kendi yönetim biçimlerinin ya da kendilerini ifade etme yöntemlerinin bir platformu mu olacaktır? Eğer yerel yönetimin yapısı “yerellik” tarafından belirlene-

1 Bu konudaki ilginç tartışmalar için bkz. ADA Dergisi, Yıl 3, Sayı 9, Mart-Mayıs 1997.

cekse, aşağıdan yukarıya doğru kurulacak olan yerel yönetim yapısı, bugünkünden ne ölçüde farklılaşacaktır? Bu yeni yapı, geleneksel anlamda bir kurum olmaktan çıkarak, bir “network yönetim sistemi”ne mi dönüşecektir?

Bu açık uçlu soruların ortaya koyduğu gibi, yönetim ilişkilerinin farklı bir yaklaşımla tanımlanması, artık bir kurumsal yeniden yapılanma projesi olmaktan çıkarak, sosyo-ekonomik, kültürel ve mekânsal yeniden yapılanmayı kapsayan toplumsal bir projeye dönüşmektedir.

1.2 Hangi “STK”?

Yerel yönetim ile sivil toplum kuruluşları (STK) arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda, yerel yönetim kadar “sivil toplum” da tartışma konusudur. Bu kavramın çok yönlü ele alınışlarını ve üzerindeki yorum farklılıklarını irdelemek, konumuzun kapsamı dışında kalmakla birlikte, STK’ların sivil toplum içerisindeki meşruiyet temellerinin, “devlet-kamu alanı” “kamu alanı-özel alan” ya da “tek bir kamu alanı karşısında kamu alanları mozaiği” karşılıklarında aranıyor olması, bu kuruluşların konumları ve işlevlerine ilişkin tartışmaların da derin sularda yapılmakta olduğunu göstermektedir.

Bu sunuşta sivil toplum, devlet tarafından düzenlenmeyen, kendi dinamiğini oluşturan toplumsal ilişkiler alanı olarak ele alınmakta ve yaptığı çağrışımlar açısından demokratikleşme, insan hakları, siyasal, toplumsal ve kültürel çoğulculuk, yönetime ve karar alma sürecine katılım, iktidar paylaşımı gibi kavramları içerecek biçimde kullanılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları da bu genel çerçeve içerisinde, yaşamın her alanına damgasını vurmaya başlayan özerk, gönüllü toplumsal örgütler ve örgütlenmeler olarak yerlerini almaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, uluslararası belgelerde oldukça farklı terimlerle ifade edilmektedir. Yalnızca değişik metinlerde değil, aynı metin içerisinde de, birbirini tamamlayıcı, dönüşümlü ya da eşanlamlı olarak, “sivil toplum kuruluşla-

rı” nitelemesinin yanı sıra, “sivil toplumun oluşturduğu örgütler”, “hükümet-dışı kuruluşlar”, “topluluk örgütleri”, “gönüllü kuruluşlar” ya da “kâr amacı gütmeyen kuruluşlar” gibi terimlere yer verilmektedir. Söz konusu ifade biçimlerine ilişkin tanım ve yorum farklılıklarına karşın, STK tanımıyla ilgili tartışmalarda belki de en az sorgulanan yön, bu geniş terimler yelpazesidir.

Günümüzde, sivil toplum kuruluşu nitelemesinin en önemli ölçütlerinden ya da önkoşullarından biri olarak, merkezi yönetime karşı, hem yönetsel hem de mali açıdan bağımsızlık gösterilmektedir. Bununla birlikte, “bağımsızlık” ölçütünün çeşitli boyutları içerdiği görülmektedir. Bu bağımsızlığın gereği ya da sonucu olarak, sivil toplum kuruluşlarının yalnızca eleştirel bakış açılarını ve kurumsal mesafelerini korudukları ve söylemlerinde “sivri dilli” olarak kaldıkları sürece gerçek anlamda “STK” niteliğini taşıdıkları, buna karşılık, uzlaşmacı bir tutum benimsedikçe ve düzene uyum sağladıkça bu yaftalarını yitirdikleri yönündeki bakış açısı, oldukça yaygındır.

Bağımsızlık ölçütü, STK’ların örgütlenme modelleri açısından da tartışma konusudur. Ülkemizde, sivil toplum kuruluşu olarak tüzel kişilik kazanmanın başlıca yolu, bir vakıf ya da dernek olarak kurulmaktan geçmektedir. Kuşkusuz, vakıflar ve dernekler, yalnızca Türkiye’de değil, başka ülkelerde de geçerli olan ve yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi açısından çok elverişli örgütlenme modelleridir. Bununla birlikte, özellikle derneklerin tüm işlem ve faaliyetleri üzerinde merkezi yönetimin denetimi ve vesayetinin söz konusu olması, bunların bağımsız hareket etmelerini zorlaştırdığından, bu model, STK bağımsızlığının ön planda tutulduğu yaklaşım kapsamında sorgulanmaktadır.

Benzer sorunlar, vakıf ve dernekler dışındaki sendikalar, meslek odaları, birlikler, kooperatifler gibi diğer örgütlü oluşumları da kapsamakta ve bunların, sivil toplum kuruluşları

arasında mı, yoksa bunların dışında mı ele alınması gerektiği, farklı ölçütlerin ışığında, tartışılmaktadır.

Ayrıca, “sivil girişimler” ya da “yurttaş inisiyatifleri” ve Habitat süreci sonrasında yaygınlaşan “kozalar” gibi, alışlagelmiş biçimde örgütlenmeyen hareketlerin, “örgütlülük” ölçütü karşısında, STK tanımına girip girmeyeceği de tartışma konusu yapılmaktadır.

Farklı örgütlenme modellerinin tartışma konusu yapıldığı kadar, aynı model altındaki örgütlenmeler de sorgulanmaktadır. Büyük holdinglerle ve iş çevreleriyle ya da siyasal partilerle organik bağları bulunan dernek ve vakıfların STK olarak görülüp görülemeyeceği, çoğulcu katılıma kapalı, örgüt-üçü demokrasiden yoksun, yalnızca kendi türdeşleriyle dayanışmaya açık örgütlenmeler ile çevreci gruplara, kadın hareketlerine, insan hakları savunucularına kurumsal dayanak sağlayan vakıf ve derneklerin aynı şemsiye altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, ya da “gönüllülük” ölçütü ön plana çıkarıldığında, meslek odaları ve barolar gibi yasal olarak kurulması zorunlu olan kuruluşların STK olarak kabul edilip edilemeyeceği gibi tartışmalar, sürüp gitmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının nitelikleri ve “nerede durdukları” hakkındaki tartışmalardan oldukça farklı bir düzlemde, bu kuruluşların mali açıdan bağımsız olmalarını sağlayacak kaynak arayışı sırasında ana hedeflerinden ödün vererek, mali kaynak sağlayan kuruluşların önceliklerine yönelme (“nabza göre şerbet”) eğilimi de giderek harareti yükselen tartışmalara sahne olmaktadır. Bu tartışmaların odak noktasında, sivil toplum kuruluşlarının hibe kaynaklara ulaşmasının başlıca aracı niteliğindeki “proje” olgusu yer almaktadır.

Özellikle uluslararası kuruluşlar, 1992 Rio Konferansı sonrasındaki gelişmeler doğrultusunda, ülkesel ölçekte yürüttükleri ve çoğu kez hibe fonlarla destekledikleri etkinliklerde “kamu yararı gözetin” ve “kazanç peşinde koşmayan” ortaklar arayışına girdiklerinde, karşılarında en elverişli konumda sivil toplum kuruluşlarını bulmaktadırlar.

Kağıt üzerinde tüm sivil toplum kuruluşlarının katılımına açık gözükken bu tür uluslararası projelerin geliştirilmesi ve yönetiminin gerektirdiği bilgi birikimi, birtakım sivil toplum kuruluşlarının “profesyonel projeci” olarak uzmanlaşmasına yol açmakta, hatta, yalnızca bu amaçla “STKlaşma” yoluna gidildiği görülmektedir. “Bilgi toplumu” için söylenenlerle koşutluk içerisinde, “ikili” bir yapı oluşmaya başladığına ve bu bağlamda, uluslararası fonlara “kanca atmış” olmanın nimetlerinden yararlanan sivil toplum kuruluşları ile bu kapasiteye sahip olamadıkları için “treni kaçıran” ve ayakta kalma mücadelesi veren sivil toplum kuruluşları arasındaki uçurumun giderek derinleşmekte olduğuna dikkat çekilmektedir. Rio sonrasında, adı geçen projelerin neredeyse tümünde amaçlanan “sürdürülebilir gelişme”nin ise sonuçta, bu pasta-dan pay kapan sivil toplum kuruluşlarının, “kendilerini sürdürmeleri”ne dönüştüğü vurgulanmaktadır.

Dünyanın uzak bir köşesinden yükselen alaycı bir ses, uluslararası fonlara el atmanızı sağlayacak “tüzel kişiliğe sahip, kâr amacı gütmeyen bir hükümet-dışı kuruluşunuz yoksa, düş gücünden yoksun, vizyon fakiri, çağın gerisinde kalmış biri olarak değerlendirilmenizden işten bile olmadığı”ni söylerken,² bu yorumun Türkiye bağlamı için geçerli olmadığını bilmek, ferahlatıcıdır!

Özellikle Rio sonrasında dile getirilmeye başlanan ve Habitat süreciyle birlikte eleştiri dozu artan bir başka sorun alanı, sivil toplum kuruluşlarının küresel, ulusal ve yerel ölçeklerde giderek yaygınlaşan ve etkinleşen işbirliği ve dayanışma ağlarının, iştah kabartıcı bir siyasal erk aracı olarak görülme-ye başlanması ve bu yatay ilişkiler platformunun, dikey yönetim ve temsil ilişkilerine dönüştürülecek biçimde kullanılma eğilimidir. Başlangıçta korkulan ölçüde gerçekleşme-ye, bu olumsuz gelişmenin sınırlı örneklerinin, sivil dayanış-

2 Brezilya'nın en büyük gazetelerinden “O Globo”da 7 Ocak 1995 tarihinde yayınlanan makale. (Çeviri: Ricardo Neves, UNDP/LIFE Brezilya Ulusal Koordinatörü).

ma etiği ve “yurttaş” (citizen) bilinci içerisinde, kendini sivil toplumun geliştirilmesine adanmış çok sayıda kişiyi, kuruluşu ya da inisiyatifi gönülsüzleştirdiği, küstürdüğü ya da yabancılaştırdığı görülebilmektedir.

Tüm bu olumsuzlukların üzerine gidilmesi ve bunların giderilmesi zorunluluğu saklı kalmak kaydıyla, bu noktada, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının ortak bir kamu alanını paylaşmakta olduğuna dikkat çekilmesi ve bu engin alanın, birlikte iş yapıcı, sorun çözücü, alternatif üretici bir ilişkiye ve işbirliğine açık olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Bu bağlamda, yurttaşların kendi yaşamlarını yönetebilmeleri için gerekli yerel katılım olanaklarının ve “yerelliğe” dayalı siyasetin geliştirilmesi, genelde insan haklarının ve özelde kentsel hakların korunması ve genişletilmesi, çevrenin ve “kentsel ekosistem”in korunması, kültürel kimlik, topluluk duygusu ve yerel özerklik gibi alanlardaki duyarlılığın artırılması konuları başta olmak üzere, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasında sınırsız işbirliği alanı ve olanağı bulunmaktadır.

2. Uluslararası dayanaklar

Vancouver kentinde yapılan Habitat I Konferansı'nın belki de en önemli uzantısı, Birleşmiş Milletler'in tek muhatap olarak merkezi yönetimleri görme politikasının iflas ettiğini göstermesi olmuştur. Konferans sonrasında Birleşmiş Milletler'in, çözümünü hükümet-dışı kuruluşlara yönelmekte bulması ile başlayan süreçte, “Gündem 21”in araladığı kapıyı “Habitat Gündemi” ardına kadar açmış gözükmektedir. Bu süreç, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının uluslararası düzeyde etkin ve vazgeçilmez “ortaklar” olarak kabul görmeye başlamasını sağlamıştır.

Rio Konferansı'ndan bu yana, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 100'ün üzerinde ülkenin, çeşitli kurumların ve sektörlerin katılımına dayalı “Ulusal Komiteler” oluşturularak “Ulusal Gündem 21” hazırlığı sürecine girmiş ve önemli ge-

lişmeler kaydetmiş olduğu görülmektedir.

Aynı şekilde, dünyanın çeşitli ülkelerinde iki bini aşkın kent, “Gündem 21” doğrultusunda, kendi “Yerel Gündem 21”lerini oluşturma çabasına girişmiştir.

Rio’nun esintisini arkasına alan Habitat II sürecinde de, katılımcı ve ortaklıklara dayalı bir anlayışın geliştirilmesi bağlamında oluşturulan Ulusal Komiteler, başta yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere, çeşitli kesimlerin temsilcilerini bünyesinde toplamayı öngören (ve genelde bunu önemli ölçüde başaran) ulusal ölçekteki başlıca katılım mekanizmaları durumuna gelmiştir.

Bu süreçten nasibini alan ülkemizde de Ulusal Rapor ve Eylem Planı, ilk kez, çoğunluğunu sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin oluşturduğu Ulusal Komite tarafından biçimlendirilmiştir. Bu süreçte, başlangıçtaki (biraz da gönülsüz) katılımın somut sonuçlar vermeye başladığı görüldüğünde, daha yüksek oranda ve daha etkin katılım sağlanmaya başlamıştır. Sonuçta, farklı bakış açılarından Rapor’a yönelilebilecek tüm eleştirilere karşın bu süreç, ülkemizde ender görülen bir katılım örneği sergilemiştir.

Habitat sonrası örgütlenmelere bakıldığında, Yerel Habitat’lar kadar, gecikmeli olarak Yerel Gündem 21 uygulamalarının da ağırlık kazanmaya başlaması ilgi çekicidir. Bu açıdan, katılımcı yaklaşımların küresel ölçekteki itici güçleri olan “Gündem 21” ve “Habitat Gündemi”, Türkiye’de yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi açısından, daha yakından bir bakışı gerektirmektedir.

2.1 “Gündem 21”den...

Birleşmiş Milletler’in, sivil toplum kuruluşları ile “ortaklık” ilişkileri kurulmasına yönelik temelleri çeyrek yüzyıl önce, 1972 yılında Stockholm’de yapılan “İnsan Çevresi” Konferansı sırasında atmaya başladığı görülmektedir. Diğer yaşamsal konuların yanı sıra, sürdürülebilir gelişme konusun-

da “katılım”ın önemi ve işlevi ilk uluslararası ifadesini, “Dünya Çevre Günü” ile olan ilişkisi dışında hatırlamakta güçlük çektiğimiz Stockholm Konferansı’nda bulmuştur.³

Bu iyi niyetli sinyallerin yaşama geçirilmesi için yaklaşık yirmi yıl beklememiz gerekirken, ara dönemde fazlaca bir yol alınmadığı görülmektedir. Gerçekten de, Stockholm Konferansı sonrasında oluşturulan Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun 1987 yılında yayımladığı “Ortak Geleceğimiz” adlı ünlü raporda, giderek artan kentsel sorunlara çözümler üretilmesi ve kentlerin iyileştirilmesi için getirilen bir dizi öneri arasına sıkıştırılan “yerel yönetimleri güçlendirmek” başlığı altında yerel yönetimlere biçilen rol, merkezi yönetim politikalarının mahallinde daha etkin olarak uygulanmasını sağlamak ile sınırlı kalmaktadır. Önemli bir yenilik olarak rapora yerleştirilen “vatandaş katılımı” ise, “yerel yönetimin hizmet açığını kapamaya” yönelik olarak, “yoksulların kendi semt derneklerinde yerel öz yönetimlerini sağlaması” şeklinde ifadesini bulmaktadır. Henüz bir “ortak” olarak pek ciddiye alınmayan sivil toplum kuruluşlarından ise, yalnızca, çeşitli önlemlerle artacağı varsayılan yerel kaynakların bir kısmının “halk gruplarına” aktarılmasına “aracılık” etmeleri beklenmektedir.⁴

Gelecek yüzyıla açılan yeni “yönetişim” anlayışının temel taşlarını döşeyen “Gündem 21”in çıkış noktası, 1992 yılında Rio de Janeiro’da yapılan ve “Dünya Zirvesi” olarak adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’dır. Dünya çevre hareketi açısından bir dönüm noktası olan Rio Konferansı, yalnızca “sürdürülebilir gelişme” kavramını yaşantımıza sokmakla kalmayarak, katılımcı mekanizmaların ve süreçlerin önce Birleşmiş Milletler’ce, ardından da tüm hükümetler ve diğer kurum ve kuruluşlarca benimsenmesini

3 BM Stockholm İnsan Çevresi Konferansı Raporu (İngilizce), BM yayınları, 1972.

4 Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (1991) Ortak Geleceğimiz. Oxford University Press adına Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ankara, s. 305- 313.

(ya da en azından dikkate alınmasını) sağlamıştır.

Dünyanın 178 ülkesinden binlerce resmi temsilcinin ve 35.000'in üzerinde sivil toplum kuruluşu temsilcisinin katılımıyla Rio Konferansı, Birleşmiş Milletler'in en yüksek katılım düzeyine ulaşılan toplantısı niteliğini korumaktadır.

Konferans'ta, aralarında Birleşmiş Milletler'in en iyi bilinen belgesi olarak nitelendirilen Gündem 21'in de bulunduğu beş önemli uluslararası belge kabul edilmiş, ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının alternatif bildirgeler ve sözleşmeler hazırlama çalışmaları bağlamında, 46 belge imzaya açılmıştır.

Üç ana bölümden oluşan Gündem 21 kapsamında yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları, "Temel grupların rollerinin geliştirilmesi" başlıklı üçüncü bölümde ele alınmaktadır. Bununla birlikte, katılımcı yaklaşımın, Gündem 21'in içerdiği 40 öncelikli konunun tamamına yansımış olduğu görülmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının (hükümet-dışı kuruluşların) ilk kez ayrı bir başlık altında ele alındığı 27'nci Bölüm'de, bu kuruluşların "katılımcı demokrasinin biçimlendirilmesinde ve uygulanmasındaki canalcı rolü" ne dikkat çekilmekte ve bunların oynadığı "bağımsız rolün doğasının gerçek bir katılımı gerektirdiği" ve bu nedenle bağımsızlığın, "sivil toplum kuruluşlarının temel niteliği ve gerçek katılımın ön koşulu olduğu" vurgulanmaktadır.⁵

Yerel yönetimlerle ilgili 28'inci Bölüm'deki temel hedef ve yaklaşımlar da katılımcılık üzerine bina edilmiştir. Hedefler ortaya konulurken, her ülkedeki yerel yönetimlerin, belde halkı ile birlikte yürütecekleri katılımcı bir süreçle, kendi beldeleri için bir "Yerel Gündem 21" oluşturmaları öngörülmektedir. Bu süreç bağlamında yerel yönetimler, karar alma, planlama ve uygulama süreçlerine kadınların ve gençlerin etkin olarak katılımını sağlayacak programlar geliştirmeye ve uygulamaya davet edilmektedir. Hedeflere ulaşılmasına yö-

5 BM Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu ve "Gündem 21" (Türkçe), T.C. Çevre Bakanlığı yayını, 1997, Bölüm 27.

nelik faaliyetler ortaya konulurken, her yerel yönetimin, hemşehrilerle ve sivil toplum kuruluşlarıyla diyalog içerisinde, kendi Yerel Gündem 21'lerini geliştirmeleri gerektiği belirtilmektedir.⁶

Rio sonrasında, 1994 yılında Kahire'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda sivil toplum kuruluşlarına verilen önemin sürdüğü dikkat çekilmektedir. Eylem Planı'nın "Hükümet-dışı Sektörle Ortaklık" başlığını taşıyan 15'inci Bölüm'ünde, sivil toplum kuruluşlarının artan ağırlığının ülkesel ve küresel ölçeklerde giderek kabul görmeye başladığına ve "halkın önemli sesi" niteliğindeki bu kuruluşların "tabanın katılımını da içeren yenilikçi, esnek ve sorunlara cevap veren program düzenlemeleri ve uygulamaları" sayesinde hükümet kuruluşları karşısında avantajlı bir konuma sahip olduklarına dikkat çekilmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının, "ulusal ve uluslararası kalkınma süreçlerinde anahtar bir rol oynamaları gereği" üzerinde durulurken, bu kuruluşlar ve bunların kurdukları ağlar, etkili "ortaklar" olarak, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde koordinasyonu, işbirliğini ve iletişimi geliştirmeye davet edilmektedirler.⁷

1995 yılına sığın iki önemli Birleşmiş Milletler konferansından ilki olan Kopenhag Sosyal Gelişme Konferansı'nda benimsenen Eylem Planı'nın tüm ana bölümlerinde "ortaklıklar" kurulmasının önemi vurgulanırken, demokrasinin ve toplumdaki tüm sektörlerde şeffaf ve halka hesap veren yönetim ve yönetimin, toplumsal ve insan-merkezli sürdürülebilir gelişmenin vazgeçilmez temelleri olduğu konusundaki küresel inanç dile getirilmektedir.⁸

Aynı yıl Pekin'de toplanan Dördüncü Dünya Kadın Konfe-

6 BM Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu ve "Gündem 21" (Türkçe), T.C. Çevre Bakanlığı yayını, 1997, Bölüm 28.

7 BM Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı (İngilizce-Türkçe), BM yayınları, 1994, özellikle Bölüm 15.

8 BM Kopenhag Sosyal Kalkınma Konferansı Bildirgesi ve Eylem Planı (İngilizce), BM yayınları, 1995, özellikle Bölüm 5-B.

ransı'nda "katılım"ın öneminin bir başka coşkuyla vurgulanması ve tüm Konferans belgelerine bu şekilde yansımaları, şaşırtıcı değildir. Küresel Çerçeve başlıklı bölümde ise, sivil toplum kuruluşlarının ve özellikle kadın örgütlerinin, kadın hareketi açısından giderek güçlenen ve küresel ölçekte kabul görmeye başlayan öneminden söz edilirken, birçok ülkede merkezi yönetimlerin, sivil toplum kuruluşları üzerindeki baskısına dikkat çekilmektedir.⁹

2.2 "Habitat Gündemi"ne...

Rio'dan İstanbul'a uzanan zincirin son halkası olan Habitat II Konferansı bağlamında, dünya ölçeğinde katılımcı bir süreçle hazırlanan Habitat Gündemi'nde, Kopenhag Bildirgesi'nin çizdiği çerçeve geliştirilerek, sürdürülebilir gelişmenin vazgeçilmez temelini demokratik, insan haklarına saygılı, şeffaf, katılımcı ve halka hesap veren yönetimler olduğu belirtilmektedir. Dördüncü Bölüm'ün konusu olan Küresel Eylem Planı, temel stratejisini "yapabilir kılmak", "şeffaflık" ve "katılım" ilkeleri üzerine temellendirmektedir.

Madde 180-182'de, sürdürülebilir gelişme açısından "desantralizasyon ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi" konularının önemi vurgulanmakta ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapma kapasitesinin geliştirilmesi gereği ve yöntemleri üzerinde durulmaktadır.

Habitat Gündemi, bu Gündem'in etkin olarak yaşama geçirilmesinin önkoşulunun, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer yerel aktörlerin etkin katılımı olduğunu vurgulayarak son bulmaktadır.¹⁰

Habitat Gündemi'nin hükümlerini pekiştiren İstanbul Bildirgesi'nde, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği açısından özel bir önem taşıyan 12'nci maddede, hükümetlerin yapmış olduğu taahhütlerin yerine geti-

rilmesi açısından, en demokratik ve en güçlü araçlar olarak, "yapabilir kılmak" stratejisi ile "katılım" ilkesi gösterilmektedir. Bu kapsamda, sivil toplum kuruluşlarıyla, bunların bağımsızlığına saygı gösterecek şekilde, işbirliğinin geliştirilmesi yönünde çaba gösterileceği belirtilmektedir. Maddede, Habitat Gündemi'nin uygulanmasında en güçlü ortaklar olarak yerel yönetimler gösterilirken, desantralizasyon sürecinin ve demokratik yerel yönetimlerin önemine dikkat çekilmektedir. Demokratik yerel yönetimin vazgeçilmez gereği olarak ise, bir kez daha "şeffaflık", "hesap verme" ve "halka dönüklük" ilkelerinin altı çizilmektedir.

Yine aynı madde altında, yerel düzeydeki girişimlerin ve eylem planlarının dayanağı olarak, Gündem 21, Habitat Gündemi ve Dünya Kentler ve Yerel Yönetimler Kurultayı (WACLA) Bildirgesi gösterilmektedir.¹¹

Konferans sırasında, kısa adı WACLA (World Assembly of Cities and Local Authorities) olan Dünya Kentler ve Yerel Yönetimler Kurultayı toplanmıştır. Birleşmiş Milletler bünyesindeki kuruluşlarla sürdürülecek resmi ilişkilerde ortak bir platform işlevi göreceği olan WACLA, Konferans sırasında Küresel Eylem Planı'nın yerel yönetimlerle ilgili bölümünü hazırlamıştır. WACLA Bildirgesi, Habitat II'nin sonuç belgesi niteliğindeki İstanbul Bildirgesi'nin ayrılmaz bir parçası olarak, Birleşmiş Milletler'in ve dolayısıyla üye ülkelerin gündemine girmiştir.

WACLA Bildirgesi'nde, yerel yönetimlerin, küresel ölçekte kendilerini bağlayan önemli taahhütlerde buldukları görülmektedir. Bunlar arasında, genelde insan haklarının ve özelde kentsel hakların korunmasında yerel yönetimlerin rolü, çocuk hakları, gençlere verilen önem, kadınların kentsel yaşamın ve karar alma sürecinin her aşamasına daha etkin katılımı, tüm yerel "aktörler" ile ortak hareket edilmesi ve bunların katılımının sağlanması gibi önemli taahhütler yer almaktadır.

9 BM Pekin Dördüncü Kadın Konferansı Bildirgesi ve Eylem Planı (İngilizce), BM yayınları, 1995, özellikle "Küresel Çerçeve", Madde 26.

10 Habitat Gündemi (İngilizce), BM yayınları, 1996.

11 İstanbul Bildirgesi (İngilizce), Habitat II Konferansı, İstanbul 1996.

Bildirge'de, diğer önemli konuların yanısıra, merkezi yönetimlerden yerel yönetim adına, hizmetin en yakın yönetim biriminde üretilmesi ilkesini yaşama geçirecek şekilde, desantralizasyon politikalarına ağırlık vermeleri ve yerel demokrasinin gelişmesini ve yerel demokratik temsili sağlayacak kurumsal ve yasal çerçeveyi geliştirmeleri gibi önemli taleplerde bulunmaktadır.¹²

Sözü edilen bu önemli belgeler, demokratik ve katılımcı yerel yönetimin çerçevesini çizen "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı"¹³ ve bir "kentsel haklar bildirgesi" niteliğini taşıyan "Avrupa Kentsel Şartı"¹⁴ gibi diğer yaşamsal belgeler ile harmanlandığında, yerel "yönetişim" in yetkin ve kapsamlı uluslararası dayanaklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizde yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının en öncelikli işbirliği ve ortak mücadele alanlarının başında, artık birbirini tamamlamanın ötesine geçerek, birbirini tekrarlama ya başlayan bu belgelerin yaşama geçirilmesi gelmektedir.

3. Türkiye bağlamı

Sıkça sözü edilmeye başlanan "Yerel Gündem 21" ve "Yerel Habitat" lar, tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde de yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşlarının işbirliği açısından yaşamsal bir önem taşımaktadır.

"Yerel Gündem 21", öncelikli yerel sorunların çözümüne yönelik uzun dönemli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla yerel düzeyde Gündem 21'in hedeflerine ulaşılmasını amaçlayan katılımcı bir süreci nitelemektedir. Bu sürecin gereği olan ekonomik, sosyal ve ekolojik yön-

lerin birlikte ve karşılıklı bir ilişki içerisinde ele alınması, sürdürülebilir bir geleceğe dönük ortak bir vizyon geliştirilmesi, öncelikli sorun alanlarının belirlenmesi, tüm plan ve programların, sürdürülebilir gelişme hedeflerinin ışığı altında gözden geçirilmesi, uzun ve kısa dönemli yerel eylem planları hazırlanması ve sorumlulukların yerel ortaklar arasında bölüşümü gibi etkinlikler, "birileri" tarafından, "başkaları adına" hazırlanabilecek teknik bir çalışma niteliğinde değildir. "Yerel Gündem 21", sözü edilen tüm etkinliklerle yatay olarak kesişecek biçimde, katılımcı bir sürecin başlatılmasını ve sürdürülmesini, bu amaçla çeşitli katılımcı mekanizmaları içeren ve yerel ortaklıklara dayalı bir "yönetişim" anlayışının geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Katılıma ve ortaklıklara dayalı olmayan bu tür girişimler, ne denli iyiniyetli olurlarsa olsunlar ve kendilerine ne ad verirlerse versinler, "Yerel Gündem 21" olmaktan uzak düşeceklerdir.

"Yerel Gündem 21"lerin hazırlanması, bir çevre ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi projesi olmakla birlikte, bu projenin dayanakları olan "katılım", "ortaklıklar", "yapabilir kılma" gibi ilkeler göz önüne alındığında, bunun özünde (ve özellikle ülkemiz bağlamında) bir "demokrasiyi geliştirme" projesi olduğu görülmektedir. Aynı ilkelerden yola çıkan "Yerel Habitat"lar bağlamında da, yerel topluluğun tüm aktörlerinin güçlerini ve kaynaklarını harekete geçirecek, katılımcı mekanizmalara dayalı ortaklıklar hedeflenmektedir. Bu bağlamda, gerek Yerel Gündem 21 ve gerekse Yerel Habitat'lar, Türkiye'de yerel yönetimlerin desantralize, katılımcı ve daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasını ve sivil toplum kuruluşları ile etkin, hatta organik, bağlar kurulmasını ön planda tutan yaklaşımın yaşama geçirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu genel çerçeve, bir anlamda, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşlarının işbirliği açısından yaşamsal bir önem taşıyan "yönetişim" anlayışının yerleşmesi ve kurumlaşması için gerekli yeniden yapılanmanın sacayağını oluşturmaktadır.

12 WACLA (World Assembly of Cities and Local Authorities) Bildirgesi (İngilizce-Fransızca), Habitat II Konferansı, İstanbul 1996.

13 Bkz. "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı" (1994) Alan DUBEN (editör), İnsan Hakları ve Demokratikleşme. İstanbul: WALD yayınları, s. 86-91.

14 Bkz. "Avrupa Kentsel Şartı" (1994) Mete TUNÇAY (editör), Kentsel Haklar: Karşılaştırmalı Bir Çerçeve Türkiye. İstanbul: WALD yayınları, s. 83-138.

dir. Bunlar, “demokratik yerel yönetim anlayışı”, “yerel yönetim reformu” ve “katılıma dayalı yerel hareket” olarak özetlenebilir.

3.1 Demokratik Yerel Yönetim Anlayışı

Türkiye’de demokratik yerel yönetim anlayışının, pek de gözalcı olduğu söylenemeyecek serüvenine bir göz gezdirildiğinde, Cumhuriyetin ilk onyılları, belediyeçilik anlayışının güçlü temellerinin atıldığı, buna karşılık, sınırlı bir kentleşme ve toplumsal değişimin gözlemlendiği ve “hiyerarşik-bürokratik” bir yerel yönetim yapısının egemen olduğu bir kesit olarak belirmektedir. 1960’lı yıllarda ivme kazanan kentleşme sürecine koşut olarak yerel yönetimlerin ağırlığı artmakla birlikte, merkezden güdümlü, hükümet politikalarının yerel düzeydeki uygulayıcıları durumunda kalmaktan kurtulamayan yerel yönetimlerin demokratikleşme sürecine katkıları sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, 1970’li yıllara kadar yerel yönetim anlayışının, genel nitelikleriyle merkeziyetçi, içe-dönük ve belde halkından kopuk bir tablo sergilediği görülmektedir.¹⁵

Yerel yönetimde katılımın önemi ve işlevi, ülkemizde belki de ilk olarak, 1970’li yılların ikinci yarısına damgasını vuran belediyeçilik hareketi bağlamında kamuoyunun gündemine girmiştir. Önceleri birbirinden kopuk uygulamalar biçiminde kendisini hissettirmeye başlayan bu akım, 1970’lerin sonlarına doğru, Batı demokrasilerinin yapı taşlarını oluşturan demokratik yerel hareketleri yakından çağrıştıran bir belediyeçilik hareketine dönüşmüştür. Demokratik, katılımcı, üretici, kaynak yaratıcı, tüketiciyi koruyucu ve dayanışmacı ilkeleri esas alan bu hareket, demokrasi gündeminin, 1970’li yıllarla birlikte dünya ölçeğinde başlayan kentsel hareketlerle eşzamanlı olarak Türkiye ölçeğinde ön plana çık-

15 Bkz. EMREALP, Sadun (1996) “Yerel Yönetimlerde Geleceğin Gündemi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1490-1498.

masında başrolü oynamıştır.¹⁶

Yeni belediyeçilik anlayışı bağlamında, yerel yönetimi yalnızca geleneksel kent hizmetlerinin sunucusu olarak gören sığ yaklaşıma karşı çıkılarak, yerel yönetimin, aynı zamanda halkın kendi kendini yöneten, demokratik bir yönetim birimi olduğunu vurgulamaya yönelik yeni bir yerel yönetim imajı geliştirme doğrultusunda atılımlar yapıldığı görülmektedir. Belediyelerin daha demokratik ve etkin bir yapıya kavuşabilmeleri için belediye-toplum ilişkilerinin yeniden yapılanması konusunda yeni girişimlere ilk kez bu dönemde rastlanmaktadır. Bu yeni girişimler arasında, belediye birlikleri, vakıflar, belediyelerin öncülüğü ve katılımı ile oluşturulan kooperatifler, belediyeler ve halk ortaklığı ile kurulan şirketler yer almıştır. Kent halkının yönetime katılma yöntemlerinden biri olarak, mahalle kurulları ya da temsilciliklerin ilk örnekleri belirli kentlerde denenmiş, sendikalar, meslek kuruluşları, kooperatifler ve sivil toplum kuruluşlarıyla çeşitli alanlarda işbirliği geliştirilmiştir.

Yerel yönetimlerin demokratikleşmesi konusundaki tartışmalar, halkın katılımı ve doğrudan denetleme yollarının artırılması konusunda da ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan dönemin ilgi çeken tartışmaları, belediye meclislerinin daha demokratik bir yapıya kavuşturulması üzerinde yoğunlaşmış ve halkın denetiminin ve katılımının artırılması ve yerel yönetimin kendi içinde demokratikleşmesi gereği, bu dönem belediyeçiliğinin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir.

Yeni belediyeçilik anlayışı, olumlu yönlerinin yanı sıra, çeşitli olumsuzluklar ve sorunları da bünyesinde taşımıştır. Bununla birlikte, tüm sınırlamalarına karşın bu yeni akım, farklı siyasal oluşumlara maledilebilmiş ve belde halkı ile yatay bir toplumsal kesişme sağlayabilmiştir.

Bu dönemi kesintiye uğratan 12 Eylül rejiminin dayandığı devlet-merkezli, bürokratik, hiyerarşik ve otoriter yaklaşımı

16 Bu konuda bkz. EMREALP, Sadun (1991) Sosyal Demokrasiden “Sosyal Demokrasi”ye... AFA Yayınları, İstanbul, s. 201-208.

mın uzantısı olarak, yerel yönetimler alanında da denetimci, zabıtaçı, yasakçı, durağan yaklaşımları ağır basan bir belediyeçilik anlayışı gelişmiş ve yerel yönetimleri yalnızca “idari” bürokratik-hiyerarşik bir yapı olarak gören yaklaşım yeniden egemen olmuştur.

Bir tür “geçiş dönemi” olarak nitelendirilebilecek olan 1980’li yılların ikinci yarısında belediyeler, kaynak ve yetkilerindeki önemli genişlemeler sonucunda, önceki dönemden farklı değerlere sahip (“iş bitirici belediyeçilik”), ancak kamuoyu önünde daha gözalıcı renklerle bezenmiş bir atılıma sahne olmuşlardır. Bu dönemde ilk kez, yerel yönetimin “demokrasinin beşiği” olduğu görüşü hükümetin en yetkili ağızlarından dile getirilmiş olmakla birlikte, bu döneme damgasını vuran gelişmeler arasında belde halkının yönetime katılımının da yer aldığı öne sürmek, kolay değildir.

1990’lı yıllara gelindiğinde, başlangıçta yalnızca merkezi yönetim ile “hesaplaşmaya” dayalı bir belediyeçilik ile sınırlı gözükken bir yaklaşım sergilenmiş olması, demokratik belediyeçilik hareketinin ivme kazanmasını engellemiştir. Bu dönemin tüm olumsuzluklarına karşın, “önce insan” yaklaşımının ön plana çıkması, sosyal ve kültürel hizmetlere ağırlık vermeye başlanması, “mahalle” ye ulaşılması, “halka dönük” çalışmaların hız kazanması gibi uygulamalar, belediyelerin belde halkı ile önemli ölçüde yakınlaşmasını, halkın taleplerine ve beklentilerine daha duyarlı olmasını sağlamıştır.

Demokratik yönetim anlayışının cılız bir görüntü sergilediği ülkemizde yerel yönetimler birkaç adım önde gitmiş olmakla birlikte, katılımcı politikalar ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıklar söz konusu olduğunda, henüz yolun başında olduğumuz görülmektedir. Yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin kapsamı ve uygulamalarının son yıllara kadar oldukça sınırlı kalmış olması ve geniş ölçekli kıpırdanmaların ancak 1990’lı yıllarda, özellikle Habitat süreci ile birlikte başlaması, bir yandan bu konudaki boşluğun ürkütücü boyutlarını ortaya koyarken, öte

yandan da bu hızlı gelişmelerin ortasında yer almanın coşkusunu ve düşüncüküllüklerini birlikte yaşatmaktadır.

3.2 Yerel Yönetim Reformu

Günümüzde, yerel yönetimi yalnızca kentsel hizmetlerin sunulması ile sınırlı gören sığ bakış açısı büyük ölçüde aşılmış ve ülkemizdeki temel yerel yönetim birimleri olan belediyelerin bundan böyle yerel demokrasiyle, insan haklarıyla, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkeleriyle birlikte tanımlanması yönünde geniş tabanlı bir görüş birliği oluşmaya başlamıştır.

Bu geniş soluklu yaklaşım, yalnızca “aşağıdan yukarıya” iletilen bir talep olmaktan çıkarak, belediyeleri doğrudan ilgilendiren birtakım uluslararası belgelerin altına Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin de imza koymasıyla, dünya kamuoyu önünde, artık geriye dönüşü bulunmayan ulusal bir taahhüde dönüşmüştür. Bu konudaki başlıca gündem maddesi, söz konusu belgelerin izlenmesi ve yaşama geçirilmesidir.

Bu yönde yerel yönetimlerimizin birçoğunun kendi başlarına ya da bölgesel belediye birlikleri aracılığıyla gösterdikleri çabalar, küresel ölçekte, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği (IULA) ve Yerel Çevre Girişimleri Uluslararası Konseyi (ICLEI) gibi kuruluşlarca desteklenmektedir.

Yerel yönetimlerin bu çabaları yeterli değildir. Sivil toplum kuruluşlarımızın da bu gündemi yakından izlemesi büyük önem taşımaktadır. Bu konuda büyük çabalar gösteren STK platformlarının yanısıra, gençliğin uluslararası dayanışmaya girmesi ve bu kararları izlemek üzere her düzeyde ilişki ağları kurmaya başlaması, yüreklendirici bir gelişmedir.

Bu bağlamda, merkezi yönetimden beklenen ise, kapsamlı bir yerel yönetim reformunun yapı taşlarını döşeyecek yasal ve kurumsal çerçevenin geliştirilmesine öncülük etmesi ve desantralize bir yönetim anlayışının gereği olan yetkilendirici, olanaklı kılıcı, yönlendirici ve destekleyici bir rol üstlenmesidir.

Yerel yönetim reformu konusunda öncelikleri belirleyen

başvuru kaynaklarının başında, Habitat II Küresel Eylem Planı'na eklenen ve Türkiye'nin uluslararası kuruluşlar ve dünya kamuoyu önündeki taahhütlerini içeren Ulusal Rapor ve Eylem Planı gelmektedir.

Eylem Planı'nda, temel ilkeler olarak, "kente bağlılık" (civic engagement), "yapabilir kılma" (enablement) ve "yönetişim" (governance) ilkeleri benimsenmiştir. Birbirini tamamlayıcı nitelikteki bu ilkeler, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi açısından yaşamsal bir önem ve öncelik taşımaktadır.

Aynı şekilde, Eylem Planı'nda, geniş bir katılımcı kitlesinin oluşturduğu Ulusal Komite üyeleri tarafından dile getirilen ortak önceliklerden yola çıkılarak geliştirilen 28 öncelikli konunun tamamı, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşlarını doğrudan ya da yakından ilgilendirmekte ve birlikte hareket etmelerini gerekli kılmaktadır. Her biri ayrı önem taşıyan bu öncelikli konular arasında, sivil toplum kuruluşlarına ilişkin Öncelikli Konu 26 ile birlikte değerlendirilmek kaydıyla, özellikle Öncelikli Konu 25 üzerinde durulacaktır.

"Yerel Yönetimlerin Kapasitelerinin Geliştirilmesi ve Yapabilir Kılınması" başlıklı bu öncelikli konu bağlamında, kapsamlı bir yerel yönetim reformu talebi gündeme getirilmektedir. Yerel yönetim reformuna ilişkin olarak, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin gelişmesi ve kurumlaşması açısından büyük önem taşıyan öneriler arasında şunlar yer almaktadır:

"Genel yetki": Bu reformun temel taşlarından biri olarak, yerel yönetim birimlerinin, kendi sınırları içerisinde yaşayan bireylerin, grupların ve topluluğun ortak gereksinimlerinin karşılanmasına, ekonomik ve kültürel zenginliğine ve refahına ilişkin alan içinde, bir başka yönetimin tekeline bırakılmamış ya da yerel yönetimin yetki alanının özellikle dışında tutulmamış her konuda karar alabilecekleri "genel yetki" ile donatılması öngörülmektedir.

"Subsidiarity": Yetki alanının genişletilmesinde, "subsidi-

arity" (hizmetin en yakın yönetim biriminde üretilmesi) ilkesine öncelik verilmektedir. Eylem Planı'nda, "yerel yönetimlerin yetki alanının genişletilmesinin demokrasiyi geliştirici bir etki yapabilmesi için, saydam ve etkili bir denetim ve halka hesap verme mekanizmasının kurulması, katılımcı süreçlerin geliştirilmesi ve bu konuda kurumsal kanalların açılması gereği" üzerinde ısrarla durulması, çok yerinde ve anlamlıdır.

"Demokratik denetim": Eylem Planı'nda, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetiminin, günümüzde olduğu gibi ağır bir idari vesayet denetimi biçiminde olamayacağı ve bunu demokratik bir denetim olarak görmenin olanaksızlığı vurgulanmaktadır. Katılımın, yerel yönetimlerin daha demokratik bir yapıya ve işleyişe kavuşmasındaki itici gücü ise, şöyle ifade edilmektedir: "Yerel yönetimin, kendi varlık nedeni olan belde halkına dönük bir şekilde yeniden yapılanmasına yönelik olarak, geri çağırma, halk oylaması, yurttaş girişimleri, kent ve mahalle meclisleri, danışma kurulları, proje demokrasisi gibi katılımcı mekanizmalara¹⁷ ve özel bir önem taşıyan Ombudsman'lık (Halk Avukatlığı) kurumuna¹⁸ işlerlik kazandırılabilir."

"Mahalle": Günümüzde merkezi yönetimin uzantısı durumunda olan, ancak seçilmiş organları ve fiili işlevleri ile gerçek anlamda bir yerel yönetim birimi niteliğindeki "mahalle"nin de belediyenin tüzel kişiliği ve organik bütünlüğü içinde yer alması, belediye ile belde halkı arasındaki kopukluğun giderilmesinde yapıştırıcı ve kaynaştırıcı bir işlev görecektir.

"Ortaklıklar": Eylem Planı'nda, yerel yönetimlerin yapabilirlik kapasitelerini arttırmada ortaklıkların, bir başka deyişle, sivil toplum kuruluşları ve diğer yerel aktörlerin işbirliği

17 Bu konuda bkz. YILDIRIM, Selahattin (1993) Yerel Yönetim ve Demokrasi: Kavramlar, Yaklaşımlar, Yerel Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi Programı El Kitapları Dizisi, No. 14, İstanbul: IULA-EMME yayınları.

18 Bu konuda bkz. TEMİZEL, Zekeriya (1997) Yurttaşın Yönetime Karşı Kuruluşunda Bağımsız Bir Denetim Organı: Ombudsman, İstanbul: IULA-EMME yayınları.

nin geliştirilmesinin önemine dikkat çekilmektedir.¹⁹

Eylem Planı'nda çerçevesi çizilen yerel yönetim reformu bağlamında, yerel yönetimlerin, işleyişlerinde insan hakları ve çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini yaşama geçiren, özerk ve demokratik yönetim birimleri olarak, toplumsal ve yönetimler arası konumlarının geliştirilmesi yönünde somut bir yerel yönetim reformu yapılmalıdır. Böyle bir reform paketi bağlamında, öncelikle, yerel yönetimin "demokrasinin beşiği" olduğu söyleminin yasal ve kurumsal dayanakları sağlanmalıdır.

Reform girişiminin temel taşlarından biri, yerel yönetimlerin, insan haklarının ve özellikle kentsel hakların geliştirilmesindeki yaşamsal konumlarının ön plana çıkarılması olmalıdır. Yerel topluluğun çok-kültürlülüğünü, çeşitli yaşam biçimlerini, inançları, değerleri ve dünya görüşlerini barındıran çoğulcu bir nitelik taşıyan kentlerimizde, değişik toplumsal kesimler arasındaki diyalogun, karşılıklı hoşgörünün ve uzlaşmanın sağlanması ve geliştirilmesinde yerel yönetimlerin işlevi, yalnızca gönüllerde değil, kurumlar arası ilişkilerde de ifadesini bulmalıdır.

Yerel yönetimlerin demokratik kuruluşlar olarak tesciline yönelik düzenlemelere, hizmet etkinliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler de eşlik etmelidir. İççe geçmiş ikili bir yapı kapsamında, bir yandan "demokratik" yönetim birimi olmanın gerektirdiği yerel yönetimin genel konumunun ve yerel demokrasinin kapsamlı bir biçimde geliştirilmesi ile ilgili düzenlemeler, öte yandan da "etkin" hizmet birimi olmanın zorunlu kıldığı yerel hizmetlerin, yerel yönetimin örgütsel yapısının, mali kaynaklarının, insangücünün, hizmet performansının ve genelde yeni bir "yönetim kültürü" nün geliştirilmesi gerekmektedir.²⁰

19 Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı, Haziran 1996. Habitat II Konferansı T.C. resmi raporu.

20 Bu konuda bkz. Türkiye'de Yerel Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi (1993) Yerel Yönetim Sisteminin Geliştirilmesi Programı Raporlar Dizisi, No. 1, İstanbul: IULA-EMME yayınları.

3.3 Katılıma Dayalı Yerel Hareket

Demokratik yerel yönetim anlayışının geliştirilmesi ve kapsamlı bir yerel yönetim reformunun yapılması, bu konudaki siyasal uzlaşmalara ve birikimlere karşın, uzun ve sancılı bir süreci gerektirmektedir. Merkeziyetçi bir geleneğin egemen olduğu ülkemizde, desantralize bir yapılanmanın getirilmesi ve hazmedilmesi kolay değildir.

Buna karşılık, halkın ve sivil toplum kuruluşlarının gücüne dayalı politikaların altyapısının hazırlanması ve uygulanması için yasaların değişmesini beklemek, artık arkasına saklanılabilecek bir gerekçe olmaktan çıkmıştır.

Gerçekten de, Türkiye'nin dört bir yanındaki yerel yönetimlerin, katılımı esas alan uygulamalar konusunda somut adımlar atmaya başladığı görülmektedir. Özellikle son birkaç yılda, irili-ufaklı çok sayıda belediyemizin, farklı şekillerde ve kapsamda, katılımcılığın özendirilmesine ve halka dönüklüğün yaşama geçirilmesine yönelik uygulamalara başlamış olması, küçümsenemeyecek bir gelişmedir.

Katılımı özendirici girişimlerde bulunan ve bu konuda önemli aşamalar kaydeden belediyelere yöneltilen başlıca eleştiri, uygulamaların büyük bölümünün, yerel karar alma ve denetleme süreçlerine katılma mekanizmaları olmaktan çok, bir "danışma" ya da "halkla ilişkiler" mekanizması olmaktan öteye geçememiş olmasıdır. Bununla birlikte, geniş bir yelpazeye yayılan bu uygulamalar, en azından "halka dönüklük" ilkesinin yaşama geçirilmesi ve belediye ile belde halkını yakınlaştırması açısından gözardı edilmemesi gereken örneklerdir. Bunların yanısıra, giderek artan sayıdaki belediyenin kadınlara, gençlere, bedensel ve zihinsel engellilere, yaşlılara ve korunmaya muhtaç çocuklara yönelik politikalara ve uygulamalara vermeye başladığı ağırlık, kentsel hakların korunmasında ve geliştirilmesinde yerel yönetimlerin daha bilinçli olarak işlev görmeye başladıklarını göstermesi açısından, dikkat çekicidir.

Diğer sayıca az, ancak “pahada ağır” örnek-uygulamalar arasında, katılımcı planlama süreçlerinin gelişmesi, özellikle çevre ağırlıklı birtakım yerel sorunların çözümünde yerel yönetim ile sivil toplum kuruluşlarının ortak çabaları ve başarıları ülke sınırlarının dışına taşıyacak şekilde, belde halkı tarafından istenmeyen yatırımların ve uygulamaların karşısına dikilen yerel inisiyatifler sayılabilir.

Bir an için yerel yönetimlerin, kendilerini “yerelliğe” açma çabalarının coşkusundan uzak kalmaya çalışarak, bu girişimlerin ortak özelliklerine bakıldığında, birtakım “arayış”ların, bazı boşlukların doldurulma çabalarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu arayışlar kapsamında, ilk olarak, farklı adlarla karşımıza çıkan kent ölçeğindeki temsil ve katılım platformunun doldurmaya çalıştığı boşluk söz konusudur.

Belediyelerimizin öncülüğünde oluşturulan “Şehir Danışma ve Dayanışma Konseyi”, “Kent Meclisi”, “Halk Meclisi”, “Çevre Platformu”, “Danışma Meclisi” gibi birbirine oldukça benzer adlar ve çizgiler taşıyan çok-sektörlü enformel yapıların altında, çoğu kez, yerel demokratik mekanizmaların en önemlilerinden birini oluşturan Belediye Meclisi’nin tikanıklıklarının aşılması yatmaktadır.

Bugünkü Meclis yapısı, geniş halk yığınlarının “yetersiz temsilini” ya da hiç temsil edilmemesini doğurmakta, tabandan yukarı sorumluluk ve hesap sorma pratiğinin bulunmadığı bir işleyiş sergilemektedir. Temsil edenin, temsil ettiklerinden kopması nedeniyle, bugünkü uygulamalarıyla Belediye Meclisi, “temsili” olma niteliğini kaybetmiş gözükmektedir.

Bu nedenle, atılması gereken adımların başında, yerel seçilmiş görevlileri, yerel topluluk yaşamının özgün ve çoğulcu niteliklerini ve topluluğun çok-kültürlülüğünü gözönünde tutan bir anlayışla, dar partizan yaklaşımlar içinde hapsetmeyecek mekanizmaların geliştirilmesi ve yerel topluluk içindeki belirli toplumsal ve mesleki kesimlerin seçilmiş görevlere gelmelerinin önündeki engellerin ortadan kaldırılma-

sı gerekmektedir. Özetle, yerel meclisler hakettikleri “prestij”e kavuşturulmalı ve gerçek anlamda “yerel parlamentolar” olarak işlev görmeleri sağlanmalıdır.

Kent ölçeğindeki tüm ilgi gruplarını biraraya getiren platformlar ise, yerel karar alma sürecinin daha demokratik, daha sağlıklı ve daha işlevsel olmasını güvence altına alacak mekanizmalar olarak, varlıklarını sürdürmelidirler.

Bir başka boşluk, “subsidiarity”, yani, bir hizmetin mümkün olan en alt düzeyde, en uygun ölçekte sağlanması ve bunun için gereken tüm yönetsel, hukuksal ve diğer düzenlemelerin bu mantık içinde ele alınması ilkesi gözetilirken, yerel yönetimin yetki ve kaynak devredebileceği alt kademeleri bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Desantralizasyon sürecinin en önemli ve belki de en zor bölümü, merkezi yönetimden yerel yönetime yetki ve kaynak aktarımı değil, yerel yönetimin kendi içerisindeki desantralizasyondur. Bu konuda, birçok Batılı ülkenin oluşturmaya çalıştığı, bizde ise yüzyıllardır var olan “mahalle”, yeniden keşfedilmektedir. Mahalle ölçeğinde yaklaşım ve mahalle düzeyinde yeni bir örgütlenmeye gidilmesi, hem demokratikliği ve katılımı, hem de hizmet etkinliğini birlikte sağlayabilecektir.

Bazı belediyemizin mahalle muhtarları ile yakın ilişkiye geçmiş bulunması, daha da ötesi, bazı belediyelerin girişimiyle “mahalle merkezleri” kurulmakta olması, kayda değer bir gelişmedir. Bu konuya öncelik veren belediyelerin desteğiyle kurulan mahalle ölçekli merkezler, ilk uygulamalar olmanın ağırlığı altında ezilmeden, muhtarlarla dayanışmasıyla, halk eğitimi programlarıyla, gençlik ve sağlık merkezleriyle, sanatsal etkinlikleriyle ve diğer gözcü yönleriyle, belediyelerin mahalleye ulaşmasının çok başarılı uygulamaları sergilemektedirler.

Ulusal Eylem Planı’nda vurgulandığı gibi, seçilmiş organları ve fiili işlevleri ile gerçek anlamda bir yerel yönetim birimi niteliğindeki “mahalle”nin, artık merkezi yönetimin bir

uzantısı olmaktan kurtarılarak, birinci basamak yerel yönetim birimi olması sağlanmalıdır.

Konumuz açısından yaşamsal bir öneme sahip olan ve doldurulması gereken bir başka boşluk, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki kopukluk ya da yetersiz bağlantılardır.

Yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği, en güçlü dayanaklarını, sözü edilen demokratik yerel yönetim anlayışı ve yerel yönetim reformunda bulacaktır. Bununla birlikte, böyle bir anlayışın gelişmesi ve ilgili reformun yapılması, yerel yönetim-STK diyalogunun başlaması için bir önkoşul değil, tersine, sivil toplum kuruluşlarının etkin katılımı ve yönlendirmesiyle biçimlenmesi gereken bir süreçtir.

Yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları, farklı düzeylerdeki sınırlamalara ve engellere karşın, çeşitli konular çevresinde ve farklı platformlarda işbirliği yapmak, birlikte hareket etmek ve ortak “tavır koymak” konusunda başarılı örnekler sergilemeye başlamışlardır. Bu yöndeki hızlı gelişmeler, yalnızca tek yanlı olarak, belediyelerimizin sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerini geliştirme yönündeki iyiniyetli çabaları ile sınırlı kalmayarak, sivil toplum kuruluşlarının da artık kaçınılmaz yerel “ortaklar” olarak kendilerini kabul ettirmeye başlamasından kaynaklanmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının, özellikle Habitat süreci bağlamında yakın bir geçmişte oluşturmaya başladıkları güçlü “network”ler ya da ilişki ağları, kentsel yaşamda sivil toplum kuruluşlarının daha ağırlıklı bir rol oynamaya başlamasını hızlandırmıştır.

Kuşkusuz, bu çabalar, ne denli kayda değer olursa olsun, katılıma dayalı ilke ve süreçlerin yaşama geçirilmesine giden yoldaki ilk ve titrek adımlar niteliindedir. Bu karşılıklı öğrenme süreci içerisinde, birlikte iş yapmaya çalıştığı “ortak”tan yakınmayan bir belediye ya da sivil toplum kuruluşu bulmak, kolay değildir. Dahası, sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğine açık olan ve bu yönde çaba gösteren belediyelerin

henüz alçakgönüllü rakamlarla ifade edilmekte olması nedeniyle birçok kentimizde katılımcı süreçler, yerel yönetimle işbirliği ve dayanışma içerisinde değil, yerel yönetime “rağmen” yürütülmeye çalışılmaktadır.

Yalnızca ülkemizde değil, tüm ülkelerdeki uygulamalarda “ortaklık” temeli yerine “katılım”ın ağırlık kazanmış olması, bu konuda alınması gereken yolun daha başlarında olduğumuzun en önemli göstergelerinden biridir. Dünya ölçeğinde yürütülen araştırmalarda, yerel yönetimlerin, birkaç istisna dışında, biçimsel ve yüzeysel katılıma kucak açan, buna karşılık, birtakım kilit alanlarda (özellikle kentsel planların, nazım imar planlarının beraberinde getirdiği kentsel rantların dağılımı ya da yerel bütçe ve diğer mali konular söz konusu olduğunda) midye gibi sıkıca içine kapanan bir yapıda ve katılımı sınırlandırıcı bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir.

Yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin daha da geliştirilebilmesi için, “yönetişim” yaklaşımı ve bunun uzantısı olan “ortaklık” kavramının yerel yönetim açısından bazı yetkileri (ve kaynakları) bölüşmek anlamını taşıırken, sivil toplum kuruluşları açısından da bir sorumluluk yüklenmek anlamını taşıdığına daha iyi kavranması gerekmektedir.

Ülkemizdeki sivil toplum kuruluşlarının, yakın geçmişte olduğu gibi, “ellerini kirletmeme” alışkanlıklarını hızla terk etmekte olmaları ve artık yalnızca varolanı uzaktan eleştirmekle yetinmek yerine, sorunların üzerine gitme, sorun çözme, somut çözümler önerme, proje üretme eğiliminin ve sürecinin güçlenmeye başlamış olması, STK’ların her türlü sorumluluğu yüklenebilecek kararlılığa ve kapasiteye ulaşacakları günlerin çok uzak olmadığını göstermektedir.

Yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin gerektirdiği özverili çabaların kalıcılığı, yönetimin her kademesinin halka dönük olmasını ve demokratik denetim mekanizmalarının, hesap verme ve hesap sorma pratik-

lerinin geliştirilmesini gerektirmektedir. Katılım, bir “danışma” mekanizması olmanın ötesinde, demokratik yerel yönetimin özüne ilişkin bir mekanizmaya dönüştürülmelidir. Bu anlamda katılım, yöneticilerin “iyiniyeti” ile sınırlı kalmaktan kurtarılarak, politika oluşturma, kararlara katılma, kural koyma, uygulamaya katılma, izleme ve denetleme süreçlerini kapsayacak şekilde, yeni bir anlayış ve yapılanmayı içermelidir. Aksi halde, dünya kamuoyunun ve ülkemizin gündemindeki “yönetişim” ilkesinin, bir söylemden öteye geçmesi mümkün olamayacaktır.

4. Bitirirken...

Bugün gelinen noktada, yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin mevcut örnekleri, çoğu kez birbirinden kopuk bir görüntü sergilemekte ve ortak bir çabadan, bir “hareket” olmaktan çok, belirli sorun alanlarında odaklaşan girişimleri ya da projeler çevresindeki konjonktürel birliktelikleri nitelemektedir.

Bu girişimlerin ve deneyimin paylaşılması ve varolan uygulamaların olumlu ve olumsuz yönleriyle süzgeçten geçirilmesi, bu konudaki sınırlı, ancak son derece değerli birikimin yaygınlaştırılmasını ve derinleştirilmesini sağlayabilecektir.

Bu nedenle, bu işbirliğinin yaygınlaşmasında ve derinleştirilmesinde, birbirinden kopuk ve habersiz uygulamalardan oluşan bir yapı yerine, bu girişimler arasındaki eşgüdümü sağlayıcı, yönlendirici, kolaylaştırıcı, bilgi aktarıcı ve desantralize yaklaşımın özünü zedelemeyen mekanizmaların oluşturulması, büyük yarar sağlayacaktır.

Yerel yönetimler ile sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin başarısı ve kalıcılığı, açık, yatay ve demokratik bir biçimde örgütlenmiş, hiyerarşik olmayan (ya da, günümüzde giderek daha sık atıfta bulunulduğu gibi, “dikey hiyerarşi” yerine “yatay hiyerarşi” ilişkilerinin egemen olduğu güçlü bir yerel hareket ile, ya da bir başka ifadeyle, bir “yerel toplu girişim” yoluyla sağlanabilecektir.

Böylelikle, demokrasinin kurumsallaşmasının temel mezzileri olan yerel yönetimlerde, kendi varlık nedenleri olan belde halkının gücüne dayalı, sivil toplum kuruluşları ile işbirliğine ve “eşit ortaklıklar”a açık, demokratik ve katılımcı bir yönetim anlayışının gelişmesi ve yerleşmesi konusundaki çabalar, meyvalarını daha kısa sürede verebilecektir. ●

Yeni Demokrasinin Yeni Aktörleri: STK'lar

AYDIN UĞUR*

Sivil toplum kavramı ve bu kavramın toplum yaşamında işaret ettiği oluşumlar ve ilişkiler yirmi yıl öncesine kadar, gerek Türkiye'de gerekse Batı'da, yalnızca siyasal düşünceler tarihi konusunda araştırma yapanların uzmanlık alanına giriyordu. 80'li yıllarla birlikte bu durum değişti. Sivil toplum ve devlet sorunu güncel siyasal tartışmalarda sık sık gündeme gelir oldu. Türkiye analizlerinde sivil toplum kategorisine yer verenler arasında sol demokratlardan sonra islami kesimin kimi aydınları, derken BBP çizgisindeki milliyetçi aydınlar katıldı.

Ben, burada, sivil toplum kavramının gelişim öyküsüne hiç girmeyeceğim. Hızla, sivil toplum kuruluşlarına yöneleceğim. STK'yı ise en temel özellikleriyle tanımlamakla yetineceğim: yurttaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep vb. temelinde gönüllü olarak bir araya gelerek; devletin hukuki, idari, üretici ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri; dernek, vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı, vb.'lerinden oluşan yapılara ve etkinliklere sivil toplum kuruluşları diyeceğim.

(*) Marmara Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi.

I. Temsili demokrasinin teklemesi

Hemen her toplumda örnekleri epeyi gerilere götürülebi-cek bu yapılar, yüzyılın özellikle son çeyreğinde, toplumsal sahnenin kenarlarını terkedip öne çıkmaya başladılar. Daha şimdiden, demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurlarından olduklarını kanıtladılar. Öyle gözküyor ki, 21. yy. demokrasilerinde daha da önemli bir rol oynayacaklar. Batı'da bu öngörü-üyü besleyen bir dizi süreç gözleniyor. Bu süreçlerin benzerlerine -daha az belirgin olmakla birlikte- bizim toplumu-muzda da tanık olunuyor. Kısaca değinelim:

Batı toplumları, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen son elli yıllık dönemde demokrasiyi içselleştirdiler; salt bir rejim sorunu olmaktan çıkartıp bütün insani ilişkileri kucaklayan bir yaşam biçimine dönüştürmenin eşliğindediler. Yurttaşların eğitim düzeyleri yükseldi; hak bilinçleri arttı; hak arayışları için etkili yollar icat edebiliyorlar. Sivil toplum kuruluşları bu yolların başında geliyor.

Batı toplumları, gerçi demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimsediler; ama bu arada, demokrasilerin temsil boyutunda bir krizin giderek derinleşmesine tanık oluyorlar. Temsili demokrasilerin temel araçları olan siyasal partilerin toplumdaki değişik kesimlerin, değişik duyarlıkların tercümanlığı işlevini -en azından- eskisi kadar başarıyla yerine getirmedikleri gözüküyor. Bunun nedenleri üzerinde kısaca durmakta yarar var; çünkü siyasal partileri zora koşan koşullar; aynı zamanda, STK'ların konumunu güçlendiren zemini yaratıyorlar.

Modern parti kurumu esas mahiyetini yani anlamını ve formunu 19. Yüzyılda edindi; kendini ilerleme perspektifi içinde ve ulus-devlet çerçevesine/sınırlarına bakarak inşa etti. Bunun tek istisnası ilk dönem komünist partileriydi; ne var ki bu gerçek anlamıyla enternasyonalist bakış I. Dünya Savaşı'yla birlikte söndü.

Gelgelelim, dünya sistemindeki son gelişmeler ulus-devle-

tin bildik tanım aralığını değişime zorluyor. Geleneksel olarak hükümlerliliğin temel simgeleridir diye bellediğimiz kimi yetkiler ulus-devletin elinden çıkıyor. Avrupa Topluluğu örneğinde, tek para politikası çerçevesinde "sikke basma" yetkisi ulus-devlet ötesi düzleme kayarken, bir başka klasik hükümlerlilik timsali, "vergi salma" yetkisi, adem-i merkeziyet uygulamaları bağlamında merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlere de tanınıyor. Siyasal partilerinse bütün bu gelişmelere aynı süratle ayak uydurabildiklerini; ulus-ötesi ittifaklar kurup, değişen zeminlere denk düşen yeni refleksler ürettiklerini söylemek çok güç. Oluşumları geriden izliyorlar.

Siyasal partilerin yetersiz kalmalarına yol açan bir başka neden, demokratik yaşamın ilk dönemlerindeki bir ayrımın çekim alanından kurtulamamaları: Partiler, temelinde iki siyasal geleneğin -sağ ile solun- durduğu bir yelpazeye göre kendilerini hizalıyorlardı. Esas mücadele, bu hizalamayla bağlantılı olarak verildi; tanımlar orada kuruldu. Ne var ki, 50'lerden başlayarak, neredeyse bir yüzyıl sürmüş keskin ayrım çizgisi erimeye yüz tuttu. Hemen hemen bütün partiler demokrasinin ilkeleri ve emeklilik olanağını, sağlık hizmetlerini, eğitim fırsatını herkese yaygınlaştırmayı hedefleyen sosyal devlet uygulamaları konusunda bir oydaşmaya vardılar. Aralarındaki farklılık, derecelendirme noktasına indi. Kimi yazarların daha 50'lerin başında, kapitalist blok ile sosyalist bloğun evrilmelerine bakıp teşhis ettikleri "yöneşme" (convergence) eğilimi güç kazandı.

Öte yandan sağcılık-solculuk ayrımını tayin eden parametreler de giderek sahip oldukları birincil önemi yitirmekteydiler. Gerçekten de, sağcılık solculuğun tanımlarına netlik kazandıran boyut, modern toplumun siyaset zeminini tek bir çatışma ekseninin -üretim ekseninin- tayin etmesiydi. Bu fay hattının emekçiye dönük yakasında yer alıp, emekçi lehine politikaları destekleyenlere solcu deniyordu; üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlara dönük politikaları savunanlarsa, sağcı. Parametre tek olunca, tanımlar da net olabiliyor-

du. Ancak, geçen zamanda, Batı toplumu tek gerilim eksenli modeli geride bıraktı. Batı toplumunun dokusu, birbirini kesen bir dizi gerilim ekseninden oluşur hale geldi. Elbette üretim eksenini önemli bir yer tutmaya devam ediyor, ancak, bunun yanı sıra, yeni azınlıkların çevre kaygısının, toplumsal cinsiyet ayrımının, ülkenin göçmen asıllı yeni sakinlerinin etrafında oluşan bir dizi yeni gerilim eksenini devreye girdi. Bu yeni eksenlerin bir de ortak paydası var; hemen hepsi sosyo-kültürel nitelikli.

Türkiye'nin görünümü çok farklı değil. Kuşkusuz, emekçilerle üretim araçlarına sahip olanlar arasındaki gerilim ağırlığını sürdürüyor. Ne var ki, bizde de, farklı nedenlerle de olsa -ki bu nedenlerin başında sivil toplumun Anayasa'dan, yasalardan ve uygulamalardan kaynaklanan çok sayıda yasaklama yüzünden kendini özgürce ortaya koyamaması geliyor- sosyo-kültürel parametreler su yüzüne çıktı. Siyasal alandaki saflaşmaları artık

- i) etnik kökenden
  - ii) mezhep farklılığından
  - iii) dinin toplumun yaşamında üstlenmesi gereken rol konusundaki görüş ayrılıklarından
  - iv) köylü ya da kentli olmaktan
  - v) kentin eski ya da yeni sakini olmaktan
  - vi) ülkenin doğusunun ya da batısının ürettiği değerlere bağlılıktan
  - vii) kalkınmak için daha demokratik ya da daha otoriter bir yönetim tercihindense
  - viii) yukarıda sayılanların çeşitli kombinasyonlarından
- kaynaklanan bir dizi yeni gerilim tayin ediyor. Bu kadar girift bir gerilimler yumağının dile getirdiği talepleri kendi içinde çelişkili olmayan bir toplum projesiyle karşılamak kolay iş değil. Siyasal partilerimizi bu yumağın karşısındaki duruşlarına bakarak sağcı ya da solcu diye tasnif ise pek anlamlı değil. Öte yandan, partilerin kendilerini sağcı ya da solcu

olarak nitelemelerine kuşkuyla bakmamızı zorunlu kılan; aralarındaki ayrımı çok azaltan bir diğer sürece tanık olmaktadır: Yakın bir tarihe kadar, siyasal partilerin gerek söylemleri gerekse ekonomik politikaları ulus dahilindeki dengeleme göre biçimlenirdi. Çoğunluğun desteği yakalandığında, çok özgün ve değişik programların uygulanabileceğine hem siyasetçiler, hem de yurttaşlar inanırdı. Örneğin, bir Bülent Ecevit "Toprak işleyen, su kullananın" derken hem kendi, hem de seçmenleri inanıyordu. Oysa şimdilerde, bırakalım dünyayı izleyenleri, ilgisiz seçmen bile iktidara hangi parti gelirse gelsin Avrupa Topluluğu'na girme hedefiyle bağlantılı olarak belli adımları aynen atmak zorunda olduğunu; ekonomi politikasının üst sınırlarını IMF'in, insan haklarına yönelik uygulamaların alt sınırını ise uluslararası kamuoyunun çizdiğini hissediyor. Partilerin farklılıklarını ortaya koyacak manevra alanlarının daraldığını günümüz yurttaşı görüyor; "darbe için dünya konjonktürü müsait değil" türünden yorumları izliyor. Siyasal partilerin, giderek, özellikle iktidara geldiklerinde, büyük ölçüde, benzer uygulamalar sergileyeceklerini düşünüyor. Parti bağlılıklarının azalmasının, kararsız seçmen oranının % 15'lerden % 30'lara tırmanmasının nedenlerinden birinin bu düşüncenin yaygınlık kazanması olduğunu ileri sürmek çok yanlış olmayacağına benziyor.¹

Batı demokrasilerinde de benzer süreçlere tanık olunmaktadır. Örneğin, bir Fransa'da 80'li yıllarda gerçekleştirilen değişik seçimlerde katılımın ilk kez % 50'nin altına düştüğü görülmüştür: Haziran 1989'da Avrupa Parlamentosu seçimlerinde % 49.7; Kasım 1988'deki referandumda % 37. Tam da bu noktada önemli bir paradoks göze çarpmaktadır; iki saptama birbiriyle çelişmektedir: 1- Batı demokrasiyi içselleştirmiş; kendi gelecek tasavvurunda demokrasi dışında bir yönetim tarzına kesinlikle yer vermemektedir. 2- Aynı Batı, de-

1 Son yıllardaki, laik/islamcı ayrışması dolayısıyla seçmenin yaşadığı "ruhsal" seferberliğin belirgin bir parti tercihindense ziyade, bir yaşam tarzı tercihinine yönelik olduğunu, sanırım, hemen herkes, teslim edecektir.

mokratik yaşamın en temel etkinliği olan seçimlere katılma konusunda kimi zaman, ayak süremeye başlamıştır.

Siyasal katılımın düşmesinin yanısıra, katılmanın biçim ve yönü de, özellikle genç kuşaklarda değişime uğramaktadır. Gençler “belli bir siyasal ipotekten bağımsız bir siyaset”in arayışındadırlar.² Gençler siyasal ilgilerini “kısa süreli olan, sınırlı hedef gözeten, karşılıklı sözleşme temelli, tek bir işle ve yönelik” oluşumlar etrafında yoğunlaştırmaktadırlar.³ Bütün bu gelişmeler son on yıldır, Batı’da siyaset üzerine düşünenlerin zihinlerini ciddi biçimde meşgul etmektedir. “Demokrasinin yeniden icadı”nın gerekliliğini konu alan bilimsel toplantıların, yayınların sayısı hızla artmaktadır. Siyasal partilerin i) ulus-ötesi ile ulus-berisine yönelen yetki ve ege-menlik paylaşımının gerektirdiği esnekliği yeterince hızla gösterememesi; ii) yeni azınlıkları gözeten yeni politikalar üretmekte yetersiz kalmaları;⁴ iii) kadın hareketi, çevre hareketi gibi yeni toplumsal hareketleri kavrayamamaları; bu hareketlerin, deyim yerindeyse, partileri “sollayarak”, dolaysız yoldan yurttaşın vicdamına ulaşması sonucunda Batılı ortalama yurttaşın dünyaya bakışında temel dönüşümler yaratması; iv) gençler katında filizlenen yeni eğilimler karşısında partilerin çaresiz durması gibi nedenlerle ufukta beliren temsil krizi karşısında Batı el yordamıyla bir çıkış aramaktadır.

Türkiye’de bir temsil krizi yaşandığını belirtenlerin sayısı giderek artmaktadır. Yurttaşların, genel olarak, partileri de-

2 Anne Muxel, “Jeunes des années quatre-vingt dix: a la recherche d’une politique sans étiquette”, dans Pascal Perrinau (Dir.) *L’engagement politique. Déclin ou mutation?* Paris, Presses de la FNSE, 1994, s. 239.

3 J. Ion. “L’évolution des formes de l’engagement public”, dans P. Perrinau, op. cit, s. 36.

4 Yeni azınlıklar terimi çerçevesinde Batı’da akla ilk gelenler “yabancılar”dır. Bu kategorinin içine göçmen işçiler kadar ülkedeki başat dinin üyesi olmayanlar da dahil edilebilmektedir. Bu durumda, bu yeni nüfus ciddi boyutlara ulaşmıştır. Hollanda’da 1990’da ülkedeki her 100 kişinin 8’i yurtdışı doğumluydu. 1986’da, Almanya’da bu oran % 7.4 idi. İsviçre’de, ülke nüfusunun % 15’i yabancı. Daha fazla bilgi için bkz. Costis Hadjimichalis and David Sadler (eds.) *Europe at the Margins*, Chichester, John Wiley and Sons, 1995.

ğerlendirme ibresi eğer olumsuzla kaydıysa, bunun, elbette hem yukarda belirtilen küresel süreçlerden, hem de ülkeye özgü yerel koşullardan kaynaklanan nedenleri bulunmaktadır. Ülkeye özgü nedenleri, hızla, hatırlatmakta yarar var.

1. Bunların başında kuşkusuz 12 Eylül Darbesi ve onun ürettiği yasal düzenlemeler geliyor. Sıralayalım:

a- Darbeyle birlikte yetişmiş siyasal kadrolar büyük ölçüde tasfiye edildi; deneyim transferi düşük düzeyde kaldı.

b- Partilerin gençler, çalışanlar, kadınlar ve üniversitelerle organik bağları koparıldı.

c- Ülkenin temel sorunlarının açıkça tartışılmasının önüne Anayasal ve yasal engeller konuldu: Mezhep, etnik köken, vb. konuları dile getirmek bir cesaret işi niteliği kazandı.

2. Temsil erozyonunu doğuran bir başka faktör ise medyalar ve onların uygulamalarına göre hizaya gelen siyasal davranışlardır.

a- İçerikten çok görünüşe, imaja ağırlık verme çabaları siyasal partileri “ev ödevlerini” yapma konusunda tembelleştirdi.

b- Medyalardan geçmeyen kampanyaların başarı şansının azlığı finansman kaynakları dar olanları daha işin başında saf dışı ederken, yeni kaynak arayışlarında iktidar olanaklarından çıkar beklentisi olanlarla işbirliği alışkanlığını arttırdı.

c- Kamuya ilişkin tartışmalarda sınırları medya yönetimleri tayin eder oldu; “normal söylem” dışında kalanların seslerini duyuracakları mecralar gelişemedi.

d- Medyaların suyuna gitmeyenler “ilgilendirilmeme” cezasına çarptırıldılar.

e- Siyasilerin esas faaliyeti o gün medyada gözükmele sınırlanır oldu.

f- Ayrıntılı ve derinlemesine tartışma yerine duygu yükü bol, çalımı yüksek üslup prim yapmaya başladı.

3. Siyasi Partiler Kanunu (SPK) temsil krizine yol açan zeminin temel taşlarından birini oluşturdu.

a- SPK öngördüğü tek tip örgütlenme yüzünden farklı ide-

olojilerin yaratılabileceği farklı örgütlenmelerin önünü kesti; değişik yapıların üretebilecekleri farklı dinamikler ya köreltildi; ya da illegal olmaya itildi.

b- SPK, lider sultasını yarattı. Parti üyelerinin gelecekleri yatay biçimde toplumun nabzını tutmadaki becerilerine bağlı olmaktan çıkıp liderin nabzını tutmaya bağlandı. Tabanda ya da seçim yöresinde güçlü olmanın anlamı kalmadı. Mevcut liderliğe alternatif görüşlerin, kişilerin ortaya çıkma olanakları kalmadı.

4. Seçim Kanunu ise temsil erozyonunu hızlandıran bir faktör olarak işlev gördü.

% 10 ülke barajı uygulamasına bakan seçmen yeni ve kendisine yakın bir partinin seçimlerde barajı aşma şansının düşüklüğünün idraki içinde “oyunu heba etmemek” yoluna gitti. Mevcut partilere alternatif oluşumların serpilme olanakları çok azaldı.

5. Yerel sorunlara yönelik teknik çözüm üzerine kafa yormamak alışkanlığı bütün partilerde zaten oldukça yerleşmişti; ulusal medyanın cazibesine kilitlenilince, siyasal partiler hamasi, ideolojik söylevlerle yetinme yolunu seçtiler.

6. Yerel yönetimlerin yapısal özellikleri istisnasız bütün partileri girdabına çekip, yurttaşların gözünde kirlenmelerine yol açtı.

Kısacası, Türkiye de biraz evrensel, biraz da kendine özgü nedenlerden ötürü tıpkı Batı gibi demokrasisinde temsil krizinin giderek derinleşmesine tanık oluyor.

Meşruiyet krizine panzehir olarak STK'lar

Batı'da, temsili demokrasinin çatısını tutan temel direkler zafiyet belirtileri gösterdiğine göre, hiç olmazsa yan payandalar güç kazansın ki, sistem bir de meşruiyet krizine düşmesin, düşüncesi yaygınlık kazanmaktadır. Görünürde payanda işlevini üstlenmeye en yakın adaylar STK'lardır. O yüzden toplumsal sorunlar üzerine düşünenler katında önemleri hızla artmaktadır.

Öte yandan, Batı'da da sosyal devlet, uzun dönemde bütün vaatlerini yerine getiremeyeceğini hissettirmektedir. Kimi hizmet alanlarından çekileceğe benzemektedir. O takdirde, toplumsal dayanışma duygusu örselenecek, sistemin meşruiyeti bir de buradan darbe yiyecektir. Belli ki, kamusal alanda iki klasik faktörün -sosyal devlet ve siyasal partilerin- boşalttığı yöreni doldurmak üzere yeni aktörler tasavvur etmek gerekecektir; en azından eski aktörlere yeni roller biçmek gerekecektir. Bu ihtiyaç, STK'lara yönelen dikkati yoğunlaştırmaktadır.

STK'ların öne çıkmasına yardım eden gelişmelerden bir diğeri ise yönetim felsefesinde baş gösteren değişikliklerdir. Bu değişikliğin özünü billürleşmiş olarak, Avrupa'nın bütünleşme sürecinde formüle edilen iki kavram aracılığıyla yakalayabiliriz: Yönetişim (governance) ilkesi ile yerindenlik (subsidiarity) ilkesi. Yönetişim, kamuyu ilgilendiren bir karar alınacaksa, bu sürece konuyla ilgili, karardan etkilenen bütün tarafların dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Bu ilkeyle merkezi ve yerel yönetimin yanısıra STK'ların da kendilerini ilgilendiren hususlarda sözlerini söyleyebilmelerinin önünü açmaktadır. Nitekim, giderek yaygınca kullanılmaya başlanan “temsili demokrasiden ortaklık demokrasisine” sloganı gücünü bu yeni ilkedeki ve uygulamalarından almaktadır.

Yerindenlik ilkesi ise, herhangi bir sorunun ortaya çıktığı noktaya en yakın yönetim biriminin eliyle ve o birimin gerekli mali kaynaklarla donatılması suretiyle çözülmesi anlamında kullanılmaktadır. Yerel yönetimlerin yetki ve kaynaklarının tepeden turnağa yeniden tarif edilmesi sonucunu doğuran bu yeni yaklaşım bir yandan karar alma düzleminin ölçüğünü küçültmekte; bir yandan yönetim ilkesiyle birlikte ele alındığında yerel temelde örgütlenmiş STK'ların devreye sokulmasını kolaylaştırmaktadır.

Buraya kadar saydıklarımızı siyasal alanın içinden kaynaklanıp STK'ları besleyen gelişmeler olarak nitelendirebiliriz. Elbette, STK'ların rolünü güçlendiren etkenler sadece bun-

lardan ibaret değildir. Siyasal alanı da kuşatan daha geniş boyutlu bazı toplumsal rüzgarlar STK'ların ekmeğine yağ sürmektedir. Yurttaşların eğitim ve hak arama bilinci artmaktadır, bu bir. Bir o kadar önemli bir diğer gelişme ise toplumsal iletişim yakasında yaşanmaktadır: Toplumsal iletişim çok yakın zamana kadar sadece siyasal, ekonomik ve kültürel güç odaklarının tayin ettiği doğrultuda gerçekleşirken, şimdilerde, özellikle iletişim teknolojilerindeki sıçramanın etkisiyle, güç merkezlerinin dışındakilerin de enformasyona erişme olasılığı artmış, kendi aralarında dayanışma ağları kurmaları mümkün olmaya başlamıştır. Kuşkusuz, güç odakları hâlâ ağırlıklarını sürdürmektedirler, ancak ötekiler de enformasyona erişim ve enformasyon sevketme konusunda eskisine kıyasla çok daha geniş olanaklara kavuşmuşlardır. Bizde de, 1990'larla birlikte sivil toplumun görünürlük kazanmasının gerisindeki nedenlerin arasında iletişimin dokusundaki bu dönüşümü saymak hiç de yanlış olmayacaktır.

Yerimiz, STK'ların bünyelerinin analizine girmemize el vermiyor.* Kuşkusuz, bu kuruluşların yapılarında bir dizi yetersizlik, olumsuzluk gözlemek mümkün.** STK'lar yelkenlerini dolduran rüzgarların hakkını ne ölçüde verecek; bunu zaman gösterecek. Ne var ki, bir nokta açık: STK'lar yakın gelecekte toplum yaşamının aslı öğeleri olmaya adaylar. ●

(*) Bu yönde bir analiz için bkz. Aydın Uğur, "Dünyada ve Türkiye'de Sivil Toplum: Kavram ve Olgunun Gelişim Serüveni" (basılacak).

(**) Aydın Uğur, "STK'lara Eleştiri Merceğiyle Bakılınca", *Sivil Forum*, No. 1, 1996.

Türkiye'de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri

ALİ ÇARKOĞLU

Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD) 1994 yılından bu yana, ana amacı Türkiye'de yerel yönetimlerle STK'lar arasında çeşitli alanlarda ortaklık modelleri ve işbirliğini geliştirmek olan "Yurttaş Katılımı" başlıklı bir proje yürütmektedir. Bugüne, kadarki çalışmalarda ön plana çıkan bulgular arasında özellikle biri aşağıdaki kısa tartışmanın temelini oluşturmaktadır.

Türkiye'de gerek merkezi gerekse de yerel yönetim birimleri ve halk arasındaki ilişkilerde kamuoyuna artık aşikar gelen karşılıklı bir çekişme ve memnuniyetsizlik hakimdir. HYD çalışmalarında da açıkça ortaya çıkan odur ki yerel yönetimlerin sağladığı hizmetlerden halk kitleleri genel olarak memnun değildir. Bu gerçeği, kişisel gözlemlerden bildiğimiz örnekler dışında 1996 yılında Marmara Belediyeler Birliği ve International Republican Institute (IRI) tarafından desteklenen geniş kapsamlı saha çalışmaları da açıkça göstermektedir.¹ Hizmetlerden memnuniyetsizliğin ötesinde halk hem karar mekanizmalarından uzak kalmaktan şikayetçidir hem de yerel yönetimlerin yalnız kararları şeffaf olmayan mekanizmalarla aldığını düşünmektedir. Kamuoyu tepkileri-

1 Bakımız International Republican Institute (IRI), (1995a, b).

nin tüm bu bileşenlerine bakarak halkın insiyatifi eline alıp katılım mekanizmalarını zorlayacağını söylemek ise güçtür. Örneğin kamuoyu yerel yönetim hizmetlerinin daha iyi sunulması için kendi zamanının bir kısmını ayırmaya istekli görünmemektedir. Habitat II de Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin proje sunumunda bu gözlem bizi "genel olarak elit katılım talebinin, gerek proje üretmek gerekse de halk kitlelerini harekete geçirmekte pek başarılı olamadığı" sonucuna götürmüştü.²

Kamusal yönetim alanlarında yalnızca halkın hizmet sunumundan memnuniyetsizliği söz konusu değildir. Aynı zamanda kamu yöneticilerinin de halkın yönetime katılım biçimlerinden rahatsızlıkları vardır. Örneğin yerel yönetimler hiç de hazırlıklı olmadıkları bir hizmet talebi patlaması karşısında sadece maddi olarak çaresiz değillerdir. Aynı zamanda yerel yönetimlerin sahip oldukları yetişmiş insan gücü hızla katlanan sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlikler hizmetlerin götürüldüğü halk kitlelerinin proje üretme ve yürütme aşamalarına katılımıyla ortadan kaldırılabilecekken kamu yönetimleri bu konuda bir yardım görmemektedirler. HYD "Yurttaş Katılımı" projesi içinde sık sık aşağıda özetlenen tür yakınmalara şahit olmuştur: "Halkın yönetime katılımından anladığı, özünde kamu yönetimine şikayetlerini bildirmek ve isteklerini dile getirmek olmaktadır. Bize yol, park, kanalizasyon yapın, çöpümüzü toplayın. Daha fazla otobüs, daha iyi elektrik, su vs getirin. Ancak, tüm bu isteklerin karşılanmasında halk kendine de bir rol düştüğünü görmemektedir. Biz bu isteklerin yerine getirilmesinde ne yapabiliriz söyleyin. Biz de hizmet üretiminde sizinle ortaklaşa faaliyet gösterelim" dememektedir.

Bu kısa tartışmada kamu yöneticileri açısından hizmet üretimine bulaşmayan ve yalnızca talep dile getirmekten ibaret olan katılım şekillerinin kısıtlayıcı etkilerini tartışmayacağım. Habitat II' deki sunumda STK' nın proje üretim ve yü-

2 Bakınız Çarkoğlu (1997: 135).

rütme konusundaki eksiklikleri üzerinde uzunca bir tartışma yapılmış ve bunun gereğinin altı çizilmişti. Bu işlevlerin arka planda bırakılması hem toplumun STK'lardan beklentilerini hayal kırıklığına uğratmakta hem de buna bağlı olarak halkın STK'lar çerçevesinde örgütlenmesiyle kökten demokratikleşme hareketinin genişlemesini ve etkinleşmesini de sekteye uğratmaktadır. Ben bu bağlamda STK' ların özellikle yerel yönetimler düzeyinde proje üretme ve yürütme işlevlerini ikinci plana itmelerinin kendi örgütsel özelliklerini nasıl şekillendirdiği üzerinde durmak ve bunun belli başlı sonuçlarının altını çizmek istiyorum.

Yerel yönetimler düzeyinde siyasal katılım bire bir kişisel düzeyde dile getirilen talepler çerçevesinde şekillenmektedir. Marmara Belediyeler Birliği ve International Republican Institute (IRI) tarafından desteklenen saha çalışmasında göze çarpan bir nokta, halk tarafından yerel yönetimlere iletilen toplam taleplerin , yaklaşık % 39'unun, ya belediye yöneticileriyle ya da doğrudan belediye başkanlarıyla yüz yüze yapılan görüşmeler yoluyla gerçekleşmiş olmasıdır. (IRI, 1995b, 63). TESEV tarafından desteklenen ve örnek olay (*case study*) yöntemi uygulanarak bir belde, iki ilçe ve üç büyükşehir belediyesinde yapılan araştırmada belediyelere ulaşan siyasi taleplerin genelde temel altyapı istekleri olduğu görülmüştür. "Ancak bu tür sorunlara yönelik elden gelenler zaten yapıldığından, söz konusu talepler pek de karşılık bulan taleplermiş gibi gözükmemektedir. Vatandaş görece bir yoksunluk içinde kalırken, belediye yönetimleri de tüm çabalara karşılık her şeye yetişememenin tatminsizliğini yaşamaktadır" (Falay, Kalaycıoğlu ve Özkırımlı, 1996, 31-32). Araştırmacıların vurguladığı bir başka nokta , altyapı sorunlarının yaratıcı yöntemlerle ve başarıyla çözümlendiği Gaziantep gibi örneklerde de bu çözümlerin yöre sakinlerinin somut istek veya talepleri doğrultusunda şekillendiğine dair herhangi bir kanıt bulunmamasıdır. Her ne kadar örnek olay yöntemiyle varılan sonuçların genellemeye dönüştürülmesinin ge-

tirdiği yanılma payını göz önünde bulundursak bile, burada da vurgulanması gereken nokta, kamu yönetimlerinin politikalarını belirlerken , halktan gelen taleplere cevap vermeye hazır (*responsive*) bir konumda olmamalarıdır.

Yüz yüze ve bireysel şikayetlerin ötesinde örgütlenmeler yerel yönetimlere katılım konusunda son derece kısıtlıdır. Kamu alanını ilgilendiren ve kişisel değil örgütsel çabalarla yerel yaşam standartlarının yükseltilmesi, mahallelerin güzellik ve sükunetinin sağlanmasına yönelik kolektif çalışmalar yok denecek kadar azdır.³ Böylesi kurumlaşmanın olmadığı bir ortamda vatandaşların ancak canı yandığında ve kişisel ilişki ağlarını kullanarak tekil ve yüz yüze şikayetlerle siyasal katılıma başvurması şaşırtıcı değildir. Peki sorunların çözümünde pek de etkili olmadığı ortada olan böylesi bir siyasal yapılaşma niye ortaya çıkmaktadır? Falay, Kalaycıoğlu ve Özkırımlı'nın da (1996, 32-33) dile getirdiği gibi bu siyasal katılım biçiminin altında hızlı şehirleşme ve onun getirdiği nüfus akışkanlığı bulunmaktadır. Son 50 yıldan beri hala şaşırtıcı bir hızla süren şehir nüfus artışı yerleşim merkezlerinde yerel sahiplenme kültürünün oluşmasını engellemektedir. Kamusal alanların yaratılması ve korunması bir yerel “işbirlikçi aksiyon” (*cooperative action*) sorunu yaratmaktadır. Yerel kamu mallarının oluşmasında birey katkısını sağlayacak otorite basit siyasal çıkarları ön plana alıp işbirliğine gitmeyen bireyleri ya tesbit edememekte, tesbit etse de cezai yöntemlerle işbirliğine zorlayamamaktadır. Böyle olunca kamusal alanların yaratımı ve korunmasına yönelik bireysel ya da örgütsel katılım sağlanamamakta ve kamu alanları gitgide yıpranıp ortadan kalkmaktadır.⁴ Burada basit siyasi çıkar sağlama yöntemleri arasında en yaygını, patronaj ilişki-

3 TESEV için yapılan çalışmada araştırmacılar çalıştıkları 6 belediyede böylesi bir dernekleşmeye rastlamadıklarını belirtmektedirler (Falay, Kalaycıoğlu ve Özkırımlı, 1996, 32).

4 Hardin'in (1968) makalesinde ortaya attığı kamu alanı trajedisi (*tragedy of the commons*) yada oyun teorisinde anıldığı şekliyle tutsak çıkmazı (*prisoner's dilemma*) burada ortaya konulan açıklamanın temelini oluşturur.

leri ağını yaratmak ve ondan yararlanmaktır. Halka sunulan hizmetlerin partiler ve liderlerin nüfuz alanlarının ötesinde, bağımsız kanunlar tarafından belirlenmesi gerekirken burada sözkonusu hizmetlerin halka ulaşmasında, gayri resmi ve özel çıkarlar temelinde şekillenen ticari ve dinsel cemaat ilişkilerinin ve siyasi destek kaygılarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Son yıllarda özellikle Habitat II konferansı ve Avrupa Birliği'yle artan ilişkilerin de etkisiyle STK'lar çalışmalarında bir artış görülmektedir.⁵ Ancak yukarıda kısaca özetlenen siyasal katılım mekanizmalarının gücü bu çalışmaları da içine çekmekte ve bir anlamda kendisine benzeterek beklenen etkinliğe ulaşmalarını engellemektedir. Patronaj ağlarının ağırlığı yanında kanuni kısıtlamalara rağmen hayat bulabilmiş STK'lar öncelikle elit örgütlenmeleri olarak şekillenmekte ve halk tarafından tekil şikayet yollarının yeni bir alternatifi olarak görülmektedir. Böylesi bir algılamaya refleksel bir tepki olarak STK'lar da salt talep ve şikayetler üzerine ses çıkaran bir politikayla cevap vermekte ve proje üretim ve yürütme aşamalarında sessiz kalmaktadırlar.

Doğrusu elimizde STK'ların halk tarafından algılanış şekillerinin nasıl olduğu ve bunun STK faaliyetlerine katılım ve bu faaliyetlerden beklentilere nasıl yansıdığı konusunda kapsamlı bir çalışma yoktur. Strateji-MORI araştırma şirketi tarafından, Türkiye'de 18 yaş üstü nüfusu temsil yeteneğine sahip 1998 kişilik bir örnekleme, STK'lara ilişkin birkaç soruya yanıt aranmıştır. Sonuçlar yukardaki genel değerlendirmeyi destekler niteliktedir. Örneğin “STK'lar hakkında ne derece bilginisiniz?” sorusuna hiç bilgili olmadığını söyleyenler % 61,9'luk bir kitle oluştururken “çok az bilgiliyim” diyenler % 17,9 “ne bilgiliyim ne de değilim” diyenler %7,9'luk bir kitleyi oluşturmuşlardır. Yani ancak % 9,9'luk bir toplu-

5 Bakınız Aydın Uğur, 1997. Yurttaş Katılımı: Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları Arasında Ortaklık ve İşbirliği, T. Belge ve O. Bilgin (derl.) içinde.

luk bir derece bilgili olduklarını söylerken Türkiye’de STK’nın tanınma sorunu olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

STK’larla hangi yolla ilişki kurulduğu sorgulandığında ancak % 4,8’ lik bir topluluk “üyelik” diye cevap verirken %3,5 etkinliklerine katılarak, % 5,8 ise etkinliklerini destekleyerek ilişki kurduğunu belirtmektedir. Yani üyelik, etkinliklere katılım ve destek olarak ancak % 14,1 gibi bir kitlenin STK ‘larla ilişki içinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar üyelik açık olsa da etkinliklere katılım ve destek oldukça muğlak kalmaktadır. Bu iki kavramı denekler nasıl anlamış olurlarsa olsunlar, STK ile bir ilişki içinde olduklarına şüphe yoktur. Yani bu % 14,1’lik kitle STK ile ilişki çerçevesinin sınırlarını vermektedir, denilebilir.

Sivil toplum kuruluşlarından ne anlaşıldığı da oldukça tartışma götürür bir konudur. Yukarıda STK’ nın ilişki içinde olduğu halk tabanının sınırları tartışılırken bu STK’ nın neler olduğuna deneklerin kendi kafalarında karar vermeleri beklenmişti. Aynı bir soruda açık uçlu olarak, yani cevaplar çoktan seçmeli olarak kısıtlanmadan, deneklerin üye olmayı düşünebilecekleri ya da bizzat üyesi oldukları STK’ nın adlarını belirtmeleri istenmiştir. Bu soruya cevap veren %13,6’ lık kitle arasında Atatürkçü Düşünce Derneği ön sırada yer almaktadır. Geri kalan yanıtlar çevre, kadın ve insan haklarını koruma dernekleri gibi genel başlıklar altında toplanırken sendikalar, siyasi partiler, kooperatifler ve uzun bir dernek listesi de oluşmaktadır. Kısacası hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde STK kavramının halk arasında genel kabul gördüğünü ve bu kavram içine nelerin girdiği üzerinde aşağı yukarı bir görüş birliği sağlandığını söylemek çok güçtür. Aşağıda Tablo 1 de çeşitli ifadelerle katılma oranları verilmiştir. Buradan çıkan sonuca göre STK’lar demokrasinin işlemesi için ağırlıklı olarak gerekli görülürken imkan ve yetkileri halk tarafından yetersiz olarak görülmektedir. Bunun yanında STK’ ların siyaset dışı gündelik hayatla ilgili faaliyet alanları olduğu konusunda da bir görüş ağırlık kazanmaktadır.

Tablo 1

	Hiç Katılmıyor (a) %	Pek Katılmıyor (b) %	Ne Katılmıyor ne de Katılıyor %	Biraz Katılıyor (c) %	Tamamen Katılıyor (d) %	Fikri yok/ Cevap yok %	Net: (c+d)-(a+b)
STK Türkiye’de demokrasinin işlemesi için gereklidir.	9.5	2.7	16.6	14.4	34.2	22.5	36.4
STK siyasetle uğraşmayı gündelik hayatın sorunlarıyla ilgilenmelidirler	13.0	5.1	17.5	11.9	30.0	22.5	23.8
Türkiye’de STK’ın imkan ve yetkileri yetersizdir.	7.4	3.0	19.6	13.0	32.6	24.4	35.2

Kaynak: StratejiMORI. (1997)

Ortaya STK’ ların Türkiye’deki gelişimini ve yurttaş katılımı yoluyla demokratikleşmeye yapabileceği katkıları bağabilecek bir kısır döngü çıkmış gibidir. Her ne kadar bu konuda dolaysız bir bilgi edinilmesi söz konusu değilse de şöyle bir izlenimden söz edilebilir: STK’lar patronaj ağlarını kırıp halkın istek ve tepkilerini örgütleyerek kamusal alan projelerine katkı sağlar duruma gelememektedir. STK’lar patronaj ağlarının içinde yer almasa da katılım sürecini bu ilişkilerin ötesine geçirememektedir. Mevcut politika üretim süreçlerinde kayda değer değişiklikler yaratamayınca da etkinlikleri konusunda soru işaretleri doğmaya başlamaktadır. Halkın STK’lar yoluyla politika üretme sürecine örgütlü katılımının etkili olmaması, STK’ların faaliyetlerine katılımı da olumsuz etkilemekte ve bu yolla beklenen halkın katılımı yoğunlaşması ve demokratikleşme de hayal kırıklığı yaratmaktadır.

Bu kısır döngüden çıkmanın en dolaysız yolu STK’ların faaliyetlerinin ve bu çerçevede şekillenen örgüt yapısının gözden geçirilmesi olacaktır. STK’ların faaliyetleri, politika üretme ve bizzat bazı işlerin üstlenilmesi sürecine yönlendirilmedikçe ya da STK’lar bu alana giremedikleri sürece, patronaj ilişkisi ağlarına özgü olduğunu düşündüğümüz “şikayetlerin

bireysel (ya da grup olarak olarak) dile getirilmesi” olgusunun bir başka şekilde STK’larda vücut bulması tehlikesi söz konusudur. Şikayet temelin dayanan bir varoluşun STK’ların örgütsel yapısını ne şekilde etkilediği de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Çünkü, özellikle bu örgütsel yapı ve kapasite, STK’ların politika üretim sürecinde rol oynamalarını engellemektedir.

Türkiye’de faaliyet gösteren STK’ların örgütsel yapılarıyla ilgili elimizde kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. Bu ve STK’ların faaliyetlerinin özellikleri konusunda HYD bünyesinde yapılan tartışmalar kısa bir anket (bkz. ikinci bölüm) çerçevesine dökülmüş ve Yurttaş Katılımı projesinin etkinliklerine katılan sivil toplum kuruluşları yönetici ve üyelerine uygulanarak üzerinde düşünülmesi gerektiğine inanılan bazı konuların katılımcıların gündemine konulmasına çalışılmıştır. Bu konuda kapsamlı bir çalışmaya ip uçları sağlamak dışında bir iddiası olmayan bu çalışma çerçevesinde ortaya çıkan ilginç izlenimler kısaca şöyle özetlenebilir.

STK faaliyetlerini ne tür çalışmalara yönlendirmelidirler? Bu konuda değişik konularda uzmanlaşan STK’ların değişik tür faaliyetler üstlenmesinin ağırlık kazandığı bir eğilim görülmektedirler. Örneğin çevre, iş ve mesleki gruplar konusunda çalışan STK’ların işlevi için, “sivil toplum taleplerini değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtmaktır” denirken demokrasi ve insan hakları konusunda çalışanlar için “ana faaliyet alanı, hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermektir” şeklinde bir görüş oluşmaktadır. Yurttaş katılımı projesi çerçevesinde kısıtlı sayıda sivil toplum kuruluşu üye ve yöneticileriyle yapılan görüşmelerde var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek ya da sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak gibi faaliyetler ise hiç bir grup sivil toplum kuruluşu tarafından önemsenmemektedir. Görülmektedir ki STK’ların faaliyet alanları ancak hukuki düzenlemeleri yönlendirme ve yürüt-

me organına talepleri yansıtmak olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak her tür sivil toplum kuruluşu için tek çeşit bir faaliyet alanı ortaya çıkmamakta ve bu faaliyetlerin STK’ların türüne ve çalışma alanına göre farklılık göstermesi gibi bir beklenti oluşmaktadır.

Değişik tür STK’ların uzmanlıklarının nasıl algılandığına gelince, burada da farklılıklar olmasına rağmen genel olarak tümü için uzmanlaşmada bir yetersizlik göze çarpmaktadır. Bu yetersizliğin nedenleri nedir? Hangi alanlarda STK uzmanlıkları en az gelişmiştir? STK’nın yönetici kadrolarının özellikleri nelerdir? Yönetime tabanın katılımı hangi mekanizmalarla olabilmektedir? Bu ve benzeri soruların yanıtızsız bırakılmış olması ilginçtir.

STK’ların faaliyet alanlarında uzmanlaşmaları ve hangi tür çalışmalara ağırlık verecekleri konusunda açık bir tavır ortaya koymaları, destek tabanlarının isteklerine karşılık verme yeteneklerini geliştirmeye yarayacaktır. Bunun yanısıra onların tabanlarının denetimine daha açık bir hale getirecektir. Hangi konuda ne tür faaliyetler içinde olacağı hakkında belirgin kıstasları olmayan bir kuruluşun faaliyetlerinin bir değerlendirmesini yapmak nasıl mümkün olacaktır?

Kısıtlı kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığına nasıl karar verilebilecektir? Bu soruların yanıtlarını STK tabanının verebilmesi öncelikle faaliyet alanı ve türünün belirlenmesiyle mümkündür. Böyle bir belirlenme STK’ların kendi içlerinde demokratik prensiplere uygun örgütlenmesinin de olmazsa olmaz şartıdır. STK yönetimlerinin taban tarafından kontrolünü olanaklı kılan ana prensipler olmadan hangi tür iç demokratik katılımı STK yönetimleri kendi üyelerine hesap verebilecektir?

Birçok konuda STK’lar amatör ruhla çalışmanın zararını görecekları noktaya hızla yaklaşmaktadırlar. Talepleri dile getirmek için sloganlaşmanın ötesinde, kısıtlı kamu kaynaklarının kendi tabanlarının talepleri doğrultusunda etkin kullanılabilceğini göstermek için son derece teknik analizlerin

yapılması gerekmektedir. Bu analizler STK'nın uzman kadroları kendi bünyesinde tutabilmesiyle mümkündür. Bu kadroların amatör ruhla ne derece oluşturulup bir arada tutulabileceği de hiç açık değildir. STK'ların yönetimde en önemli sorunlarının başında belki de bu amatör gönüllü ruhuyla profesyonel teknik yeterliliği dengelemek gelmektedir. Örgütsel olarak bu dengenin öneminin bilincine varmış STK'ların gerek iç örgütlenmede profesyonelliğe gerekse de faaliyet alanlarında teknik yeterliliğe önem verir bir uzmanlaşmaya gitmeleri kaçınılmaz görünmektedir.

STK'ları iç örgütlenmede uzmanlığa ve faaliyetlerde yeterli donanıma ulaşmaları öncelikle kendi destek tabanlarına karşı daha kolay hesap verir duruma gelmelerini sağlayacaktır. Bu bir yandan iç demokrasinin gelişmesini bir yandan da yeni destek tabanları bulunmasını kolaylaştırırken, yani geniş kitlelerle olan iletişimlerini de daha etkin hale getirecektir. Kendini daha kolay ve açık şekilde anlatabilen STK'ların daha geniş destek tabanına ulaşmaları da mümkün olacaktır.

Bu noktada gerek yurt içi gerek yurt dışı maddi destekle proje üretmenin STK'ların örgütsel yapılarına yapacağı olumlu etkinin de altını çizmek gerek. Öncelikle STK'nın proje desteği alabilmek için faaliyetlerini önceden planlayıp maddi gereksinimlerini detaylı bir şekilde ortaya koymaları gerekmektedir. Bu örgütleri neyi nasıl yapacakları konusunda bir karara itmekte ve kendilerini bu faaliyetler için bir ön hazırlığa zorlamaktadır. Bu tip bir çalışmanın örgütün etkin bir disiplin içinde çalışma yetisini geliştireceği ortadadır. Desteği alabilmek için veri kaynakları en etkin bir şekilde, belirli bir hedef kitleye katkının, desteği veren kuruluşların kriterleriyle, maksimize etmeye azami gayret göstermek gerekmekte, bu da örgütün diğer STK karşısında rekabet keskinliğini artırıcı etki de yapmaktadır. Maddi desteği veren kuruluş, faaliyetlerin ayrıntılı bir hesabını da istemekte, bu da örgütün maddi disiplinini diri tutmaktadır.

Uzmanlaşma, proje üretme ve yürütme konusunda etkin ve teknik yeterliliğe sahip örgütler yaratma konusu Türkiye'de STK'nın önündeki en önemli zorluklardan birini oluşturmaktadır. Kısıtlı destek tabanlarıyla etkinliklerini sürdüren pek çok sivil toplum kuruluşu için değişik alanlarda işbirliği yapmak kaçınılmaz bir gereksinimdir. Uzmanlaşma, proje üretim ve yürütmesinde yeterliliğini geliştirme ihtiyacı içindeki kuruluşlar için bu eksiklerini gidermenin en etkin yolu diğer sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğine gitmek ve gerek yurt içi gerek yurt dışı maddi destekle proje üretmenin yollarını bulmaktan geçmektedir. Böylelikle halk katılımının üretken bir şekilde tabana yayılması mümkün kılınabilir ve STK'dan demokratikleşme konusunda yaygın beklentilerin gerçekleşmesi yolunda yol alınabilir. ●

KAYNAKÇA

- Çarkoğlu, A. 1997. "HABITAT STK Forumuna Yapılan Sunuş Metni", *Yurttaş Katılımı, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler Arasında Ortaklık ve İşbirliği*, T. Belge ve O. Bilgin (derl.) içinde.
- Falay, N., Kalaycıoğlu, E. ve Özkırımlı, U. 1996. *Belediyelerin Mali Yönetimi: İktisadi ve Siyasal bir Çözümleme*, TESEV, İstanbul.
- Hardin, G. 1968. "The Tragedy of the Commons", *Science*, 162:1243-8.
- International Republican Institute (IRI), 1995a. *Turkey, Survey Results: Attitudes and Priorities of City Dwellers*, April 22-30, Washington D.C.
- , 1995b. *Turkey, Survey Results: Attitudes and Priorities of Citizens of Urban Areas*, November 9-23, Washington, D.C.
- Strateji MORI. 1997. *Türkiye'nin Nabızı, Aylık Siyasal ve Ekonomik İndikatörler Araştırması*, Şubat.

2. PROJE GRUBU

2

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GÜÇLENDİRİLMESİ

Giriş

...an an... Sivil Toplum Kuruluşları...
...çapında çalışmalarını yansıtan...
...tedirilen Bölge STK'ları...
...endirmeye başlıyor...
...ardaki anket...

...Türkiye'de gelişiyor...
...STK'ların...
...hizmet...
...kurum...
...güçlendirilmesi...

...Türkiye'de STK'ların...
...gelişimi...
...kurum...
...güçlendirilmesi...

...kurum...
...güçlendirilmesi...

SIVİL TOPLUM
KURULUŞLARININ
GÜÇLENDİRİLMESİ

Sivil Toplum Kuruluşları Hakkında Anket

HYD PROJE GRUBU

Giriş

Son on yıl içerisinde, Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) sayıca çoğalmalarının yanısıra ilgi alanlarının çeşitlendiği de farkediliyor. Bu olgu STK’ların kamu alanında önemli işlevler yüklenmeye başlamasının da bir işareti sayılabilir.

Aşağıdaki ankette amacımız:

- Türkiye’de gelişmekte olan STK’ların karşılaştığı yapısal, siyasal, hukuki ve mali sorunları tesbit etmek;
- STK’ların etkinliğini arttırmak ve toplumda yer edinebilmelerini sağlamak için üzerinde düşünülmesi gereken konuları tesbit etmek, tartışmaya açmak;
- Türkiye’de STK’ların birbirinden zengin deneyimlerini, uyguladıkları farklı yöntemleri ve buldukları çözümleri yan yana getirmektir.

Helsinki Yurttaşlar Derneği, anketi hazırlarken, böyle ortak bir çalışmanın STK’lar dünyasının belirleyici aktörleri olan bizlerin, ufkunu genişletmeye katkısı olacağı inancından hareket etmiştir.

Soruları cevapladığınız için teşekkür ederiz.

1. Sizce son on yılda STK alanında meydana gelen **en çarpıcı gelişme** nedir?

Siyasal alandaki gelişmeler:

.....
.....
.....

Hukuki alandaki gelişmeler:

.....
.....
.....

Toplumsal katılım alanındaki gelişmeler:

.....
.....
.....

Diğer:

.....
.....
.....

2. Sizce son on yılda STK'lar hangi siyasal güçlüklerle karşılaştı?

.....
.....
.....

3. Sizce son on yılda STK'lar hangi toplumsal güçlüklerle karşılaştı?

.....
.....
.....

4. Sizce Türkiye'de en geniş tabana sahip olan STK'lardan ilk üçünü belirtiniz.

i- .....

ii- .....

iii- .....

5. Sizce Türkiye'de STK'ların uzmanlık alanlarında net bir farklılaşma var mı?

i- Evet var

ii- Hayır yok

iii- Fikri yok

iv- Cevap yok

6. Sizce Türkiye'de STK'ların uzmanlık alanlarında net bir farklılaşma olmalı mı?

i- Evet olmalı

ii- Hayır olmamalı

iii- Fikri yok

iv- Cevap yok

7. Sizce kamuoyu STK'ları nasıl değerlendiriyor?

Çok Olumsuz	Olumsuz	Ne Olumlu Ne Olumsuz	Olumlu	Çok Olumlu
1	2	3	4	5

8. Aşağıda STKların toplum tarafından değişik değerlendirmeleri sıralanmıştır. Sizce bunlardan hangisi Türkiye'de halkın STK'lara bakışını en yakın yansıtmaktadır?

i- Türkiye'de halk STK'ları gönüllü yardım kuruluşları olarak görmektedir.

ii- Türkiye'de halk STK'ları siyasi kuruluşlar olarak görmektedir.

iii- Devlet ve özel sektör kuruluşu olmayan, ama kamu alanında faaliyet gösteren demokratik kuruluşlar olarak

iv- Diğer

9. Sizce basın STK etkinliklerine yeterince yer veriyor mu?

- i-** Evet olması gerektiği kadar yer veriyor.
- ii-** Hayır, olması gerektiğinden daha **az** yer veriyor.
- iii-** Hayır, olması gerektiğinden daha **çok** yer veriyor.

10. Türkiye'nin öncelikli sorunları göz önüne alındığında, sizce STK'lar, hangi konularda çalışmalıdır? Lütfen önem sırasına göre ilk üçünü belirtiniz.

- i-** .....
- ii-** .....
- iii-** .....

11. Demokratik haklar alanında çalışan sizce en önemli ve etkili örgütlerden ilk üçünü belirtiniz.

- i-** .....
- ii-** .....
- iii-** .....

12. Sizce Türkiye'de STK'ların uzmanlık düzeyi ne derece yeterli?

Çok Yetersiz	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok yetersiz veya Yetersiz demişseniz lütfen nedenini kısaca belirtiniz

.....
.....
.....

13. Sizce Türkiye'de kurulan bir insan hakları örgütü öncelikle aşağıdaki alanlardan hangisinde çalışmalı ?

- i-** Dünyadaki tüm insanların haklarını savunmalı
- ii-** Türkiye'deki tüm insanların haklarını savunmalı
- iii-** Birey haklarını savunmalı
- iv-** Grup haklarını savunmalı
- v-** Diğer (lütfen belirtiniz)

.....
.....
.....

14. Üyesi olduğunuz STK Türkiye'de benzer alanlarda faaliyet yapan başka STK'larla işbirliği yapıyor mu? (yurt içi ilişki ağları var mı, ?)

- i- Evet**
- ii- Hayır**

15. Üyesi olduğunuz STK Türkiye dışında benzer alanlarda faaliyet yapan başka STK'larla işbirliği yapıyor mu? (yurt dışı ilişki ağları var mı, ?)

- i- Evet**
- ii- Hayır**

16. Üyesi olduğunuz STK, yerel yönetimler, ya da resmi , tüzel kişilerle ortak projeler yapıyor mu?

- i- Evet**
- ii- Hayır**

Bildiğiniz örnekleri lütfen yazınız.

.....
.....
.....

17. Üyesi olduğunuz STK'nın ya da STK'ların adını belirtiniz. Sizce üyesi olduğunuz STK'nın (ya da STK'ların) en başta gelen faaliyeti nedir?

.....
.....
.....

18. STK'ların kamu tüzel kişileri karşısında yaşadığı en önemli sorunlar nelerdir?

i- Siyasal

ii- Hukuki (dernekler yasası, anayasa vb..)

iii- Mali (kaynak bulma, ve kullanmaya ilişkin yasalar, vergiler vb)

iv- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....
.....

19. STK'ların en başta hangi türde yurtiçi desteğe ihtiyacı var?

i- Maddi kaynak

ii- Uzman

iii- İdari kadro

iv- Dayanışma - başka örgütlerle işbirliği

v- Etkin haberleşme - tanıtım

vi- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....
.....

20. STK'ların en başta hangi türde yurtdışı desteğe ihtiyacı var?

i- Maddi kaynak

ii- Uzman

iii- İdari kadro

iv- Dayanışma - başka örgütlerle işbirliği

v- Etkin haberleşme - tanıtım

vi- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....
.....

21. Sizce üyesi olduğunuz derneğinizin örgüt içi demokrasi sorunları var mı ?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız evetse, aşağıda belirtilen alanlarda karşılaşılan sorunları kısaca belirtiniz

i- Üye kabulü:

.....
.....

ii- Karar alma mekanizması

.....
.....

iii- Kararların uygulanmasının takibi

.....
.....

iv- Yönetimin değiştirilmesi

.....
.....

v- Genel olarak katılım

.....
.....

vi- Diğer (Lütfen ne olduğunu belirtiniz)

.....
.....

22. Sizce üyesi olduğunuz derneğin taban eğitimine ilişkin sorunları var mı ?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız evetse, aşağıda belirtilen alanlarda karşılaşılan sorunları kısaca belirtiniz:

STK amacı ve ilkelerinin tabana yayılması.

.....
.....

STK amacı ve ilkelerinin taban tarafından geliştirilmesi

.....
.....

STK amacı ve ilkelerinin taban katılımıyla nasıl gerçekleştirileceğinin tartışılması

iv. diğer (lütfen belirtiniz)

23. Üye olduğunuz STK'nın Yönetim Kurulu dışında düzenli toplanan organları (ya da komisyonları) var mı?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız evetse, ne olduklarını kısaca belirtiniz

Cevabınız evetse lütfen kaç ay, kaç yıl çalışmış olduğunu belirtiniz

24. Bu organlar STK'nızın aldığı nihai kararları etkiliyor mu?

i- Evet

ii- Hayır

25. Üye olduğunuz STK'nın üyeleri, alınan kararların **uygulanması** için üstlendikleri sorumluluğun derecesini, 0 hiç sorumluluk almıyorlar 10 da alınabilecek tüm sorumlulukları üstleniyorlar olmak üzere, 0 ile 10 arasında bir not vererek değerlendirir misiniz?

0-----1-----2-----3-----4-----5-----6-----7-----8-----9-----10

26. Üye olduğunuz STK'nın üyeleri arasındaki ilişki ve haberleşme mekanizması nedir? (bülten, mektup, faks, telefon vb..)

27. Üye olduğunuz STK da profesyonel kadro(lar) çalışıyor mu ?

28. Üye olduğunuz STK da profesyonellik ve gönüllülük için uyguladığınız belirli kriterler var mı ?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız evetse, bunların neler olduğunu kısaca belirtiniz

29. Üye olduğunuz STK da 'STK etiği' (saydamlık, hesap verme vb) üzerine tartışmalar gündeme geldi mi ?

i- Evet

ii- Hayır

30. Üye olduğunuz STK'nın başka STK'larla ilişkilerinde 'STK etiği' (saydamlık, hesap verme vb) üzerine tartışmalar gündeme geldi mi?

i- Evet

ii- Hayır

31. Sizce gelecekte Türkiye'de **en etkili** olabilecek STK'lar hangi alanlarda faaliyet göstereceklerdir?

32. Sizce şu anda dünyada hangi alanlarda faaliyet gösteren STK'lar daha etkili?

33. Sizce şu an Türkiye'de hangi alanlarda faaliyet gösteren STK'lar daha etkili?

34. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili bildiğiniz yazılı kaynaklar var mı ?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız evetse neler olduğunu kısaca belirtiniz

.....
.....
.....

35. Mevcut hükümet STK’ların rolünü önemsiyor mu ?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız hayırsa, nedenini belirtiniz

.....
.....
.....

36. Devlet veya devletin tek tek birimleri, STK faaliyetlerini desteklemek için herhangi bir çaba sarfediyor mu?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız evetse, bu çaba ne şekilde ortaya çıkıyor, belirtiniz.

.....
.....
.....

Cevabınız evetse, bu çabayı kim sarfediyor belirtiniz.

.....
.....
.....

37. Devlet veya devletin birimleri, STK’larla doğrudan işbirliğine girerek mi yoksa hizmet sözleşmeleri yoluyla mı ilişki kuruyor? Mümkünse tipik bir örnek veriniz.

.....
.....
.....

38. Devlet veya devletin birimleri etkinlikte bulunacakları alanda, aynı alanda etkinlikte bulunan STK ile işbirliği yapıyor, görüş alıyor mu?

i- Evet

ii- Hayır

Eğer görüş alıyorsa bu görüşler dikkate alınıyor mu?

.....
.....
.....

39. Sizce örgütlenme ve toplantı özgürlüğü Anayasa tarafından garanti altına alınmış mıdır?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız hayırsa, nedenini belirtiniz.

.....
.....
.....

40. Sizce ifade özgürlüğü garanti altında mıdır?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız hayırsa, nedenini belirtiniz.

.....
.....
.....

41. Basın özgürlüğü garanti altında mıdır?

i- Evet

ii- Hayır

Cevabınız hayırsa, nedenini belirtiniz.

42. STK'ların kuruluş ve işleyişi hakkında bir düzenleme yapılırsa, bu düzenlemede:

i- STK "kar amacı gütmeyen kuruluşlar" olarak mı düzenlenmelidir?

ii- STK toplumsal amaçlara ulaşmak için etkinlik gösteren "gönüllü kuruluş" olarak mı düzenlenmelidir ?

iii - Ya da hangi kavram düzenlemenin temeli olmalıdır?

43. STK'ları üzerinde bir denetim gerekli midir?

Cevabınız evetse:

i- Bu denetim STK'nın özel amaçlar için değil, toplum yararı için çalıştıklarını kanıtlamak amacıyla mı dönük olmalıdır?

ii- Bu denetim şu kurum tarafından yapılmalıdır:

- Devlet
- Otokontrol (Sivil Toplum Kuruluşlarının kendi aralarında belirleyecekleri bir denetim mekanizması)
- Kamuoyu denetimi
- Yargısal denetim

- B -

Aşağıdaki sorularda mevcut STK'ların bir gruplandırması yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada kaçınılmaz olarak tanımlanması zor olan demokratik haklar, yurttaşlık hakları ve genel olarak insan hakları, yaygın kanaatlere dayanılarak tanımlanmadan bırakılmıştır. Tüm bu alanların birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu gerçeğini bir an için gözardı ederek her birinden ne anlıyorsanız onu düşünerek cevap veriniz.

Bunun gibi, 1. Soruda görüleceği gibi STK türleri sınıflandırılması için yerleşmiş "bilimsel" bir kalıp olmadığı için, bu sınıflandırma anketin amacına göre yapılmış ve diğer sorularda da tekrarlanmıştır.

1. Aşağıda STK'ların faaliyet gösterdiği değişik alanlar sıralanmıştır. Bunların her birinde faaliyet gösteren sizce en geniş tabanlı STK'yı belirtiniz.

i- Çevre

ii- Demokratik haklar

iii- Eğitim, Sağlık

iv- İnsan hakları

v- İnsani yardım

vi- Mesleki grupları temsil eden STK'lar

vii- Meslek ayrımı gözetmeden iş dünyasını temsil eden STK'lar

viii- Yurtdışından göçlerle ilgili örgütler

ix- Yurtiçi göçlerle ilgili örgütler

Diğer (alanını ve ismini belirtiniz)

2. Çevre konusunda çalışan STK'lar çalışmalarını aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaştırmalıdır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....

.....

3. Demokratik haklar konusunda çalışan STK'lar aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....

.....

4. Eğitim ve Sağlık konusunda çalışan STK'lar aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....

.....

5. İnsan hakları aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....

.....

6. İnsani yardım aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

.....

.....

7. Mesleki grupları temsil eden STK'lar aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

8. Meslek ayrımı gözetmeden iş dünyasını temsil eden STK'lar aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

9. Yurtiçi göçlerle ilgili STK'lar aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

10. Yurtdışından göçlerle ilgili STK'lar aşağıda sıralanan alanlardan hangisinde yoğunlaşmaktadır?

i- Var olan hukuk düzenlemelerinin uygulanmasını talep ve takip etmek

ii- Hukuki düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermek

iii- Sivil toplum taleplerinin politikalara dönüştürülmesi için çalışmak

iv- Sivil toplum taleplerinin değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılması için çalışmak

v- Diğer (Lütfen belirtiniz)

11. Sizce aşağıdaki alanlarda çalışan örgütlerin uzmanlığı ne ölçüde gelişmiştir?

Çevre (Lütfen ismini belirtin)

Çok Yetersiz	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lütfen nedenini kısaca belirtiniz:

Demokratik haklar (Lütfen ismini belirtin)

Çok Yetersiz	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lütfen nedenini kısaca belirtiniz:

Eğitim, sağlık (Lutfen ismini belirtin)

Çok	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok
Yetersiz		Ne Yetersiz		Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lutfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....

.....

.....

İnsan hakları (Lutfen ismini belirtin)

Çok	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok
Yetersiz		Ne Yetersiz		Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok yetersiz veya Yetersiz demişseniz lutfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....

.....

.....

İnsani yardım (Lutfen ismini belirtin)

Çok	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok
Yetersiz		Ne Yetersiz		Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lutfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....

.....

.....

Mesleki grupları temsil eden STK'lar (Lutfen ismini belirtin)

Çok	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok
Yetersiz		Ne Yetersiz		Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lutfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....

.....

.....

Meslek ayrımı gözetmeden iş dünyasını temsil eden STK'lar (Lutfen ismini belirtin)

Çok	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok
Yetersiz		Ne Yetersiz		Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lutfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....

.....

.....

Yurtdışından göçlerle ilgili örgütler (Lutfen ismini belirtin)

Çok	Yetersiz	Ne Yeterli	Yeterli	Çok
Yetersiz		Ne Yetersiz		Yeterli
1	2	3	4	5

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lutfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....

.....

.....

Yurtiçi göçlerle ilgili örgütler (Lütfen ismini belirtin)

Çok Yetersiz Ne Yeterli Yeterli Çok
Yetersiz Ne Yetersiz Yeterli
1 -----2 -----3 -----4 -----5 -----

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lütfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....
.....
.....

Diğer (alanını ve ismini belirtiniz)

.....
.....
.....

Çok Yetersiz Ne Yeterli Yeterli Çok
Yetersiz Ne Yetersiz Yeterli
1 -----2 -----3 -----4 -----5 -----

Eğer Çok Yetersiz veya Yetersiz demişseniz lütfen nedenini kısaca belirtiniz:

.....
.....
.....

12. Sizce Türkiye'deki STK'lar uluslararası platformlarda yeterince etkin mi?

.....
.....
.....

13. Üyesi olduğunuz STK sizce aşağıdaki faaliyet alanlarından en başta hangisinde faaliyet göstermektedir?

- i- Çevre
- ii- Demokratik haklar
- iii- Eğitim, Sağlık
- iv- İnsan hakları
- v- İnsani yardım
- vi- Mesleki grupları temsil eden STKlar
- vii- Meslek ayrımı gözetmeden iş dünyasını temsil eden STKlar
- viii- Yurtdışından göçlerle ilgili örgütler
- ix- Yurtiçi göçlerle ilgili örgütler

Diğer (alanını ve ismini belirtiniz)

.....
.....
.....

Uluslararası Saygınlık ya da STK'ların Rolü: İnsan Haklarını Uluslararasıda Korumanın Başka Bir Yüzü

DR. DİĞER TARBANLI

3. KURUMSAL YAPI VE YENİ PROGRAMLAR

İnsan hakları koruma ile ilgili uluslararası sözleşmelerin imzalanmasından önce, uluslararası hukukun insan hakları konusunda bir rolü olmadığı düşünülürdü. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ile başlayan dönemde uluslararası hukukun insan hakları konusunda bir rolü olduğu kabul edilmiştir. İnsan hakları koruma mekanizmalarının kurulması ile uluslararası hukukun insan hakları konusunda bir rolü olduğu kabul edilmiştir. İnsan hakları koruma mekanizmalarının kurulması ile uluslararası hukukun insan hakları konusunda bir rolü olduğu kabul edilmiştir.

Dr. Diğer Tarbanlı, İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun eski üyesi ve İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun eski üyesidir.

KURUMSAL
YAPILAR VE YENİ
PROGRAMLAR

Uluslararası Saydamlık ya da STK'ların Rolü: İnsan Haklarını Uluslararası Korumanın Başka Bir Yüzü

TURGUT TARHANLI*

Uluslararası barış ve güvenlik için

Bir ülkenin, demokrasi ve insan hakları konuları ile ilgili dertlerinin, her şeyden ve herkesten önce, o ülkenin kendi sorunu olması doğaldır. Hiç kuşkusuz bu gibi dertlerin devası da öncelikle o ülkede bulunmak zorundadır.

Ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kurulması ile başlayan dönemde ve bu dönemde oluşturulmak istenen uluslararası düzende, ülkelerin demokrasi ve insan hakları sorunları, sadece o ülkelerin birer sorunu olarak görülmekten çıkmaya başladı. Böyle bir anlayışın benimsenmesinde, kuşkusuz, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle karşı karşıya kalınan gelişmelerin büyük payı vardı.

Zira, demokrasi ve insan hakları konusunda ortaya çıkan sorunların, dünya barış ve güvenliği için de bir tehdit oluşturması ya da onu bozabilecek bir yönde gelişmesi ciddi bir kaygıydı. 'Uluslararası güvenlik' ile 'demokrasi ve insan hakları' kavramları arasındaki bu bağ günümüzde de hala geçer-

(*) Dr.Turgut Tarhanlı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Uluslararası Hukuk Doçenti ve Helsinki Yurttaşlar Derneği yönetim kurulu üyesidir.

lidir. Ancak, demokrasi ve insan hakları kavramlarının, bir 'uluslararası ilgi'ye konu olması, artık sadece böyle bir nedene bağlı sayılamaz.

BM düzeni içinde, hem bu uluslararası örgütün bünyesinde hem de Avrupa Konseyi ve daha sonra, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGIT) ve öteki bölgesel örgütlenmeler çerçevesinde, demokrasi ve insan hakları konusunda birçok uluslararası andlaşma yapıldı. Bu andlaşmaların gerektiği gibi uygulanması durumunda, bireyler ve birey topluluklarının hak ve özgürlüklerinin korunması ve bu sayede, yeni bir uluslararası ya da bölgesel kamu düzeninin oluşumu önemli bir hedefti.

Dolayısıyla devletlerin, kendi bahçelerini düzenlediği ölçüde, uluslararası istikrarın da sağlanabileceği, böyle bir anlayışın temelinde yatar. Başka bir deyişle, bir devletin siyasi rejiminin niteliği, aynı zamanda, onun dış ilişkilerini yürütme tarzını ve dolayısıyla bunun sonuçlarını da belirleyecektir.

İnsan hakları andlaşmaları ile bağlanma niyeti

Bu anlayışın gitgide daha büyük bir önem arzeden yanı, yönetimlerin kendi ülkelerinde böyle bir uygulamayı sağlamada yetersiz kalmaları veya buna karşı bir tutumu sürdürmede diretmeleri halinde, bunun hesabının verilmesini de göze almaları gereğidir. Böyle bir durum, ihmaller sonucunda fiilen ortaya çıkmış veya ülke içindeki birtakım sistematik uygulamaların sonucunda doğmuş olabilir. Bu nedenle belki sorumluluğun hukuki çerçevesi ve kapsamı değişebilir, fakat sonuç değişmeyecektir.

İşte, bu 'hesap verme' durumunun ya da 'denetleme' mekanizmalarının temel hukuki esası uluslararası andlaşmalardır. Her ne kadar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası zeminde gerçekleştirilen bu yöndeki gayretlerin bir etkisi olduğunu söylemek mümkünse de, bu gelişmeler ilkin bölgesel bir çerçevede kaldı: Önce Avrupa ve daha sonra Amerika

ve Afrika'da oluşturulan insan haklarına dair uluslararası kuruma sistemleri gibi.

Günümüzde de bu gibi sistemlerin etkisi ön plandadır. Örneğin Türkiye'nin de taraf olduğu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye iç düzeninin işleyişi ve kamuoyu üzerindeki etkisi artık daha iyi görülüyor.

Hükümetlerin bu uluslararası andlaşmalara taraf olmalarına yol açan nedenler birbirinden çok farklı olabiliyor. Ama sanılmasın ki, her hükümet, sadece ülkesindeki insan hakları durumunu iyileştirmek için bu gibi uluslararası taahhütler altına girer. Nitekim bu tavrın, hemen hemen belli başlı tüm insan hakları andlaşmaları ile bağlanmış bir devlet olan, Irak gibi çok uçta sayılabilecek örnekleri de var.

Üstelik, hükümetlerin, böyle uluslararası andlaşmalar ile bağlanma konusundaki siyasi tercihlerinin birbirinden çok farklı olabilmesi bir tarafa; bazen bu 'bağlanma' süreci sırasında, ortaya konulan bağlanma niyetinin 'hukuki' cephesi bile çok anlamlı olmayabiliyor. Örneğin Türkiye'nin, insan hakları konusundaki uluslararası andlaşmalara taraf olması ile ilgili ve artık yeknesak bir uygulama hali aldığı da söylenebilecek olan bir tavrı var. Bu tavır, özellikle o andlaşmalara neden taraf olunmak istendiği konusu ile ilgili. Üstelik siyasi dönem ve parti farkı gözetmeksizin, bütün bir Cumhuriyet dönemini kapsıyor.

Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi'nde, Prof.Dr.Mesut Gülmez yönetiminde yapılmış bir araştırma sonucunda ortaya konulduğuna göre,¹ Türkiye hükümetleri için, Türkiye'nin insan hakları alanında bir uluslararası andlaşmaya taraf olmasının, başlıca iki 'hukuki' nedeni olabiliyor: 1) O uluslararası andlaşmaya taraf olunmasında sakınca yoktur; çünkü o andlaşma 'Türkiye mevzuatı ile uyum içindedir' veya 'Türkiye mevzuatına aykırı değildir'. 2) Uluslararası, bir işbir-

1 Mesut Gülmez, "Türkiye'nin Uluslararası İnsan Hakları Belgelerini Onaylama Politikası", İnsan Hakları Yılı, C.13 (1991), s.103-138.

liği anlayışına sahip olunduğu gösterilmek için' o anlaşmaya taraf olmakta yarar vardır.

Günümüzde, uluslararası zeminde, insan haklarını korumak üzere kurulan birtakım mekanizmalar sayesinde uluslararası ya da bölgesel bir ortak değerler ortamı yaratılmaya çalışılırken; bunun iç düzenlerdeki uyumsuzluklar ya da direnmeler ile mücadele edilmesi biçiminde geliştiğini de vurgulamak gerekiyor. Ayrıca da bu mücadelede, uluslararası oluşumların muhatabı, artık sadece o 'eski ortak' hükümetlerden ibaret değil. Bireyler, birey toplulukları ve örgütleri de uluslararası bu yöndeki saydamlaşmanın birer aktörü haline geldi.

Devletlerin 'iç işlerine' bakmak: insan hakları

Bir konunun bir uluslararası anlaşma ile düzenlenmesi, büyük ölçüde, o anlaşmaya taraf olan ya da olacak devletlerin çıkarları gereği öyle bir işbirliğinde bulunmak istemelerinden doğar. Yüzyıllar boyunca devletler arasındaki uygulama bu yönde seyretmiştir. Ayrıca o uluslararası anlaşma ile bağlandıktan sonra, artık onun öngördüğü hükümlerine uymak da, devletlerin uygulamaları ile oluşmuş genel bir hukuk ilkesidir: "Ahde vefa" ya da "pacta sunt servanda" ilkesi.²

Ama, yine yüzyıllar boyunca, devletler arasındaki uygulamada görülen odur ki, devletler, hukuken bağlı oldukları anlaşmalara uygun bir davranış içinde olmayabilir. Genellikle anlaşmalarda, böyle bir duruma yönelik olarak ne gibi bir yolun izlenmesi gerektiği de gösterilir. Ve klasik uluslararası hukuk anlayışı ile bu yönde uygulanabilecek en ileri tedbir, o devletin anlaşmadan doğan birtakım yetkileri kullanmasını artık tanımamaktır. Ya da, şayet o dönemin hukuku buna müsait ise, anlaşmaya aykırı bir tutum içinde olan

2 Bu konu, günümüz uluslararası hukukunda, devletler arasındaki anlaşma ilişkilerinin düzenlendiği 1969 Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26. maddesinde de açıkça vurgulanır: "Yürürlükteki her anlaşma, ona taraf olanları bağlar ve taraflarca iyiniyetle icra edilir."

devlete karşı, aynı ile mukabelede bulunulur; diğer bir deyişle onun o anlaşmayı uygulama tarzı, öteki devletlerce kendisine karşı da kullanılır. Bu, sadece o devlet ile anlaşmanın tarafı olan diğer devletler arasındaki bir ilişki biçimidir; yoksa anlaşma, diğer devletler arasındaki ilişkilerde, yine öngörüldüğü biçimde uygulanacaktır.

İnsan haklarının korunması için, uluslararası anlaşmalar aracılığıyla değişik düzeylerde uluslararası mekanizmaların kurulması, bundan önceki paragraflarda üzerinde durduğum sorunların, bu kez 'insan hakları ile ilgili uluslararası anlaşmalar' bakımından da söz konusu edilmesini gerektirecektir. İşte bu noktada, 'genel uluslararası anlaşmalar' ve 'insan hakları ile ilgili uluslararası anlaşmalar' arasındaki temel farklılık ortaya çıkar.

Genel uluslararası anlaşmalar, yukarıda da belirttiğim gibi, çoğunlukla aynı ile mukabelede bulunma gibi bir 'karşılıklılık' esası zemininde yürütülür. Başka bir deyişle bu anlamda, hükümet politikalarına bağlı sapmaların görülmesi mümkündür ve aynı bağlamda karşılığını da bulur.

Gerçekçi bir bakış ile insan hakları ile ilgili uluslararası anlaşmaların uygulanması konusunda da benzeri hükümet tavrıyla karşılaşmak, tabii ki mümkündür. Ancak bu anlaşmalar bakımından konunun ayırdedici yönü, aykırılıklar karşısında, öteki devletlerin tavırlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili. Bu tavır, kesinlikle bir 'karşılıklılık' tavrı olamaz. Dolayısıyla bir insan hakları anlaşmasına aykırılıkların görülmesi, anlaşmanın öteki taraflarının da benzeri bir muameleyi, bir tür karşı tedbir olarak uygulaması olanağını vermez.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, günümüz uluslararası hukukundaki bu anlayışı şöyle ifade etmişti:

"(Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin) Yüksek Akid Taraflarının amacı, 'Avrupa'nın hür demokrasilerinin ortak bir kamu düzenini oluşturmak'tır ve Taraflarca üstlenilen Sözleşme'deki yükümlülükler, Yüksek Akid Tarafların kendileri için subjektif ve karşılıklı haklar yaratmaktan çok, bireylerin temel hakları-

nın Yüksek Akid Tarafların birisince çiğnenmesine karşı korunması için düzenlenmiş olan 'özü itibariyle objektif bir karakterdedir' -bu karakter ayrıca Sözleşme'nin müştereken yerine getirilmesi için oluşturulmuş mekanizmada da görülür."³

STK'ların rolü, ama nasıl?

İnsan hakları alanında bir uluslararası andlaşma yapıldıktan sonra, yukarıda da üzerinde durduğum gibi, onunla bağlı olan tüm devletler o andlaşma hükümlerine uymak zorundadır. Günümüz uluslararası hukukunda, bu gibi andlaşmalara ne ölçüde uyulup uyulmadığının gözden geçirilmesi veya dolaylı da olsa, denetlenebilmesi amacıyla bir 'rapor verme' uygulaması, gitgide önem kazanıyor.

'Rapor verme' yükümlülüğü, kuşkusuz, böyle bir andlaşmaya taraf olmuş bir devletin hükümetinin üzerinde olan bir yükümlülüktür. Ve amacı ise, o andlaşmaya kendi ülkesinde işlerlik kazandırma çalışmaları konusunda veya o andlaşmanın konu ve amaçları ile bağdaşmayacak hukuki düzenlemeleri ya da uygulamaları konusunda, ilgili uluslararası mercie andlaşmada öngörülen dönemler sonunda bilgi sunmaktır.

Böyle bir uygulama, Birleşmiş Milletler döneminde "vesayet rejimi altındaki ülkeler" ile ilgili bilgilerin sunulması konusunda görülmüştü. Fakat insan hakları konusunda da uygulanmaya başlanması daha yenidir ve ilk kez, ırkçılık ile mücadele için Irk Ayrımının Tüm Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (1965) ile öngörülmüş ve uygulanmıştır.⁴ Bunun dışında, günümüzün başlıca uluslararası insan hakları andlaşmaları olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara Dair Uluslararası Sözleşme; Medeni ve Siyasi Haklara Dair Uluslararası Sözleşme; Apartheid Suçunun Ön-

3 European Commission of Human Rights, Decision of 4 March 1991 concerning the admissibility of applications Nos. 15299/89, 15300/89 and 15318/89 - Chrysostomos, Papachrysostomou, Loizidou against Turkey, Human Rights Law Journal, Vol.12, No.3 (1991), s.120.

4 Philip Alston, "The Purposes of Reporting", Manual on Human Rights Reporting, New York, (1991), s.13.

lenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme; Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Tüm Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme;⁵ İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme⁶ ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme⁷ de rapor yöntemini öngörür.

Bu, her şeyden önce, o istenildiği varsayılan 'ortak değerler ortamının' kurulabilmesi ve bu sayede bireylerin ve birey topluluklarının hak ve özgürlüklerinin korunabilmesi için gerekli asgari standartların, yeknesak bir biçimde uygulanmasını hedefleyen bir yöntemdir. Ama tabii ki, hükümetlerin bu konuda birtakım gerçekçi tesbitlerde bulunmaları ya da yetersizlikleri ile ilgili aydınlatıcı eleştiriler yapmaları, iyiniyet gereği beklenebilirse de, siyasi olarak pek kolay değildir. Hatta ülkelerindeki durumu, olabildiği kadar pembe göstermeye çalışmaları daha genel bir tavidir. Bundan da ötede, bir rapor kaleme almayı savsaklayanlar da olabilir.⁸

Bu durum, STK'ların, fiilen zaten var olan bu alandaki çalışmalarının, hukuken de tanınmasına yol açmıştır. Ullusal ya da uluslararası olsun, bu nitelikteki örgütlerin, hükümetlerin insan hakları ile ilgili uygulamalarını izleme ve eleştirme, ihlaller ile ilgili vak'aları derleme ve yayma gibi faaliyetleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren hissedilir bir etkiye sahip oldu. Ve bu etki, bugün de güçlenerek korunmakta.

5 Türkiye bu Sözleşme'ye 1985 yılında katılmıştır (bkz. Resmi Gazete, 14 Ekim 1985-18898).

6 Türkiye bu Sözleşme'yi 1988 yılında onaylamıştır (bkz. Resmi Gazete, 10 Ağustos 1988-19895).

7 Türkiye bu Sözleşme'yi 1995 yılında onaylamıştır (bkz. Resmi Gazete, 27 Ocak 1995-).

8 Örneğin Zaire'nin 1978 yılında, Medeni ve Siyasi Haklara Dair Uluslararası Sözleşme gereğince, BM İnsan Hakları Komitesi'ne sunması gereken raporu, 1980'lerin sonunda bile, hala sunmadığına işaret edilmişti; kendisine en az on defa uyarıda bulunulmasına rağmen. Bkz. Jack Donnelly, Universal Human Rights in Theory and Practice, Cornell University Press, Ithaca (1989), s.209.

İnsan hakları alanında oluşturulan uluslararası mekanizmalar aracılığıyla, fiili ya da hukuki, bir 'gerçek' ortaya konulmaya çalışılır. Bunun, siyasetin gerçeğinden epey farklı olması ümit edildiğinden, hükümetler ile uluslararası oluşumlar arasında kurulacak bir işbirliği çok önemli olmakla birlikte, STK'lar o gerçeğin sesine daha yakın kabul edilir.

Bugün BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nde, bu organın çalışmalarına istisari bir statü ile katkıda bulunmaya çalışan yaklaşık 1500'ün üzerinde örgüt vardır.⁹ Üstelik böyle bir STK etkenini, mutlaka belirli hukuki biçimler altında faaliyette bulunan örgütler olarak da değerlendirmemek gerekiyor. Örneğin BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin tanımına göre, "hükümetlerarası bir anlaşma ile kurulmamış olan her uluslararası örgüt" STK sayılabilir.¹⁰ Bu geniş tanımın kapsamına özel gönüllü örgütler, değişik topluluklara ait gruplar, mesleki ve ticari örgütler, işçi sendikaları, akademik ve bilimsel örgütler ve diğer oluşumlar girer.

Bazı uluslararası koruma mekanizmaları bakımından, bir STK etkeninin sağlanması, artık hukuki bir gereklilik olarak da değerlendiriliyor. Örneğin İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşme uyarınca kurulan denetim organı Komite (Committee against Torture), bu Sözleşme'ye taraf olmuş devletlerden birinin ülkesinde, sistematik bir biçimde işkence uygulanmakta olduğuna dair "esaslı emareleri içerir bilgiler alması" halinde, ilgili devlet nezdinde girişimde bulunabilecektir (m.22/1).¹¹

STK'ların bu konudaki rolü, maddenin ifade tarzından hareketle ortaya çıkar. Zira bu maddede, Komite'ye ulaştırılan bilginin 'niteliği' ("esaslı emareleri içermek") belirtilmekle

9 Bkz. Basic Facts About the United Nations, DPI/1580 (1995), s.14.

10 Notes for Speakers: Human Rights, DPI/1302/Rev.1 (1993), s.53-54.

11 Benzeri bir düzenleme, Komite'nin işleyiş usulü ile ilgili tüzüğünde de öngörülmüştür: Committee Against Torture, Rules of Procedure, CAT/C/3/Rev.1, (1989), Kural 69-84).

birlikte, 'kaynağı' konusunda herhangi bir nitelemede bulunmaktan özellikle kaçınılmıştır. Amaç, bu sayede, herhangi bir tereddüte yer vermeksizin, olabildiğince çok ve gerçeği gösteren bilginin Komite'ye ulaşmasını sağlamaktır. Ve bunu yapacaklar arasında, hiç kuşkusuz STK'lar da bulunur.

Bu genel anlayışın yansıması, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı/AGİK'in (bugün AGİT) faaliyetlerinde de görülmeye başlandı. 1992 yılında yapılan AGİK Helsinki Zirvesi sonucunda kabul edilen kararlar arasında, STK'ların rolünün genişletilmesi de vardı.¹²

STK katkısının beklenmesi ve belirlenmesi

Kısaca ifade etmek gerekirse bu gelişmelerin anlamı, hükümetler arasında kurulan uluslararası örgütlerin özellikle demokrasi ve insan hakları ile ilgili faaliyetlerinde, uluslararası ya da ulusal STK'ların katkısının da beklenmesidir. Bu gelişmenin ayırıcı özelliği, bunun 'fiili' bir durum olmaması, bilakis 'hukuki' sonuçlara yol açabilen bir beklenti niteliğine sahip olmasıdır. Böyle bir gelişmenin nedeni, hiç kuşkusuz, STK'ların kendi faaliyetleri ile bunu zorlamalarıdır.

O halde, bu yeni gelişmenin yeni kesişmelere yol açması da kaçınılmazdır. Örneğin STK'ların uluslararasıdaki ivme kazanan itibarını gözönünde bulunduran hükümetler de kendi 'paravan' STK'larını oluşturup, yukarıda belirttiğim o

12 CSCE, Helsinki Document 1992 (The Challenges of Change), Bölüm IV, parag.15. Ancak, STK'ların AGİK içindeki rollerinin daha geniş ve etkili kılınmaya çalışılmasının da bir sınırı vardır: "şiddete başvuran veya kamu önünde terörizmi mazur gösteren ya da şiddet kullanan kişiler veya örgütler" in, AGİK içinde, bu gibi olanaklardan yararlanmasına engel olunacaktır (parag.16). 1994 yılında yapılan AGİK Budapeşte Zirvesi'nde alınan kararlar arasında da aynı anlayış korunmuştur: "Katılımcı devletler ve AGİK kurumları STK'ların AGİK faaliyetlerine, artan bir şekilde dahil olması için fırsat yaratacaktır". Ayrıca, hem AGİK'e katılan devletler hem de AGİK kurumları, "STK'lar tarafından sunulan çalışmalar ve bilgilerden en iyi şekilde yararlanabilmenin yollarını araştıracaklardır" (CSCE, Budapest Document 1994 (Towards a Genuine Partnership in a New Era), Bölüm VIII, parag.17).

uluslararası forumlarda daha az örselenme yolunu açmaya çalışabilirler. Bazı STK'ların, faaliyet konuları ile ilgili olarak belirledikleri hedeflere varmak yerine, konuyu, söz konusu hükümetlere karşı bir tür güç ilişkileri anlayışı içinde yürütmeleri de böyle bir uluslararası sistemdeki tıkanıklığı pekiştirebilir.

STK'ların burada anılan faaliyetlerinin, faaliyette buldukları o ülkeler bakımından, aslında demokrasi ilkeleri ile belirlenen verili bir ortamda daha kolay yürütülebildiği açık. Bu faaliyet tarzı 'ucu açık' bir karakter arzettiği için, böyle bir tesbit belki gereklidir ama yeterli de değildir. Zira, bu faaliyetler ile içinde hareket edilen siyasi ve hukuki düzen arasında, adeta bir 'yumurta-tavuk' ilişkisinin bulunduğu da bir gerçek.

Bu nedenledir ki, bu faaliyetlerin konusu ve hedefi 'sınırlarötesi demokrasi' olarak da niteleniyor. ●

Bir STK Olarak İnsan Hakları Derneği ve Ankete Cevap

ERCAN KANAR*

İHD 17.7.1986 tarihinde tutuklu ve hükümlü yakınlarından, yazar, sanatçı ve aydınlardan oluşan 98 kişi tarafından kuruldu. Tutuklu ve hükümlü yakınlarının, özellikle de kadınların derneğin kurulmasında önemli katkıları vardır. O süreçte muhalif aydınların birçoğu böyle bir derneğin kurulmasını erken, riskli bulmuşlardı. Birçok aydın ise dernekler yasasının getirdiği engeller nedeniyle kurucu olamadı.

Tüzük birkaç kez komik gerekçelerle İçişleri Bakanlığı'ndan döndü. Devlet daha işin başında bu girişimden rahatsız olmuştu. İHD'nin 11 yıllık tarihi bir yandan özgürlük alanlarını genişletmek için verilen çabaları içerirken, bir yandan da bizzat kendi varlığını korumak için verdiği var olma ve hukuk mücadelesiyle döşendi. Kuruluşundan bu yana şubeler ve merkez hakkında açılan davalar 300'ü geçti. Bu davalarda 500'ün üzerinde yönetici sanık oldu. Valiler bugüne değin 25 şube hakkında mahkeme kararı bile olmadan çeşitli sürelerle kapatma kararı verdiler. OHAL bölgesinde birçok şube fiilen uygulanan baskılar neticesi kapanma durumuna geldi.

56 şubesi bulunan İHD'nin yaklaşık 16 bin üyesi bulunmaktadır. Mevcut verilere göre bunun % 38'i kadınlardan

(*) Avukat

oluşmaktadır. Büyük şubelerde bu oran daha da yükselmektedir. İHD bu açıdan, yani kadınların katılımının yoğunluğu açısından diğer STK'lara göre önemli bir özelliğe sahiptir. İstanbul şubesinde kadınların yönetim organlarına katılımı hiçbir zaman % 50'nin altına düşmemiştir. Toplam üyelerin % 55'i 25-40 yaş grubundandır.

11 yıllık süreç nasıl değerlendirilebilir?

Kabul etmek gerekir ki İHD, 12 Eylül askeri darbesinin hak ve özgürlüklerin kırıntılarına dahi göz yummayan saldırganlıklarına karşı, ezilenlerin o anki çığlıklarına tercüman olmak amacıyla, perspektif, öğreti, normlar tartışmadan ve gözetmeden kuruldu. Örgütlenmenin teorik ve pratik olarak devralınan bir mirası da, geleneği de yoktu. İHD'yi herhangi bir ideolojik mücadelenin iradi bir örgütlenmesi olarak değerlendirmek yanlış olur. Kuruluş sürecinde cezaevinde bulunan sosyalistlerin acı çeken ailelerinin kuruluşta emeği geçmiş olması, hak ve özgürlükleri elinden alınmış tek tek şu veya bu tandansta sosyalizme inanan aydınların kuruluşunda yer almış olması, bu spontane durumu değiştirmez. Kuruluş süreci için işkenceye, cezaevlerindeki kötü koşullara, idam cezalarına, düşünce ve örgütlenme yasaklarına, sendikal hakların kısıtlanmasına karşı bir tavır geliştirmek, o an için hepimizin ortak paydasını oluşturuyordu. Bu konularda da zikzakları engelleyecek, üzerinde tartışılmış, üretilmiş politikalar yoktu. El yordamıyla gününbirlik asgari global talepler kendiliğinden çalışma programlarını oluşturuyordu. Yani 1990'lı yıllara kadar, işkence, cezaevleri, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, sendikal haklar konusunda önemli çalışmalar yapan dernek, bu çalışmalarını uzun vadeli politikalar, bakış açıları ışığında yapmamıştı. Bir gelenek yaratmak, kurumun, yönetimler değişse de aksamayacak özgün temel politikaları hâlâ gündeme gelmemişti. Onun içindir ki, İHD, 1990'lı yıllara kadar halkların hakları ile insan hakları arasındaki ayrılmaz illiyeti, birey haklarını özgün eksenine oturtan politikalar üretememişti. Düşünce özgürlüğü konusunda bo-

calayan, zaman zaman sınırsız bir düşünce özgürlüğü yerine çifte standartları olan bir düşünce özgürlüğü savunusu imajını verebilmişti. Örneğin TCK'nın 141-142. maddelerinin kaldırılması gerekliliği açıkça ifade edilirken TCK'nın 163. maddesinin de kaldırılması gerektiği aynı nitelikte gündeme getirilemiyordu.

İHD'nin ilk yıllarında, insan hakları mücadelesi açısından çok önemli olan özgürlükçü temelde demokratik özlü bir laiklik anlayışı yerine, daha çok resmi çizgiye yakın 'laiklik' görüşleri egemen olmuştu. Laikliğin düşünce ve insan özgürlüğü ile, halk iradesiyle bağ kurulemiyordu. İdam ve işkence gibi konularda dahi evrensel ilkelerin trendi tam yakalanmamıştı. Kürt sorunu halkların hakları bazında ele alınmaktan ziyade sadece bir dil ve kültürel özgürlük sorunu gibi ele alınıyor, coğrafyamızdaki azınlıklarla ilgili ciddi ciddi bir ilgi konulmaması gündeme alınmıyordu.

İnsan hakları mücadelesiyle halkların hakları arasındaki bağ doğru kavranmadığından 1990'lı yıllara kadar Balkanlar ve Ortadoğu'daki halkların, azınlıkların hak arama mücadelelerine de Dernek uzak kaldı. Geleneksel (Kemalist-klasik ilericilik) yaklaşımlarla bu konularda gereken işlev yerine getirilmedi. Balkanlar'daki azınlıklar üzerindeki baskılar dillendirilmedi. Toplumdaki tüm muhaliflerin değil, bazı muhaliflerin hakları savunuluyormuş imajı verebilecek, sessizlikler, ilgisizlikler görüldü.

Devletlerden, partilerden, hükümetlerden bağımsız olunması ilkesine her zaman uyulmadı.

Müdahaleci ve meşru mücadele hattı ise 1990'lı yıllara kadar eksikti. Politikalar daha ziyade gününbirlik bir içerik taşıyor, o anki dernek bileşenlerini tatmin eden ortalamacı politikalar üretiliyordu. Tabii bu yaklaşımda derneği, diğer dernekler gibi alışılmış bir platform olarak görmenin, yeni bir sentez bileşim değil, bir karışım olarak görme yanlışlığının büyük rolü vardı. İnsan hakları kurumlarının diğer kurumlar gibi donmuş bir taban anlayışı olamayacağı, ezilenlerin

tümüne hitap etmesi gerektiği ve üyelerimizin tabanımız değil, aktivistler olduğu gerçekliği henüz kavranmamıştı.

1990'lı yıllardan sonra, insan hakları mücadelesinde enter-nasyonalist bir çizginin yakalanması gereği, gelenekleri olan bir kurumlaşmanın zorunluluğu ve resmi tarih, resmi ideolo-jiden kopmak gerektiği ciddi olarak tartışılmaya başlandı. Bu tartışmalar ürünlerini verdi. 1992 ve 1994 çalışma program-larında da işleve uygun ilkeler ve bakış açıları esas itibarıyla yer aldı. İHD'nin her yerde ve her koşulda herkes için adil yargılanma ve savunma hakkını savunduğu, nerede kime karşı yapılırsa yapılsın idamı bir cinayet olarak değerlendirdiği, düşünce ve inanç özgürlüğünü sınırsız ve koşulsuz ola-rak savunduğu belirtildi. İHD'nin herhangi bir parti veya si-yasal eğilimin aygıtı olmadığı, devletlerden, partilerden, hü-kümetlerden her koşulda bağımsız olması gerektiği vurgu-landı. İHD'nin ezilen halklardan, azınlıklardan, ezilen sınıflardan, ezilen cinsten, ezilen bireylerden, tüm ezilenlerin hak taleplerinden yana taraf, ama objektif bir taraf olduğu önem-le vurgulandı. Başta birey hakları olmak üzere, halkların hak-larını da savunurken halklar arasında ayırım yapılmaması ge-rektiği belirtildi. Proramında ilkesel olarak gerçek laiklikle, insan hakları arasındaki bağ değerlendirildi. Laiklik konu-sunda İHD'nin geleneksel yasakçı bir anlayışı değil, özgür-lükçü ve demokratik bir yaklaşımı savunması gerektiği belir-tildi. Eşitlik ve özgürlük temelinde savaşa karşı barış savu-nuldu. Savaşan tarafların Cenevre insani hukuk kurallarına uyması gerektiği, sivillerin hedef alınmaması gerektiği bir il-ke olarak vurgulandı.

İHD'nin esas olarak en büyük iktidar aygıtı olan devletle-rin hak ihlallerine karşı mücadele vermesi gerektiği belirtilir-ken, alternatif iktidar odaklarının temel hak ve özgürlüklerle ilgili ihlallerine karşı da eleştirel olunacağı, göz yumulma-yacağı, taraf olunurken objektif olunacağı, muhalifler arası çelişmelerde şiddet gündeme geldiğinde eleştirel olunacağı vurgulandı.

Kurumlaşmaya önem verileceği, dökümantasyon alanında hamleler yapılacağı, uluslararası yön için kişilikli adımlar atı-lacağı vurgulandı.

Ne var ki 1992 ve 1994 merkezi programları gerektiği gibi yaşama geçirilemedi. Bu programlar kurum bünyesinde iç-selleştirilemedi. Bunlara ancak kısmen uyuldu.

Bu programların ve ilkelerin yaşama tam geçirilememesi-nin önemli nedenleri vardır. Önemli sayıda yönetici ve üye İHD'yi hâlâ klasik bir sol platform gibi algılamaktadır. Çoğu siyasi çevrelerde ısrarla İHD'nin özgün olması gerektiği görü-şüne karşı direnmektedirler.

İHD'de insanlar birey olarak mı var olacaklar, yoksa siyasi parti ve eğilimlerine göre blok davranan bir konumda mı ola-caklardır? Kurum henüz bu problemi aşamamıştır.

Özgür birey ve özgür toplum olma yolunda işlevini etkin bir tarzda yerine getiren bir yapıyı geliştirmek için İHD'de zaman zaman birçok kurumların tarihinde görüldüğü gibi yeniden bir yapılanma sürecine gereksinim vardır.

İHD üyeliği için temel ilkeleri kılavuz alan kriterlerin olma-sı gerekliliği 11 yıllık deneyim sonucu ortaya çıkmıştır. Suni üyeliklerin veya en temel haklarda dahi çitfe standart kalıplardan kurtulamamış üyeliklerin, işlemeyen şubelerin İHD'nin işlevine zarar verdiği bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır.

Üyelere yönelik İnsan Hakları eğitimi bir zarurettir. İstan-bul şubesinde bu süreç başlamıştır.

İnsan Hakları mücadelesini sadece derneğin çabaları ile sı-nırlamamak, altyapısal destek-besin kurumlar da yaratmak gerekir. İnsan Hakları Kütüphanesi, İnsan Hakları Ajansı, Radyo-TV, İnsan Hakları Enstitüsü gibi. İnsan Hakları Kü-tüphanesi için İstanbul şubesinde hazırlık çalışmaları başla-mıştır.

Gelinen aşmada, esas işi insan hakları mücadelesi olanla-rın sayısının kurumda artması ve karar organlarında ağırlık kazanması önem kazanmaktadır. STK'da temsili görevlerde bulunanlar birçok yerde aynı anda yönetimde olmak hastalı-

ğından sıyrılmalıdır. STK'larda uzun yıllar yapılan temsili görevler, politik ikbal için köprü haline dönüştürülmemelidir.

11 yıllık tarihinde zaaflarına, eksikliklerine, hatalarına rağmen, insan hakları bilincinin gelişmesi açısından çok önemli katkılar üretmiş olan İHD yeniden yapılanma anlayışıyla, eksikliklerini-zaaflarını, kendi normlarını üreterek, o normları kılavuz edinerek aşabilirse, gerçek bir İnsan Hakları kurumu olgunluğuna benzerleri içinde en yakın adaydır.

*

Ankete cevap

1- Son 10 yılda STK Alanında meydana gelen en çarpıcı gelişme:

- Siyasal Alandaki Gelişmeler

Son 10 yılda yürütme ve mevcut yasalardan kaynaklanan engellere rağmen sivil toplum kurumlarının yaşamın her alanında kendi STK'larını üretmesinde önemli bir ivme kazanması dikkat çekici bir gelişmedir.

Ayrıca son on yılda STK'lar ulusal çitleri aşarak, evrenselliğe ulaşmaya, dünyayı tanımaya, kendi alanlarında ulusüstü gelişmeleri ve ilişkileri yakalamaya yetersiz de olsa başlamışlardır.

Bir diğer gelişme, henüz kıvamına ermese de, son on yılda, gerek 1980 sonrasına gerekse 1970'li yıllara göre, STK'lar kendi alanlarında özgünlüklerini arama ve yaratma çabalarında, klasik dernek ölçütlerini aşmaya başlamışlardır. Kuşkusuz bu açıdan henüz istenilen noktaya gelinmemiştir. Hâlâ muhaliflerde dahi STK'lara bakışta geleneksel makyavelist anlayış tamamen aşılabilmiş değildir.

Son on yılda altının çizilmesi gereken bir başka gelişme de, eksiklikleriyle-hatalarıyla bir İnsan Hakları Derneği'nin, bir İnsan Hakları Vakfı'nın kurulması; ayakta durabilmesi, daha çok İslami kesimlere hitap etse de, kaderci felsefeyle yola çık-

sa da Mazlum-Der'in kurulması, ayakta durması; yurttaşlık bilinci ve Balkanlar'da barış konularında anlamlı çalışmalar yapan Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin kurulmasıdır. Bunlar 1980 öncesinde bile mevcut olmayan olumlu gelişmelerdir.

Son on yılda, aynı zamanda, yöre derneklerinin anlam ve işlev kazanması, dar kalıplardan sıyrılmaya başlayarak, Merkez-yerellik çelişmesinde resmi görüşün kısılcısından çıkıp yörenin sorunlarına el atan STK'lar haline gelmeleri önemli gelişmelerdir.

Toplumsal bilinç ve psikoloji açısından da STK'lar bağlamında geçmişten farklı bir gelişme vardır. Tüm dünyada olduğu gibi bizde de artık STK'lar kendi alanlarında kamu vicdanının sesi olarak kendilerini hissettirmeye başlamıştır. Egemenler bundan rahatsız olsa da, şu veya bu şekilde STK'ların varlığını, etkisiz kılma ya da yararlanma amacıyla dikkate almaya başlamışlardır. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin insan hakları kurumları ve savunucularının raporlarını bilirkişi mütalaası gibi kabul etme yönündeki gelişmeler STK'ların önemi açısından, kamunun vicdanını temsil açısından yönetenleri kara kara düşündürmektedir.

Tabii bu gelişmelerin yanı sıra, gelişmelerin geldiği noktayı asla abartmadan şu hususları da görmek gerekir. Her ne kadar STK'larda düne göre özgürleşme çabası varsa da (Odalar Birliği dahi kendi kalıplarını, çağdaş çıkarları için zorlamaktadır) büyük çoğunluğu hâlâ klasik, resmi, tabuları aşmamıştır. Yani sivil itaatsizlik ruhuyla sivilleşmemiştir. Barış konusunda, Cumhuriyetin sivilleşmesi konusunda, özgürlükçü-demokratik laiklik anlayışı konusunda bunu hemen görmek mümkündür.

STK'lar açısından son on yılda çok önemli olumsuz gelişmeler de söz konusudur. Türkiye iktidarlar tarafından kapatılan STK'lar mezarlığına dönüşmüştür.

Yukarıda STK'larda düne göre özgürleşme çabası var dedim. 1980 öncesi ve sonrası oturmuş gibi gözükken bazı meslek odaları kendilerini devlet kurumu gibi görmek, kabul et-

tirmek isterlerdi. Yani gerçekten de bir nevi yarı-resmi devlet organı gibi davranırlardı. Barolar da dahil. Bu gelenek esas olarak hâlâ devam ediyor. Örneğin, Genelkurmay brifingleri karşısında büyük sendikaların, baroların ve sivil olması gereken birçok kurumun hazrola durması bu geleneğin hâlâ geçerli olduğunu gösteriyor. Fakat resmi veya yarı-resmi devlet kurumları gibi davranmanın çok da keramet taşıyan bir özellik olmadığı yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştır.

Tabii on yılda da çok fazla değişmeyen durumlar da vardır. Siyasi partiler muhalefetteyken STK'lara karşı faydacı yaklaşmakta, bu faydacılık iktidardayken baskıcılığa dönüşmektedir. Devletin militer ve MGK gibi anti-demokratik kurumları ise STK'ları tehlikeli ve potansiyel suç merkezleri olarak görmektedir. Yürütme organlarının bu zihniyeti nasırlaştığı gibi, mülki amirliklerin de STK'lara yaklaşımı çok ilkel ve geri düzeydedir.

Son olarak bu bölümde belirtmek istediğim başka bir gelişme uzun tarihsel kesitte etkili olan ve resmi ideoloji çepçevrelerini fazla aşamamış, bazı süreçlerde devletin yarı-resmi sivil ayağı gibi duran örgütlenmeler etkilerini yitirmiş, işlevlerini tamamlamışlardır.

Yeni toplumsal dinamiklerin çıkması ve toplumsal zaruretlerin zenginleşmesi, gelişmesi ve değişmesi sonucu (bunda evrensel iletişim de etkilidir) örneğin Halkevleri klasik haliyle etkinliğini ve işlevini yitirmiştir. Fonksiyonunu tamamlamıştır. Bazı örgütlenmeleri de bu sonuç beklemektedir.

- Hukuki Alandaki Gelişmeler

12 Eylül'ün yasakçı hukuku hâlâ tasfiye edilemediği için hukuki alanda önemli bir gelişme olmamıştır. STK'ların hâlâ eli kolu bağlıdır. Başta Dernekler yasasında, Siyasi Partiler yasasında, Vakıflar yasasında, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri yasasında yasakçılık esas, özgürlükler istisnai durumdadır. Bu yasalar faaliyetleri değil, faaliyetlerin nasıl başarısız hale getirilip engelleyebileceğine göre düzenlemiştir. STK'lar, mahkeme kararı dahi olmadan mülki amirliğin emri ile ka-

patılabilmekte, hiçbir gerekçe olmadan, valilikten alınan bir sene önceki matbu emir yazılarıyla kumarhaneler gibi istendiği zaman aranabilmekte, hallaç pamuğu gibi darmadağın edilebilmektedir. Bu uygulamalara karşı hukuk yolu açık gibi gözükse de uygulamada tıkalıdır. Çünkü mülki amirlikler gibi yargı da STK'ların öneminin farkında değildir. Üstelik bu noktada eşitlikçi bir yaklaşım değil, çifte standartlı kararlar ve yaklaşımlar sözkonusudur. Yürütmenin STK'lar üzerindeki baskısına karşı idare mahkemeleri çok yavaş işlemekte, nadiren olumlu karar verse dahi hadisenin üzerinden 1-2 sene geçtiği için verilen kararın pratik bir hükmü olmamaktadır. Hukukun demokratik olmaması, mevcudun dahi keyfi ve katı uygulanması sonucu, STK'lar yaz-boz tahtasına dönmüştür.

STK'ların muhalif basın açıklamalarına dahi, izinsiz bildiri muamelesi yapılmakta, Yargıtay kararına rağmen yağmur gibi davalar açılmaktadır. STK'ların telefonlarının güvenlik güçlerince sürekli dinlenmesine karşı, pratik olarak var olan hukuk tıkalıdır.

Son anayasa değişikliğiyle getirilen bazı kısıtlamaların kaldırılması yönündeki hükümler yasaya yansıtılırken sadece kamu yararına olduğu hükümet kararıyla kabul edilen STK'lara hasredilecek şekilde düzenlenmiştir. Yani devlet nezdinde muteber olan STK'lar artık partilerle, sendikalarla işbirliği yapabilecek, dar ve geniş anlamda politika yapabilecek, politik konularda görüş açıklayabilecek, öğrenci ve öğretim üyeleri ancak kamuya yararlı derneklere üye olabilecektir. Bu statüde olmayan STK'lar için ise durum eski tas eski hamamdır.

Olumlu gibi gözükse de tek değişiklik, mülki amirlikler tarafından kapatılan STK'lar belirli bir sürede bu kapatma kararı için mahkemeden yine belirli bir sürede karar alacaklardır. Oysa bu hal de yeterli değildir. STK'ların işlevini yerine getirebilmesi için mahkeme kararı olmadan, mülki amirlikler STK'ları hiçbir şekilde kapatmamalıdır. Yine mahkeme ka-

rarı olmadan güvenlik güçleri STK'larda arama yapamamalıdır. STK'ların barışçıl, şiddete dayanmayan etkinlikleri izne tabi olmamalıdır.

Mevcut hukuk sistemine göre, bir STK'nın kendi alanında bir yabancı kurumla, bir yabancı ile ilişki kurması çok katı kurallara bağlıdır. Bu durumlar için bazı hallerde İçişleri Bakanlığının, bazı hallerde Hükümetin kararı gerekmektedir. Bazen bir toplantıda tesadüfen konuk olan bir yabancıyı söylediği üç-dört cümle nedeniyle dahi dava açılabilir.

Hukuk sisteminin bu tür antidemokratik hükümlerden arındırılması gerekmektedir.

STK'ların gereksinimi hukuki alanda özgürlükçü bir yaklaşım ve düzenleme iken son iki senede daha da olumsuz gelişmeler olmuştur. İller İdaresi yasasında yapılan değişiklikler ve 9 Ocak 1997'de yürürlüğe giren Başbakanlık Kriz Merkezi yönetmeliğiyle devletin STK'lar üzerindeki baskı yetkileri daha da artmıştır. Bu düzenlemelerle STK'lar tamamen yasaklarla kuşatılmıştır. Şu sıralar yapılması beklenen vakıflarla ilgili yasal düzenlemeyle mevcut kısıtlamaların daha da yoğunlaşması beklenmektedir.

STK'lar üzerindeki baskılara hukuki ve yasal gibi gösterilen ama asla hukuki olmayan baskıları da eklemek gerekir. Her MGK toplantısında muhalif STK'lar mutlaka masaya yatırılmakta ve gözlem altında tutulmaktadır. Son zamanlarda sık sık tartışılan Batı Çalışma Grubu gibi hukuk dışı örgütlenmeler sayesinde STK'lar gözaltında tutulmaktadır.

- Toplumsal Katılım Alanındaki Gelişmeler

Bu açıdan olumlu gelişmeler olmakla beraber, toplum olarak henüz global anlamda istenilen düzeye gelemediğimiz açıktır. Yine de, örgütlü olmak, sivil toplum kurumları ile bağlantılı olmak bilinci gidim gidim da olsa gelişmektedir. Örneğin yöre derneklerine o alanın insanların ilgisi oldukça gelişkindir. Bunun nedenleri tartışılabilir. Her alanda bir araya gelme bilinci yavaş yavaş maddi varlığa dönüşmektedir. Örneğin Hastaların ve yakınlarının son günlerde Hasta Yakınları Der-

neği kurmaları düşündürücü, olumlu gelişmelerdir.

Ne var ki, hâlâ en önemli işlevi olan kurumların çalışmalarına dahi katılım hâlâ marjinal düzeydedir.

Belirli inançlar temelindeki örgütlenmelere toplumsal ilginin biraz da konjonktürel koşulların etkisiyle arttığı görülmektedir. Kimlik arayışı ekseninde toplumsal ilgide yükselme vardır. Aynı ilgi trendinin dil, din, ırk, düşünce, cins, ulus ayrımı gözetilmeyen alanlar bağlamında yükseldiğini söyleyemeyiz.

- Diğer Gelişmeler

Kültürel alandaki gelişmelerin altını çizmek gerekir. Çok sesli, çok yönlü bir kültürel gelişmenin, tek tip kültüre karşı yavaş yavaş kıpırdamaya başladığını görmek mümkün. Değişik kültürler arasında, görelî de olsa, birbirini anlama, tanıma, hoşgörüle bakma ve tartışma süreci çok yetersiz de olsa filizleniyor. Çok farklı kültürler arasında bir diyalog gecikmeli de olsa yavaş yavaş gelişiyor. Resmi tarihin kalıpları dışına çıkılarak bir tarih bilincine ulaşma çabaları var. Hâlâ militarist ve monarşik bir devlet yapımız olsa da toplum yavaş yavaş 'Emret Komutanım' eksenine veda etmek üzere.

2- Son on yılda STK'lar hukuki ve yasal engellerin yanı sıra en çok siyasi iktidarların zorbalıklarından çekti. Öyle trajik-komik durumlar yaşandı ki. 'İdama hayır' yazılı afişleri yasaklanan STK'lar olduğu gibi (İHD), savaşa ve militarizme karşı dernek kurulamaz diye hakkında kapatma davaları açılan (Savaş Karşıtları Derneği) STK'lar da oldu. Hükümetler, partiler, mülki amirlikler, Genelkurmay ve MGK, STK'lara karşı önyargılı, yasakçı zihniyetle davrandılar. Kutsal devlet, 'devleti ben korurum', 'devletin yüce çıkarları' mantığı son on yılda STK'lara karşı potansiyel suçlu muamelesi yaptı.

Siyasal güçlükler kuşkusuz sadece bunlar değildi. Alternatif muhalif iktidar odaklarımızın da STK'larla ilgili doğru ve özgün perspektifleri olmadığından, çifte standartlı olduklarından, klasik araç mantığıyla yaklaştıklarından, STK'lar bu cepheden de sıkıntılar yaşadı ve yaşamaya devam ediyor.

Kuşkusuz son on yılda karşılaşılan problemler geçmişten devralınan kötü mirasların temelinde, ekseninde gelişmiştir. Toplumsal yapımız Cumhuriyet'in kuruluşundan beri militarist ve monarşik, tekçi bir kültürle hamurlandığından STK'lar karşılarında önemli zihniyet ve kültür barikatları bulunmaktadır. Farklılıkların, çoğulculuğun, diyalogun, araştırmanın, vicdanın sesini her ne pahasına olursa olsun yükseltme gerekliliğinin devlet politikalarıyla, geleneksel güçlerin politikalarıyla unutturulmaya çalışıldığı bir toplumsal yapı STK'ların özgürlüklerine, kimliklerine, gerçek işlevlerine uyumlu hale gelmelerine en büyük engeli oluşturuyor.

Toplumsal yapımıza etken olan kültürde: evrenselliğe, yurttaşlık bilincine, birey haklarına, temel konularda ayrımsızlığa çok fazla yer ayrılmamıştır.

Şöven, ırkçı, fanatik kadercî düşünceler bir sentez halinde egemenlerce bilinçli olarak topluma şırınga edilirken, çoğu kez muhaliflerde karşıtı aratmayacak tekçi bir zihniyetle kendi resmi ideolojisini oluşturmuştur.

STK'lara bakış, bu tür zihniyetlerin yönlendirmesiyle oluşmuştur. Bu STK'lara nasıl yansımaktadır? STK'lar kendi bağımsızlıklarına, özgünlüklerine kavuşamamaktadır. Çünkü egemen kültür STK'yı bir araç, bir nicel yığın bileşimi olarak görmektedir. Partiler, muhalif olanları da dahil, siyasi örgütlenmeler STK'lara onları kendi politikalarının birer aracı haline getirmek anlayışıyla yaklaşmaktadırlar. Devlet ise STK'ların suya sabuna dokunmayan uslu çocuklar olmasını istemektedir.

Kadercî felsefeyle yoğrulmuş sessiz çoğunluk ise, henüz, 'Böyle gelmiş böyle gider', 'Büyükler doğrusunu bilir' anlayışından sıyrılmadığından STK'ların önemini kavrayamamıştır. Sivil itaatsizlik ruhunun en az geliştiği toplumlardanız dersek yanılmış olmayız. Çünkü asker millet olmayı ve erkek egemen mantıkla dünyaya bakmayı çok seviyoruz.

STK'lar, örgütlü siyasi güçlerin ve devletin aygıtlarının engellerinin yanı sıra bireylerin de çoğu kez bir yerlere ulaşmak, belli ikballere kavuşmak için merdiven olarak gördükleri nesnelere olmaktadır.

Uzmanlaşmayı sevmeyen, ayrıntılara önem vermeyen bir toplumsal yapımız olması da STK'ların gelişimi önünde engel teşkil etmektedir. Belirli bir konu ekseninde oluşan bir STK çoğu kez o alanda derinleşme yerine, global olarak her şeyle, ama yüzeysel olarak ilgilenme durumuna düşebilmektedir. Bu, Batı'daki STK'lardan önemli bir fark ve olumsuzluktur. Teknolojiye ve bilimsel gelişmelere yabancı toplumsal yapımız STK'lara da yansımaktadır.

Bu belirttiğimiz faktörler bir sentez olarak her STK'nın kendi alanında olması gereken işlevine uygun özgünlüğünü yaratmasını engellemektedir.

Örneğin bu faktörlerin insan hakları kurumlarını nasıl gölgelediğini biraz açalım.

İnsan hakları açısından toplumsal ve kurumsal olarak çok köklü bir geleneğimiz, etiğimiz ve deneyimimiz olmadığı, kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir. Cumhuriyet, ilk yıllarından beri militarist, monarşik ve tekçi olmuş. Katı bir resmi ideoloji dayatmasıyla insanlarımız yurttaşlık haklarına sahip bireyler olarak değil, devletin yüce çıkarlarına uyması gereken birer tebalar olarak görülmüştür. Yani oluşturulan devletin demokratik hukuk ilkeleriyle, insan haklarıyla bir ilgisi olmamıştır. Azınlıklar açısından muhalif alternatif düşüncelerin özgürlüğü ve örgütlenmesi açısından, halkların hakları açısından, bireysel ve kollektif haklar açısından, özgürlükçü-demokratik laiklik ilkeleri açısından devletin insan haklarına ne kadar ters bir devlet olduğunu görmek çok somut bir gözlemdir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren muhalif akımlar da çok temel sorunlarda, temel hak ve özgürlükler alanında hem devletin resmi ideolojisinden etkilenmişlerdir, hem de tabulaştırdıkları, ideoloji ve felsefenin yerine koydukları izlenmesi gereken odak olarak gördükleri parti ve devletlerin

resmi ideolojilerinden etkilenmişlerdir. Neticede de temel hak ve özgürlükleri çifte standartsız bir tarzda aksenlerine almamışlardır. "Biz iktidara geldiğimizde her sorunu çözeriz" mantığıyla, sadece kendi aksenlerindeki kesimlerin hak ve özgürlüklerini savunan bir anlayış sergilemişlerdir. Gerek devletin gerekse muhalif akımların bu panoraması toplumsal olarak bir insan hakları kültürüne, etiğine kavuşmamızı engellemiş, geciktirmiştir.

Örneğin, dünyanın başka coğrafyalarından farklı olarak, sosyal demokratlar militarist ve monarşik yapının kutsallığının savunucusu olmuşlar, yukarıda işaret ettiğimiz konularda haklar ve özgürlükler manzumesini mevcut yapının korunmasına feda etmişlerdir.

Uzun yıllar sosyalistlerin büyük çoğunluğu da azınlık haklarında, Kürt sorununda, laiklik konusunda, hatta kadın hakları, çocuk hakları, çevre hakları gibi haklar kuşağı sorununda, birey hakları konusunda doğru tavır koymamışlardır. Hem mevcut devletin resmi ideolojisinden etkilenmişler hem de izledikleri, örnek gördükleri sosyalizm iddialı devletin veya partinin resmi ideolojisinden etkilenmişlerdir. Nihai özgürlükler yolunda, özgür toplum ve özgür birey yolunda insan hakları sorununu aksenlerine almamışlardır.

Yani muhalif akımlar da güdümlülükten kurtulamamışlar, özgürlükçü bir nitelik sergileyememişlerdir.

Devletin haklar ve özgürlükler konusundaki çifte standartlı tavrı, değişik bir kesimde muhaliflerde de görülmüştür. Yani "kendi özgürlüğümüz önemli. Bizim gibi düşünmeyenlerden bize ne" mantığı baskın olmuştur.

Batı'da ilk insan hakları kurumları deneyleri yaklaşık yüz elli yıl önce başlarken bizde ilk çabalar 1940'lı ve 1960'lı yıllarda atılmış, ama belirttiğimiz nedenlerle ölü doğmuştur. Ta ki 1986'ya gelene kadar. Yani ilk deneyleri bir yana bırakırsak onbir yıllık kısa bir mazimiz vardır.

Üstelik onbir yıllık bu alanda kurumsallaşma ve ayakta durma çabası ilk başlarda belirli bir felsefeden ve gelenekten

yoksun olarak, şartların zorlamasıyla doğmuştur. Yani etiği olan, inan hakları politikaları net olan bir çalışmanın ürünü olarak değil, yaşanan acıların, sıkıntıların mağdurları olarak bir araya gelmiş ve oluşum başlamıştır. Bu, coğrafyamızın koşullarında aslında anlaşılır bir şeydir. Ama hoşgörülmemesi gereken bu pragmatik durumun uzun sürmesidir. Ama bunu da besleyen yukarıda izah ettiğimiz köklü sosyal nedenler vardır.

IHD ilk yıllarda klasik bir DKÖ'ye veya STK'ya benzetilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerde çifte standartsızlık özgünlük tam kavranmadığından gerektiği kadar oturmamıştır. Belirli bir pusula olmadığı ve mağdurlar tarafından oluşturduğu için, zaman zaman mağdurla özdeşleşilmiş, özne olmakla öznelerin haklarını savunmak zaman zaman birbirine karıştırılmıştır. Uzun vadeli insan hakları etiğine hizmet edecek politikalar oluşturulamamıştır.

Bunda İHD'yi oluşturan tabanın insan hakları kültüründeki düzeyinin boyutları önemlidir. Devletin ve sağın hiçbir zaman insan hakları derdi, kriterleri olmamıştır. Türkiye'de sorun karnesi de bu açıdan aslında çok iyi değildir. Vasat, hatta vasatın altındadır. Örneğin gerçek sosyalizmle ilgisi olmayan sözde sosyalist ülkelerde henüz sistem çökmeden önce yapılan insan hakları ihlalleri bizim sol tarafından ısrarla görmezden gelinmiştir. Bulgaristan'da azınlıklar üzerindeki baskılar, zoraki isim değişiklikleri, Soyvetler'de ve Çin'de, Arnavutluk'ta idam uygulamaları eleştirilmemiştir.

Bu ülkelerdeki düşünce özgürlüğü kısıtlamaları yönetilenlerin devleti eleştirme hakları üzerindeki baskılar hep görmezden gelinmiştir. Adil yargılanma ve savunma hakkı üzerindeki baskılar, hak arama özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar hep görmezden gelinmiştir.

Temel hak ve özgürlüklerin evrenselliği taktik bir savunma düzeyine düşünce bu konularda çifte standartlar almış, yürümüştür.

1986 yıllarında başladığımız deneyde yola çıkarken çoğu-

muzun bakış açılarında işte bu faktörler belirleyici olabiliyordu. Örneğin her türlü idama nerede olursa olsun karşı çıkılacak mı, yoksa bazen susulacak mı? Düşünce özgürlüğünü sınırlı mı savunacağız, sınırsız düşünce özgürlüğünden yana mı olacağız? Adil yargılanma ve savunma hakkı sadece bizim için mi, yoksa suçu ne olursa olsun herkes için mi? Halkların hakları konusunda hangi coğrafyada olursa olsun aynı ilkeyi savunacak mıyız, yoksa sadece kendi mensup olduğumuz halkların ve kolektivitelerin haklarını mı savunacağız? Bireyin devleti eleştirme hakkını süreçlere göre değişen taktik bir hak olarak mı algılayacağız, yoksa devletler var olduğu sürece bu hakkın her sistemde olmasını mı savunacağız? İnsan hakları kurumları sadece belirli kesimlerin haklarını mı savunacak, yoksa temel hak ve özgürlüklerde çifte standartlara düşmeden, süreçten sürece değişen tüm mağdurların haklarını aramak için başvuracakları bir mabet gibi mi olacak?

IHD sol cephenin aracı gibi mi çalışacak, yoksa ezilenden yana taraf olurken partilerden, örgütlerden, devletlerden, hükümetlerden bağımsız bir hattı özenle sergileyebilecek mi? Laiklik konusunda sosyalistlerin de hâlâ etkisinden kurtulmadığı Kemalist laiklik anlayışını mı savunacak, yoksa düşünce ve inanç özgürlüğü ile eklemlenmiş, demokratik ve özgürlükçü bir laiklik anlayışını mı savunacak? Kürt sorununa sadece birey ve kültürel haklar çerçevesinden mi bakacak, yoksa halkların haklarını da gündeme alarak konuya geniş açılımlar getirecek mi?

IHD sadece muhalif toplulukları mı savunacak, yoksa insanın insan olmaktan kaynaklanan vazgeçilmez birey haklarını da, bireyin cinsi, milliyeti, inancı, düşüncesi, dili ne olursa olsun savunacak mı?

İşte tüm bu ve benzeri problemlerde hâlâ devam eden bocalamalar, depremler kuruluş yıllarından itibaren yaşanmıştır. Sebebi, geleneksizliğimizden, gelişmiş bir etiğimizin olmamasından, insan malzemelerimizin somut durumudur.

1990'lardan sonra insan hakları kurumlarının günü birlik

politikalar izlememeleri gerektiği, yöneticiler değişse de değişmeyecek sadece zenginleşecek insan hakları politikalarının, bir etiğin olması gerektiği gündeme gelmiş, kurum bünyesinde bazen kamuoyuna da yansıyan ciddi anlayış tartışmaları başlamıştır. Bu tartışmalarda sadece egemen iktidarın ihlalleri mi eleştirilecek, yoksa esas ağırlık devlet ihlalleri olmakla beraber, muhalif iktidar odaklarının da insan hakları açısından yanlışlıkları eleştirilecek mi, soruları da önemli yer tutmuştur. Yani, insan hakları kültürü ve etiği açısından şimdiden yeniyi üretmek amacıyla eski ve eskiye benzeyene de haklar açısından eleştirel olunabilecek mi, yoksa haklarını savunduğumuz mağdurların insan haklarına karşı tavırlarını görmezlikten mi geleceğiz, problemleri halen devam eden tartışma konularıdır.

Örneğin devletin cezaevlerindeki infazlarına tavır alırken, örgütlerin kendi hukuklarına göre yaptıkları cezaevi infazlarına "bize ne" mi diyeceğiz, yoksa bu infazları da eleştirecek miyiz?

İnsan hakları meselesi taktiksel bir sorun mudur, yoksa devletler var olduğu sürece, yabancılaşıma kurumları var olduğu sürece sosyalist sistem de dahil her süreçte korunması gereken, kurumunun olması gereken bir sorun mudur? Bana göre devletler var olduğu sürece, dinler var olduğu sürece, geleneksel ahlak, aile gibi kurumlar var olduğu sürece insan hakları kurumlarına gereksinim vardır.

Yukarıda işaret ettiğimiz tüm problemler hâlâ tartışılan ve cevapları aranan problemler olarak varlığını korumaktadır. Bu konularda netleşme olmadığı için kurumun zaman zaman yanlışlıkları, bocalamaları, işlevine ters imaj yaratma durumları olmaktadır.

1995'lerden itibaren özne olmakla, öznelere haklarını savunmak ve mağdurların haklarını savunurken mağdurla özdeşleşmemek konuları da ciddi tartışma problemleri olmuştur. Örneğin insan hakları mücadelesinde kurumsal olarak temsili görevleri olanlar, şu veya bu partiden veya kesimden

parlamentoya aday olmaları etik olarak, ilkesel olarak doğru mudur, yanlış mıdır, tartışmaları ciddi problemler olmuştur. Bana göre her durumda partilerden, hükümetlerden devletlerden bağımsızlık çizgisi korunmalıdır. Ezilen ulus, halklar, sınıflar, cins, azınlıklar ve bireyden yana taraf olunmalıdır. Ama yukarıda belirttiğim bağımsızlık çizgisi, özdeş olmama hattı korunmalıdır. Öznelerin hakları savunulurken özne durumuna düşülmemelidir. Örneğin insan hakları kurumları işçi sınıfının, Kürt halkının, yoksul köylünün veya bir inanç kesiminin önderi, kurtarıcısı rolüne soyunabilir mi? O durumda kurum başka bir şey olur.

Bir başka tartışma da insan hakları kurumlarının örgütsel yapısını algılayış sorunudur. İHD bir platform mudur veya alternatif bir toplumsal örgütlenme biçimi midir? Bana göre bunun ikisi de yanlıştır.

İHD'yi klasik bir sol platform gibi görmemek gerekir. Keza mevcut toplumsal örgütlenme biçimlerine alternatif bir örgütlenme biçimi olarak da görmemek gerekir. İHD örnek bir iktidar örgütü biçimi, örnek bir siyasi örgütlenme biçimi değil, her türlü iktidar alanlarını daraltmak, özgürlükler alanını genişletmek için uğraşan bir kurum olmalıdır.

Türkiye'de henüz bu alanda gerekli kültür oluşmadığı için İHD'deki üyelik kriterleri hâlâ gündeme getirilememektedir. Temel hak ve özgürlüklerde çifte standartları olan insanlar da üye, hatta yönetici olabilmektedir. Bu, kurumun eksiklikleri, zaafıdır.

Tüm bunlara rağmen İHD mevcut koşullarda 11 yıllık deneyimle kendi alanında en gelişmiş örgüttür.

Mazlum-Der'e de kısaca değinmekte yarar vardır. Kısa bir mazisi olan Mazlum-Der başlangıçta tamamen İslami kesimin haklarını savunan bir kurum olarak kadercı bir felsefeyle kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır. Ama zaman içinde uğraşılan işin doğası gereği İHD gibi, görelî de olsa, çifte standartlardan arınmaya doğru adımlar atmaya başlamıştır. Ama hâlâ bu açıdan alması gereken çok yol vardır. Hâlâ azınlık

hakları konusunda, çocuk hakları konusunda, kadın hakları konusunda, ateistlerin hakları konusunda, İslami ülkelerdeki insan hakları ihlalleri konusunda açmazları vardır.

İnsan hakları kültürü açısından toplumumuzda yeterli besin kaynakları yoktur. İnsan hakları yayınevi, insan hakları kütüphanesi, insan hakları radyo ve televizyonu, insan hakları enstitüsü hâlâ el atılmamış konulardır.

Son on yılda STK'ların karşılaştığı güçlükler arasında devletin baskılarının yanı sıra, devletin ideolojik aygıtlarının toplumu yönlendirmesinin de (Büyük basın, radyo, TV) önemli yeri olmuştur. Örneğin sürece göre insan hakları kurumlarına çok yaygın propagandalarla çeşitli etiketler yapıştırılmaya çalışılmıştır. 'Terörist hakları derneği' veya 'Kürtçülerin derneği' gibi değerlendirmeler çok değişik alanlarda yapılan etkinlikler gözardı edilerek çok kaba bir şekilde ege-men medya tarafından topluma sırına edilmiştir.

Kuşkusuz en çok hak ihlal eden aygıtın beslediği bu propagandaları kırarak olan davranış, kurumun tutarlı ve ilkeli politikalar izlemesi olacaktır.

Bu tür engeller birçok STK'nın karşısına çıkmıştır.

4- En Geniş Tabana Sahip STK'lar

Bu soruyu çok anlamlı bulmuyorum. Nicel yön mü soruluyor, yoksa üyesi az olsa da etki alanı açısından, hitap ettiği alan açısından en geniş tabanı olan STK mı soruluyor, belirsiz.

5- Türkiye'de henüz STK'ların uzmanlık alanlarında maalesef net bir farklılaşma aşamasına gelinmemiştir. Bazen bir STK üstüne vazife olmayan alanlara da soyunabilmekte, kendi işlevini unutabilmektedir.

6- STK'ların uzmanlık alanlarında net bir farklılaşma olmasından yanayım.

Bir STK kendi işlevinin özgün hatlarını yakalamalı, o alanda derinleşmeli, şekilsiz, hantal, her kalıba giren örgüt görünümünden kurtulmalıdır. Zaten aksi durumda kuruluşunun iddiasına layıkıyla uyum gösteremez. Fonksiyonu çabuk biter, işlevsiz olur.

7- Kamuoyu STK'ları nasıl değerlendiriyor? Doğrusunu söylemek gerekirse büyük sessiz çoğunluk olumluluğa doğru, ama ne olumlu ne olumsuz konumda bulunuyor. Hâlâ STK'ların önemi geniş yığınlar tarafından da anlaşılammıştır.

8- Türkiye'de halkın büyük çoğunluğu STK'ların altında bir siyasi odak aramaktadır. Devlet de böyle şartlandığı için, muhaliflerin çoğu kesimi de STK'lar partinin emrinde olmalı anlayışıyla yaklaştıkları için halkın bu değerlendirmesi yaygınlık kazanmaktadır.

9- Basın STK'ların faaliyetine olması gerektiğinden daha az yer vermektedir. Özellikle büyük basın STK'ların varlığına karşı duyarsızdır. Bu da egemen politikalardan kaynaklanmaktadır. Büyük basın çoğu kez STK'lara devletin gözlüğüyle bakmakta, o yönde kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır.

10- Türkiye'de STK'ların en önemli konuları

i- Cumhuriyetin sivilleşmesi ve demokratikleşmesi

ii- Yasakçı zihniyete karşı özgürlükler

iii- Barış ve Hak eşitliği

11- Demokratik Haklar Alanında çalışan önemli ve etkili örgütler

i- İnsan Hakları Derneği

ii- Sendikalar

iii- Baro

12- Türkiye'de STK'ların uzmanlık düzeyleri çok yetersizdir.

Bunun ilk bölümlerde izah ettiğim faktörlerden kaynaklanan derin sebepleri vardır. STK'lar alışlagelmiş sıradan dernekler gibi algılanmaktadır. Özgünlüğü henüz hem muhalifler tarafından hem de bizzat kendi yapıları tarafından kavranmamıştır. Bir STK'nın kendi öz kadroları, yani esas işi o STK kapsamında çalışmak olan elemanları yok denecek kadar azdır. Hem perspektif ve kültür olarak fakirlik vardır hem de yoğun teknik ve maddi imkânsızlıklar söz konusudur. Buna bir de hukuki ve keyfi baskılar eklenince şu anda STK'ların uzmanlık düzeyi açısından neden istenilen düzeyde olmadığı anlaşılır.

13- Türkiye'deki bir insan hakları örgütü dünyadaki tüm insanların haklarını savunmak durumundadır. Bu aslında dünyanın tüm insan hakları kurumları açısından geçerli olması gereken bir yaklaşımdır. İnsan hakları açısından ulusal çitleri aşmak, dil, din, ırk, cins, görüş farkı gözetmeden evrensel davranmak temel bir sorundur.

Birey haklarını mı savunmalı, grup haklarını mı savunmalı? Artık gelinen aşamada bu tür bir ayrım önemini yitirmiştir. Birey hakları vazgeçilmez bir temel zemin olmakla beraber, artık insan hakları mücadelesi birey haklarının stratejik önemini asla ihmal etmeden grup haklarını, azınlık haklarını, halkların haklarını da gündemine almak aşamasına gelmiştir.

14- İHD, kuşkusuz benzer alanlarda faaliyet gösteren başka STK'larla zaman zaman işbirliği yapmaktadır. Örneğin İnsan Hakları Vakfı ile, Çağdaş Hukukçular Derneği ile, Mazlum-Der ile. Zaman zaman sendikalar ve barolar ile. Zaman zaman belirli konularda sivil inisiyatiflerle.

Bu konudaki görüşüm klasik her derde deva yüzeysel mantığıyla oluşturulan platformlardan kaçınmak gerekliliğidir. Konulara ilgili STK'larla o konularla sınırlı olmak üzere işbirliği yapılabilir. Aksi bir durum erimeyi, etki edilecek tabanın daralmasını, özgünlüğün kaybolmasını getirir.

15- İHD'nin kuşkusuz yurtdışı paralel hümaniter kurumlarla da ilişkisi vardır. Başta Uluslararası Af Örgütü olmak üzere, Helsinki Watch, Kiliseler Birliği, Sınır Tanımayan Hukukçular Birliği, çeşitli ülkelerin baroları, işkence tedavi merkezleri, Pen kulüpleri, BM İnsan Hakları uzmanlık komisyonları, savaş karşıtı kurumlar ve çevre örgütleriyle sıcak ilişkileri vardır. İHD ayrıca, BM'de gözlemci statüsü bulunan, merkezi Fransa'da olan İnsan Hakları Federasyonu'nun da üyesidir.

16- Şu ana kadar İHD, sivil toplum kurumlarıyla projeler yapmaya çalışmıştır. Örneğin ÇHD ile birlikte Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru konusunda hukuk-

çuların eğitimi ile ilgili bir proje, EĞİTSEN ile öğretmenlerin insan hakları açısından eğitilmesi konusunda projeler yapılmıştır.

17- İHD, ÇHD, Baro, 68'liler Vakfı, TOHAV (Toplumsal Hukuki Araştırmalar Vakfı), ayrıca Toplumsal, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Vakfı üyesi ve aynı zamanda -Baro hariç- kurucuları arasında bulunduğum STK'lardır.

Şu anda ağırlıklı olarak İHD'de çalışıyorum. İHD'nin de ağırlıklı olarak faaliyeti insan hakları açısından yaşamın her alanında işlevine uygun çalışmalar yapmaktır. Konular arasında önemli önemsiz ayrımı yapmamaya çalışıyoruz. Rutin işlerin yanı sıra bazı süreçlerde bazı konuların önceliğe sıçraması da kaçınılmaz olmaktadır. Örneğin, düşünce özgürlüğü konusu, barış konusu, işkence konusu, cezaevleri konusu, faili meçhul cinayetler konusu gibi. Bunların yanı sıra ilk bölümlerde izah ettiğim zaafı ve kurumsallaşma önündeki engelleri aşmak için yeniden yapılanma çabaları önemli gündem maddelerimiz arasında.

18- STK'ların kamu tüzel kişileri karşısında hem siyasi, hem hukuki hem de mali sorunları vardır. İlk bölümlerde bunlara geniş olarak değindim.

19- STK'ların yurtiçinde en başta maddi kaynağa, uzmanlara, etkin haberleşme ve tanıtıma ihtiyacı vardır.

20- Yurtdışında da uzmanlara, dayanışmaya, etkin haberleşme ve tanıtıma ihtiyacı vardır.

21- Her STK'da olduğu gibi kuşkusuz İHD'de de demokrasi sorunları vardır. Ama şunu rahatlıkla iddia edebilirim. İHD'de demokrasinin görece olarak gelişmiş olduğu söylenebilir. Ancak önemli eksiklikler, merkezi yapıda önemli zaafı vardır.

i)- Üye kabulü:

Bu açıdan ben insan hakları kurumlarında her isteyen üye olarak kabul edilmemesinden yanayım. Üyelik kriterleri olmalı. Temel hak ve özgürlüklerde çifte standartları olanlar İHD üyesi olmamalı. Şekli, yığınsal üyeliklerin İHD'nin işle-

vini zayıflattığını düşünüyorum. Yığınsal üye yapma kampanyalarını doğru bulmuyorum. İHD üyesi gerçekten insan hakları aktivisti olmalı ve yaşamının ekseninde insan hakları mücadelesi olmalı. Buna ikinci, üçüncü derecede bir iş gibi bakmamalı.

ii)- Karar alma mekanizmalarında İHD'de kuşkusuz sorunlar var. Gerekli olan kolektivite istenildiği gibi yaratılmamıştır. Henüz insanlar büyük çoğunluğuyla birey olarak İHD'de yer almak gerektiğini yeteri kadar algılayamadığından, diğer kurumlarda olduğu gibi bazen şu veya bu kesimlerin koalisyonuyla organlar kadük hale gelebilmektedir.

iii)- Kararların uygulanmasının takibinde de zaafı vardır. Üyelerin büyük çoğunluğu irdeleyici ve denetleyici, katılımcı durumda değildirler. Hal böyle olunca alınan birçok karar, kampanya kararları teknik imkânsızlıklar da eklenince kağıt üstünde kalabilmekte veya göstermelik olmaktan kurtulamamaktadır.

iv)- Yönetimin değiştirilmesi genel kurullarda olmaktadır. Çoğu kez yönetimleri ilkeler değil de, güç dengeleri belirlemektedir. Dolayısıyla ortaya ilkesiz, insan hakları etiği ve politikaları açısından olması gereken yönetimler değil de, nicel kalabalıkları yönlendirenlerin "üç senden dört benden" hesabına dayanan yönetimler çıkmaktadır.

v)- Üyelerin etkinliklere katılımı genel olarak zayıftır. Türkiye genelinde bulunan on beş bin üyenin ancak onda biri etkinliklere ilgilidir. Üst üste iki genel kurula gelmeyen ve yıllardır aidat dahi ödemeyen üyeler çoktur.

22- Üyesi bulunduğum derneğin taban eğitimine ilişkin çok hayati sorunları vardır. İlk bölümlerde bahsettiğim sorunlar, esas itibarıyla sadece toplumsal platformda kalmıyor, doğal olarak kendi tabanımıza da yansıyor. Yani İHD de dahil bana göre bu alanda çalışan kurumlar henüz gerçek insan hakları kurumları haline gelememişlerdir. Henüz ilkeler, politikalar ve olması gereken etik tam oturmamıştır.

Bu açıdan bizim üyelerimizin de eğitim gereksinimi vardır.

Nitekim İstanbul şubesinde önümüzdeki günlerde altı ayı kapsayacak bir insan hakları eğitimi çalışması yaşama geçirecektir.

i)- Amaç ve ilkeler tabana yeteri kadar yayılmamıştır. Bunda yönetim ve karar organlarının önemli hataları vardır.

ii)- Amaç ve ilkelerin gelişmesinde taban yeteri kadar yenilikçi, üretici, denetleyici değildir. Muhafazakârdır. Değişime açık değildir. Yakın olduğu esas siyasi odakların bakış açısına göre İHD'de mevzilenmek istemekte, buraya öz kurumu olarak bakmamakta, burayı ikinci veya üçüncü bir mevzi olarak görmektedir.

iii)- Tabanla büyük şubelerde zaman zaman tartışma toplantıları yapılmaktadır. Ne var ki çoğunluk kurum içi tartışmaları, tartışma yazılarını, etkinliklerin gözlemini, politikaların gözlemini irdeleyici bir bakış açısıyla yapmamakta, hatta yakın gözlemde dahi bulunmamaktadır.

23- Yönetim kurulu dışında düzenli toplanan komisyonlarımız var. İşkence izleme komisyonu, cezaevleri komisyonu, kayıplarla ilgili komisyon, ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına karşı komisyon, barış masası, çalışma yaşamı komisyonu, Kürt hakları komisyonu, düşünce özgürlüğü masası gibi. Cezaevleri, çalışma yaşamı, işkence izleme komisyonları yaklaşık on-on bir yıldır çalışan komisyonlar. Kürt hakları komisyonu yaklaşık altı senedir çalışan bir komisyon. Irkçılığa ve yabancı düşmanlığına karşı komisyon altı-yedi senedir çalışan bir komisyon. Barış masası, düşünce özgürlüğü masası yeni oluşmuş masalar.

24- Kuşkusuz bu organlar kararlarımız üzerinde etkilidir.

25- Tüm üye geneli düşünülürse üç verebiliyorum.

26- Üyelerle mektuplaşma ve bülten ile, aktivistlerle faks ve telefon vasıtasıyla iletişim kuruyoruz.

27- İstanbul şubesinde profesyonel elemanlar çalışıyor.

28- Kriterle kuşkusuz var.

Profesyonel çalışan kişinin amaçlara uygun olması, sabırlı, özverili olması, organize ve temsil yeteneğinin olması, herke-

se eşit davranması özelliklerinin olması gerekir.

Gönüllülerde de insan hakları etiğine uygun olmak özelliği arıyoruz. Örneğin eşine dayak atan birisini kurumda barındırmayız. Örgüt içi infazları savunan birisini İstanbul şubesinde üye yapmadık.

29- Özellikle 1990'dan sonra İstanbul'da, 1992'den itibaren de Genel Merkez düzeyinde STK etiği, politikalarla ilgili yoğun tartışmalar gündeme gelmiştir ve devam etmektedir.

Genel kurul kararıyla senede bir kez tartışma kurulları yapılmaktadır.

30- Diğer STK'larla ilişkilerdeki 'STK' etiği üzerine tartışmalar da son yıllarda sık sık gündeme gelmiştir. Örneğin partilerle ilişki, sendikalarla ilişki, Mazlum-Der ile ilişki, sivil inisiyatiflerle ilişki, platformlarla ilişki hangi etik temelinde oluşmalıdır sorusu sık sık tartışılmıştır.

31- İnsan hakları kurumları gelecekte de önemini yitirmeyecektir. Çevre örgütleri gelecekte de çok önem taşıyacaktır. Barış, anti-militarizm, vicdani retçilik temelinde çalışan STK'lar uzun süre etkinliğini koruyacaktır. Doğayı kirlenmeye karşı savunan, teknoloji ve sanayinin tahribatlarına karşı oluşan, hasta hakları, hayvan hakları, çocuk hakları alanındaki STK'lar gelecekte de etkili olacaktır.

32- Dünya çapında bakıldığında insan hakları kurumlarının, savaş karşıtı kurumların, çevre kurumlarının, açıklıkla mücadele eden kurumların etkileri olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bu tür değerlendirmeler etkiye verilen anlama göre değişir.

33- Kadın haklarıyla uğraşan kurumlar ve sivil inisiyatifler, çocuk hakları alanında çalışan kurumlar, insan hakları alanındaki kurumlar, ticaret ve sanayi odaları, barolar, sendikalar belirli ölçüde etkinliklere sahiptirler.

34- Türkiye'de bu alanda özel olarak incelemeleri içeren yazılı kaynak yok denecek kadar azdır.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından yayımlanan 'Sivil Toplum Kuruluşları Rehberi', Ürün Yayın-

ları arasında çıkan 'Demokratik Kitle Örgütleri ve İşlevi' adlı kitaplar var.

Bunun dışında çeşitli kurumların çıkarttıkları bültenlerde, dergilerde inceleme ve tartışma yazıları söz konusudur.

35- Mevcut hükümet STK'ların rolünü ciddi olarak önemsememektedir. Zaman zaman önemsiyor gibi görünmeye çalışmakta, ancak özde diğer hükümetlerden farklı bir tavır sergilememektedir. Bunun nedenleri hükümetin demokratikleşme, insan hakları, sivil toplum iradesi, yurttaşlık hakları konusunda devletin geleneksel yapısını ve resmi ideolojisini sıkı sıkıya savunan bir zihniyette ve yapıda olmasıdır. MGK'ya sıkı sıkıya bağlı olan bu hükümetten de STK'larla ilgili demokratik-köktenci adımlar beklemek lüzumsuz bir iyimserlik olur.

36- Devletin olumlu yönde bir çabası yok. Tam tersine devlet STK'lara köstek olmak için her türlü yolu denemektedir.

37- Türkiye'de devletin STK'larla ciddi bir ilişkisi yoktur. HABİTAT örneğinde yaşandığı gibi uluslararası kamuoyuna karşı zaman zaman içtenlikten uzak ilişkiler de sergileyebilmektedir.

38- Devletin böyle bir geleneği yoktur.

39- Örgütlenme ve toplantı özgürlüğü Anayasa tarafından garanti altına alınmamıştır. Tam tersine kutsal devlet anlayışını hükme bağlayan Anayasa, düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne sayısız engeller getirmiştir.

Barışçıl etkinlikler dahi yasalarla mülki amirliğin inisiyatifine bırakılmıştır. Anayasa, çoğulcu toplum yapısı yerine, yani maddi gerçeklikte var olanın yerine, ütöpik bir şekilde tekçi bir yapıyı hedeflediğinden örgütlenme ve toplantı özgürlüğünü değil, bu alanda yasakçılığı esas hat olarak belirlemiştir.

40- Türkiye'de ifade özgürlüğü de teminat altına alınmamıştır. İfade özgürlüğünün önünde hem anayasal engeller hem TCK'daki engeller hem de özel yasalardaki engeller (Atatürk'ü Koruma Kanunu gibi) vardır.

41- Türkiye'de basın özgürlüğü de hiçbir zaman gerçek anlamda söz konusu olmamıştır. Hem Anayasa'dan kaynaklanan, hem TCK'dan kaynaklanan, hem de Basın Yasası'ndan kaynaklanan engeller vardır. Bu yasalarda özgürlük istisnai, yasaklar esastır.

42- STK'lar toplumsal amaçlara ulaşmak için etkinlik gösteren 'gönüllü kuruluşlar' olarak düzenlenmelidir. İç hukuk STK'lara özellikle de insan hakları kurumlarına ulusalüstü sözleşmelerle getirilen ve bir anlamda dokunulmazlık kazandıran bağitlara uymalı, ayrıca STK'ların faaliyetlerini tanzim için gelir temin etme yolları önündeki yasal engeller kaldırılmalıdır.

43- STK'lar üzerindeki denetim otokontrol ve kamuoyu denetimi yöntemleriyle olmalıdır. Örneğin STK'lar meclisi oluşturulabilir. Ama esas olan, her STK'nın kendi otokontrolü ve toplum vicdanındaki algılanmasıdır. ●

TMMOB: 80 Öncesi Demokratik Kitle Örgütleri ve Demokrasi Kurultayı 1997

İHSAN KARABABA *

1 1980 öncesi, daha doğru bir deyişle 12 Eylül 1980 öncesi Türkiye’de geniş halk yığınlarında güçlü bir siyasallaşmanın, örgütlenme ve örgütlü mücadelenin ve sınıfsal tepkilerin yoğunlukla yükseldiği dönemdir.

Bu dönemde kamuoyu duyarlılığı artmış, toplumun tüm sınıf ve katmanları arasında etkileşim, örgütlerle kamuoyu arasında iletişim gelişerek ülke sorunlarının algılanışı ve bütünselliği yönünde bir eksen etrafında toplanılmaya doğru güçlü bir eğilimin işaretleri alınmaya başlanmıştır.

Yükselen toplumsal taleplerin toplumsal baskıya dönüştüğü bu dönemin en özlu tarifini “Toplumsal gelişme, ekonomik gelişmeyi aştı” diyen 12 Mart’ın Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç yapmıştır .Dönemin hukuk profesörü Başbakan Nihat Erim “61 Anayasası millete bol geldi” benzetmesiyle insanların özgürleşmeye başladığını (kabul edilmez bir gelişme anlamında) açıklamıştır. Gelişmelerden telaş ve korkuya kapılan, 600 yıllık devlet geleneğinin dondurduğu kafalar halkı yeniden sözdinler hale getirmek için şiddete başvurarak, yükselen toplumsal muhalefeti söndürmek iste-

(*) Kimya Mühendisleri Odası Başkanı (1973-1978) ve TMMOB Yönetim Kurulu Üyesi (1990-1996).

mişler ve 12 Mart muhtırasıyla amaçlarını uygulamaya koymuşlardır. 12 Mart muhtırası güçlerince getirilen kısıtlamalar uygulanan baskı ve şiddet yöntemleri toplumsal dinamiklerin gücünü beklenen düzeyde kıramamıştır.

Bunun üzerine, toplumsal gelişmeyi durduracak, oluşan demokratik dinamikleri tümüyle ortadan kaldıracak önlemlerin alınması, uluslararası boyutta kararlaştırılarak "bizim çocuklar olarak tarif edilen güçler" tarafından uygulamaya konmuştur. Bu sefer gerekçe ülke bütünlüğünün tehlikede olduğu ve bir iç savaşın eşiğine gelindiğidir. MGK yakın bir geçmişte, Konsept değişikliğini anlatırken "bugüne kadar ülkenin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden baş düşmanın solculuk" olduğunu, politikalarının buna göre belirlendiğini açıklamıştır. Çok bilinen bir gerçek olmasına rağmen bir kez daha yineleyeceğim, 12 Eylül öncesi dönemde yükselen toplumsal muhalefet bu sefer ülkenin bütünlüğünü tehlikeye düşüren solcu bir ayaklanma girişimi olarak değerlendirilmiştir.

İleri sürülen gerekçeler ne olursa olsun, asıl korku 600 yıllık katı, merkezîyetçi, totaliter devlet anlayışının tehlikeye düştüğünün görülmesinden kaynaklanmıştır.

Devlet bugüne kadar böyle bir tehlikeyle yüzyüze gelmemişti! Kendi gücünün farkına varmaya başlayan halkın bu gidişle disiplin altına alınamayacağı, hakim devlet anlayışıyla yönetilemeyeceği görülmüştü. Kutsal devlet! egemenliğinin yeniden kurulması gerkiyordu, bunun için de gereken her şey yapılmalıydı. Sonuçta kurt kuzuyu yiyecekti bahane bulmak zor değildi. Kuzu istediği kadar kurdun gerekçesinin anlamsız olduğunu söylesin sonuç değişmeyecekti.

Bu hareketli dönem içerisinde ben, önemli bir meslek kitle örgütünün, TMMOB'nin, içinde görev ve sorumluluk alarak dönemi tüm olumlu ve olumsuzluklarıyla yaşadım. Döneme ait kitle örgütleri üzerindeki görüşlerim TMMOB örgütlülüğü içinde ve ilişkileri çerçevesinde oluşmuştur. Değerlendirmelerimi bu açıdan bakarak yapmaktayım. Aslında konunun bir toplumsal hareket olarak işlenmesi benim mes-

leki alanımın ötesinde daha çok toplumbilim alanına girilmektedir.

1980 öncesi çok tartışılan bir dönem. Bugün 80 öncesi örgütlere, zamanın dışından bakarak, toplumsal olayların karmaşıklığını, içiçeliğini, etkileşimleri ve ilgili pek çok etkeni araştırıp bilimsel bulgulara varmadan tarihsel süreci reddedip bugünkü değer yargılarıyla olay ve olguları kıyaslayarak, değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Aynı şekilde böyle bir yaklaşımla örgütlere övgüler düzmek veya yergiler getirmek gerçekçi olmayan duygusal veya tepkisel tavırlardan öte bir değer taşımayacaktır.

Bu nedenle dönemin sağlıklı değerlendirilmesinde toplumbilimcilere önemli görevler düşmektedir.

1980 öncesi demokratik kitle örgütleri

Bizim kültürümüz katı merkezîyetçi ve otoriter yönetimler altında oluşmuştur. Osmanlıdan devralınan bu yapı, güçlü merkezi otorite, bir tabu devlet kavramı olarak ortaya konmuştur. Devlet her şeyin üzerindedir; yurttaşın üzerinde insan haklarının üzerinde mutlak otoriteyi temsil eden bir kavram olarak algılanmaktadır.

Bu yapı içerisinde ancak devletin izin verdiği alanlarda, onun çizdiği sınırlar içerisinde faaliyetlere olanak tanınmıştır. Bu katı merkezîyetçi yapı içerisinde devlet sivil toplumsal oluşumlara izin vermemiş, bu tür oluşumları hep kendine karşı düşman olarak görmüştür.

2. Dünya Savaşı sonunda, dünyadaki gelişmeler de yine bize devletin izin ve iradesiyle yansımış, onun koyduğu kısıtlayıcı sınırlarla yaşama geçirilmiştir. Meslek birlikleri, sendika doğrudan devletin kurduğu örgütlerdir.

Bunların kurulma amacı bağımsız örgütlerin önünü açmak, demokratik kurumlar oluşturmak değil, devlete yandaş kurumlar yaratmaktır.

1950'li yıllarda meslek adamlarının örgütlenmesi gündeme alındı, örneğin bunlardan TMMOB, 1954 yılında kurul-

du. Daha önce de belirtildiği gibi Meslek Birliklerinin kurulmasında da korporatist anlayış egemendir ve bu birlikler devletin yan örgütleri olarak görülmektedir. Bu anlayışla kurulan odaların yönetimleri bürokrasiyle içiçedir ve yönetim kadroları buralardan hiyerarşiye göre oluşmaktadır.

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi bir dönüm noktası odu. 61 Anayasası bu tarihe kadar süregelen katı mereziyetçi yapıyı sarsmış, özerk kuruluşları, sendikaları, meslek birliklerini, dernekleri anayasal kurumlar olarak ortaya çıkarmış demokratik güç merkezlerinin oluşmasına ortam hazırlamıştır. 61 Anayasası'nın, bu kurumların yanında, getirdiği yeniliklerle başlayan süreçte toplumu demokratik dönüşüme ulaştıracak yolların önü açılmaya başlanmıştır. İlk defa bir sol parti parlamentoya girmiş etkili bir muhalefet başlatmıştır. Kendini devlet kurumu olarak gören Türk-İş çatlamış ondan kopan beş sendika DİSK'i kurmuştur. Hızlı bir örgütlenmeyle irili ufaklı 400'ü aşkın memur sendikası kurulmuş ve grevli-toplu sözleşmeli sendika yasası için baskı yapmaya başlamışlardır. Bu ortamda, çevredeki gelişmeler, örgütleri, örgütüçi gelişmeler çevreyi etkilemeye başlamış ve bu karşılıklı etkileşim toplumsal hareketliliği artırmıştır. Bu canlı, hareketli ortam içinde örgütler belki de hak ettiklerinden daha fazla bir güç odağı olarak öne çıkmışlardır.

Dönemin önemli gördüğüm gelişmeleri üzerinde ayrıntıya girmeden durmak istiyorum.

- 61 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra, yayın hayatındaki gelişmeler insanları yeni kavramlarla tanıştırdı, yeni bilgilerle donatarak toplumda siyasallaşmanın düzeyini önemli oranda yükseltti.

- Üniversitelerde yaşanan değişim ve gelişmeler, yaratılan tartışma ortamında, yetişen genç kuşakların örgütlere üye olmaları bir nitelik sıçraması yarattı.

- Örgüt üyeleri devletin bir parçası olmadıklarının, örgütlerinin de devletin bir parçası olarak algılanmaması gerektiğinin bilincini yakalayarak klasik yönetim anlayışını birer bi-

rer değiştirmeye başladılar. Bunun sonucunda yeni görüşler yeni programlar etrafında toplanan üyeler kendi yönetimlerini oluşturdular.

- Kitle örgütleri, yasalarında herhangi bir değişiklik olmasına ve korporatist anlayışın etkilerini tam olarak ortadan kaldıramamalarına rağmen, önemli ölçüde bağımsız kimlikle işlev üstlenmeye başladılar. Bunun sonucunda sistemin kendilerini mesleki alana hapsedip diğer toplumsal kesimlerden yalıtıma yönelik, iş bölümü anlayışını kırdılar ve mesleki kimliklerinin yanında diğer toplumsal kimliklerini de ön plana çıkardılar. Aynı şekilde siyaset yapmayı da bu iş bölümü anlayışının dışında yorumlayarak siyasetle mesleki ve toplumsal alanların içiçeliğini yakaladılar ve siyasallaştılar.

Kitle örgütleri çalışma alanlarını belirlerken, meslek ve ülke sorunlarının birbirinden ayırlamayacağını ve sorunların da ancak demokrasi içerisinde çözülebileceği gerçeğini temel ilke olarak kabul ettiler. "Bağımsızlık ve demokrasi mücadelesi" bu anlayışı ifade eden sloganlar oldu.

Bu arada kitle örgütleri içerisinde, burada sözü edilen çalışma ve görüşleri kabul etmeyen, karşı görüşlerin de varlıklarını koruduğunu belirtmek isterim. Aktarılanlar çoğunluk desteğini alan görüş ve çalışmalardır.

Bu tür ilişkiler içerisinde gelişmeye başlayan örgütler yakaladıkları kitle desteği ve moral güçle yeni programlar üretmeye, yeni kavramlarla bir tartışma ortamı oluşturmaya başladılar.

Çalışmalar sonucunda elde edilen bilgiler, geliştirilen öneri ve öngörüler, saptanan olumsuzluklar gündeme getirildikçe toplumda ilgi uyandırmaya geniş bir düzlemde tartışmalar yaratmaya başladılar. Bu çerçevede temel sorunlar olarak ülke gündeminin ön sıralarına taşınan ve bugün de ağırlıklı olarak varlıklarını sürdüren konular kısa özetler halinde şöyle sıralanabilir.

- Sanayileşme ve sanayileşmedeki çarpıklıklar üzerinde önemle durulan konulardır. Bu çerçevede: sanayileşmede büyük oranda dışa bağımlı, montaj sanayi karakterindeki yapı-

lanmadan aramal ve yatırım malı üreten bir yapılanmaya yönelinmesi, plansız alt yapıdan yoksun kurulan ve belirli illerde kümelenen sanayi kuruluşlarının kentlerde, toplum yaşamında ortaya çıkaracağı olumsuzluklar, sorunlar, gündemin önemli sorunlarıdır.

- Gecekonu sorunu, kamu alanlarının yağmalanması, çarpık kentleşme ve sorunları canlı olarak işlenmiştir.

- Çevre sorunlarının lokal olaylar olmayıp evrensel ve ulusal boyutta ekoloji sorunları oldukları gündeme getirildi.

- Boğaz üzerine kurulacak köprünün sağlıklı çözüm olmadığı, birinci köprünün başka köprülerin yapılmasını da gündeme getirip İstanbul için büyük sorunlar yaratacağı çarpıcı tartışmalardan ve doğrulanmış öngörülerden biridir.

Başka bir örnek Üniversite eğitimini yozlaştırmanın öncüsü olan özel yüksek okullara karşı başlatılan mücadele sonucu bu okulların Anayasa Mahkemesi'nce kapatılmasıdır.

- 12 Mart'çıların Haşhaş ekimine getirdiği yasağın yarattığı ekonomik ve toplumsal sorunlar sergilenerek, ekim yasağı siyasiler arası polemik konusu olmaktan çıkartılarak kamuoyunun gündemine getirilmiştir.

- Türkiye'nin deprem kuşağında bulunması nedeniyle deprem araştırmalarının gerekliliği ve depreme dayanıklı konutlar, gündeme getirilmiştir.

- Benzer şekilde orman ve kıyı alanlarının yağmalanması, yolsuzluklar, işsizlik, sosyal haklar, kalkınma ve üretim, kaynak kullanımındaki savurganlıklar gibi pek çok konu üzerinde çalışmalar yoğunlaştırılarak görüş ve öneriler geliştirilmiştir.

- Bu dönem örgütlerin Beş Yıllık Kalkınma Planları çalışmalarına en çok katılım sağladığı dönem olmuştur.

- 12 Mart Muhtırası'nın getirdiği rejim, işkence ve insan hakları ihlallerine karşı mücadele etme kitle örgütlerinin gündeminde en ön sırada bulunuyordu. Bu mücadelede insan hakları ihlalleri ve işkence mağdurlarının sorunları üzerinde kitle örgütleri çabalarını birleştirmiş ortak mücadeleyi geliştirmişlerdir.

- Kitle örgütleri bu süreçte, demokrasi mücadelesinin bir gereği olarak, kendi örgütsel yapılarını ve işleyişlerini demokratikleştirmeye yönelmiş, tüzüklerinde bulunan anti demokratik maddelerin ayıklanmasından, yeni yönetmelikler, yeni kurumlar oluşturmaya kadar değişiklik yapmışlardır.

Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de örgütlenmenin metropol kentlerin dışında yaygınlaştırılmasıdır.

Bu dönemde örgütlerin gerçekleştirdiği gösteri eylemleri, onların kitlelerden aldıkları desteğin boyutlarını ortaya koymaktadır. Örneğin 1969 yılında 60 bin üyeli TÖS'ün iş bırakma çağrısına 108 bin öğretmen katılmıştır.

657 Sayılı DM Yasasına karşı çıkmak için düzenlenen foruma örgütleri temsilen 3 bin kişi katılmış, belirli aralıklarla yapılması kararlaştırılan 2 ve 3 günlük iş bırakma eylemlerinde % 90 oranında katılım sağlanmıştır.

DISK'in Demirdöküm, Kavel, Singer gibi işyerlerinde uyguladığı grevler ülkede büyük yankılar uyandırmıştır.

Bütün bu gelişmeler birbirini etkileyerek, etkinlikler gücü, güç etkinlikleri artırdı. Bu devrim izinde toplumun talepleriyle örgütlerin öngörü ve eylemleri çakişti, toplumsal muhalefetin yükselmesi ivme kazandı.

O dönemin basın yayın kuruluşlarının özellikle özerk konuma getirilen TRT, bugünün pek çok güçlü özel radyo, televizyon ve basın yayın kuruluşlarının oluşturduğu medyadan, çok daha yansız, sansüresüz demokratik bir tutum içerisinde davrandıklarını (sıkıyönetim dönemleri dışında) belirtmek isterim.

Örgütlere tepkiler ve sonuçları

Bu gelişmeler iktidar ve iktidara ortak olan güçler tarafından tedirginlik yarattı ve dolayısıyla gelişmeleri önlemeye yönelik arayışlar başladı. İlk girişimi dönemin iktidarı başlattı.

70'li yılların başında TMMOB'yi kapatmayı amaçlayan bir yasa önerisi Adalet Partisi içerisinde TBMM'ne sunuldu. Bu tasarı uzun mücadelelerden sonra C. Senatosundan geri döndü.

Türkiye'deki gelişmelerden burjuvazi de tedirgindir. Kendini bilimsel-teknik ilerlemeyle donatıp meşrulaştıramayan, varlığını korumayı devlet desteğine borçlu olan ve o sayede ayakta durabilen burjuvazi veya sermaye kesimi çıkarlarının tehlike altında olduğunu gördüler. Çıkarlarını siyasi iktidarın da koruyamayacağı korkusuyla onlara da güven duymaya başladılar. Sonuçta siyasi iktidarın ortadan kaldırılmasına karar verildi ve 12 Mart muhtırasıyla bu amaç gerçekleştirildi. Muhtırayla vesayet altına düşen parlamento 61 Anayasası'nda yaptığı değişikliklerle hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirdi devleti milletle özdeşleştirdi.

12 Mart muhtırasıyla örgüt yöneticileri ve örgütün aktif kadroları üzerinde baskı arttırıldı. Gözaltına almalar tutuklamalar başladı, yıldırma aracı olarak işkence yöntemi olabildiğince yaygınlaştırıldı.

Ne var ki, 12 Mart'la uygulamaya konan yasa değişiklikleri ve baskı yöntemleri toplumda gözlenen gelişmeleri beklenen düzeyde kırmaya yetmedi. Bu sefer demokratik dinamiklere karşı saldırı örgütlerinin oluşturulup devreye sokulması planlandı. Bu çerçevede komünizmle mücadele dernekleri, ülkü ocakları yaygınlaştırılıp güçlendirildi. Bundan sonra demokratik kitle örgütlerinin, genel kurulları silahlı gruplarca basılıyor, binaları silah zoruyla boşaltılıp ülkücü yandaşlara teslim ediliyordu. Binalar bombalanmaya başlıyor, örgüt yöneticileri katlediliyor, pek çok insan silahlı saldırıya uğruyordu. Örgütler içerisine provokatör ajanlar sızdırıldı, anarşi tırmandırıldı (Bu saldırı gruplarının devlet güçleri tarafından örgütlenip desteklendiği bugün açıkça kanıtlanmıştır. Faili meçhullerin katilleri artık tanınıyor ama yakalanmıyor, hepsi zengin işadamı olarak devletle iş yapıyor. O günün silahlı eylem içindeki komandoları bugün üst düzeyde yönetici olarak bürokraside, parti teşkilatlarında ve parlamentoda görev yapmaktadırlar. Bu olanağı yakalayamayanlar bugün kamu kurumlarının yönetim kadrolarına atanarak ödüllendirilmektedirler).

Bunlara ek olarak 70'li yılların sonuna doğru yaşanan ekonomik darboğazlar sıkıyönetim uygulamaları, toplumda gösteren umutsuzluğu yılgınlığa dönüştürdü, örgütlere duyulan güven sarsılmaya başladı.

Bunların yanında örgüt içi siyasi ve ideolojik ayrılıklar belirgin olarak ortaya çıkmaya başladı, uyum bozuldu. Bundan sonra örgütlerin gelişme sürecini başlatan geliştiren etmenler bu sefer tersine çalışmaya, örgütlerin içinde ve çevresinde yaşanan olumsuzluklar birbirini etkileyerek güç odaklarını yıpratmaya başladı. Biraz sonra üzerinde durmaya çalışılan olumsuzlukların aşılmasında başarı sağlamayı önledi. Örneğin ki anarşinin yükseldiği dönemde örgütler kendilerine hazırlanan tuzağı görmelerine ve bunun sonucunun nerelere varacağını bilmelerine rağmen önlem alma, tehlikeyi aşma yönünde politika ve eylem üretme becerikliliği gösterilemedi.

Bu dönemin örgütleri üzerine, dönem içerisinde yaşanan olay ve olgular üzerine, olumlu veya olumsuz daha pek çok şey yazılıp söylenebilir, unutulmuş başarılı çalışmalar, etkinlikler yahut söylenmeyen ve görmezden gelinen yanlışlar olabilir. Bütün bunları azaltıp yahut çoğaltmanın 12 Eylül öncesi dönemi yeterince tanıtacağı kanısında değilim.

Bence dönemin en önemli yanı toplumun demokratik topluma dönüşme yolunda bir arayış içine girmesi ve bu yönünde bir süreci başlatmış olmasıdır. Bu dönemde toplumun, egemenler dışındaki bütün kesimleri arayış içerisindedir, demokrasi talepleri toplumsal nitelik kazanmaya başlamıştır.

Bu süreç içinde demokratikleşme ve dönüşüm çabalarının önündeki en büyük engel toplumun demokratik birikim edinimden yoksun olmasıdır. Toplumumuz demokrasiyi yaşamamıştır, demokrasi geleneği, demokratik eylem ve kültür birikimi oluşmamıştır.

O günün kadrolarının elinde sadece gelişmiş toplumların uzun mücadele dönemleri içerisinde geliştirdikleri kuramsal veriler vardır. Bu kuramsal veriler demokrasi ve demokratik

mücadele geleneği olmayan bir toplumda uygulanmak ve sonuç alınmak istenmektedir. Fen bilimleri alanında böyle bir uygulama olanaklıdır. Bir buluşun uygulanmasında karşılaşılan zorluklar para, malzeme, araç-gereç vb. maddi sorunlardır ve bu sorunları aşabilen her toplum uygulamada başarıyı yakalayabilir. Toplumsal olaylarda sorunları aşmak böylesine kolay olmuyor. Uygulanmak istenen sistemin bütün kavram ve kurumlarının anlam birliğiyle algılanması, benimsenip özümsemesi, yaşam biçimine dönüştürülmesi, kuşaklar boyu devam edecek süreyi gerektirmektedir.

60'lı yıllarda başlayan bu süreçte toplumun ve toplumsal dinamiklerin önündeki zorluklar buradan kaynaklanmaktadır. Ellerinde bulunan, kendi toplum yaşamlarının dışında oluşmuş, verilerden hareketle yöntemler oluşturulacak deneyimler yapılacaktır. Bu uygulamaların yaşamda ortaya çıkardığı olumsuzluklar yanlışlar bulunup düzeltilmeye çalışılacak, bunları yeni olumsuzluklar, yeni yanlışlar, izleyecek, yeni başarılar elde edilecek ve bu süreç içerisinde toplum her seferinde biraz daha olgunlaşarak demokratik dönüşümü tamamlama fırsatını yakayacaktı. Türkiye'de bu sürecin işlemesine olanak tanınmadı.

Türkiye'de demokrasi karşıtı güçler toplumu disipline etmekte 600 yıllık bir birikime, zengin deneyime ve geliştirdikleri kurumlara sahiptirler. Susturmak istedikleri çoğunluğun demokratik birikimden yoksunluklarını deneyimsizliklerini iyi bilmektedirler. Buna karşın kendi olanak ve deneyimlerinden dolayı neyi nasıl ve ne zaman yapacaklarını da çok iyi bilmektedirler.

Bu nedenle 82 Anayasası'nı hazırlayanlar 61 Anayasası'nı hazırlayanlara göre çok daha fazla deneyim ve veriye sahip olmuşlardır. Öncelikle Türkiye bir 80 öncesindeki deneyi yaşamıştır, ellerinde kıyaslama yapacakları 61 Anayasası vardır, korumak istedikleri devlet geleneği vardır. Amaçları geliştirmek değil yok etmek olduğundan aradıklarını bulmakta zorlanmadılar. Toplumun gelişme, özgürleşme, demokratikleş-

me kanallarını tıkamanın çaresini kolayca bulup uygulamaya koydular. Sonuçta, bunalımdan bunalıma sürüklen bir ülke yaratmakta büyük başarı sağladılar.

Bugün sendikalar, meslek birlikleri, sivil toplum örgütleri demokrasinin geliştirilmesinde temel işleve sahip güç odakları olarak, tekrar, ön plana çıktılar.

Gelişmiş demokratik ülkelerde sivil inisiyatiflerde gözlenen gelişmeler, bize de yansıyor, STÖ'lerin itibarını daha da arttırmakta, kamuoyu tarafından güvenilir güçler olarak kabul edilmektedirler. Bugün toplumun büyük bir kesiminden hatta devlet katlarından bile pek çok konuda STÖ'lerine katılım ve görev üstlenme çağrıları yapılmaktadır.

Günümüzde ulaşılan iletişim düzeyi, bilgiye ulaşmakta sağlanan kolaylıklar, bilgi birikiminin artması vb. gelişmeler 80 öncesine kıyaslanamayacak kadar ilerlemiştir. Bunun doğal sonucu olarak bilgi üretimi artmış, ülke sorunları üzerinde, 80 öncesine göre, daha sağlıklı analizler yapılmakta daha gelişmiş görüş ve öneriler gündeme getirilmektedir.

Bu gelişmeleri son derece önemli ve olumlu buluyorum. Ne var ki devlet demokratik güç odaklarının toplumda bütünleşmesini, toplumsal muhalefetin yükselip demokratik baskıya dönüşmesini engelleyecek tüm önlemleri almıştır. Hak arayanların sokaklarda vahşice dövülmesi, görüşlerini özgürce ifade etmek isteyenlere karşı yasal yaptırımların yanında işkence, göz altında kayıplar faili meçhul cinayetler ve yaratılan korku ortamı toplum kesimleriyle örgütlü mücadele vermek isteyenleri birbirinden yalıtılmaktadır.

Basın yasasının varlığı ve daha ötesinde medyanın haber verme aracı olmaktan çıkıp egemen güç haline dönüşmesi, sansürü kendi uyguladığı duruma gelmesi aynı şekilde toplumla örgütler arasında set çekmektedir. Ulaştırılmak istenen mesaj kaynağından alıcıya ulaşmaya kadar değişikliğe uğramaktadır. Karşı propaganda araçları daha da gelişmiş, pek çok alanda değil hukuk, yasalar dahi işlemez hale gelmiştir.

Örnekleri daha fazla arttırmak gereksiz, kısaca devlet top-

lumun kılcal damarlarına kadar inerek kendi mutlak iradesi- ni hakim kılmıştır.

Türkiye'nin en büyük sivil toplum hareketi, büyük sivil inisiyatif (!) diye tanıtılan oluşum, işçi-işveren ve esnafı temsil eden beş büyük sivil kuruluşun, devlet iradesi altında bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Devletten bağımsız gelişme olarak bilinen sivil inisiyatif içinde gene devlet vardır.

Bunları pesimist bir ortam yaratmak amacıyla yazmıyorum. Amacım bugünkü ortamda sendikaların, meslek örgütlerinin, sivil toplumsal örgütlerin önünde, 80 öncesine göre, çok daha büyük engellerin bulunduğunu hatırlatmaktır.

Bu engelleri aşmak daha büyük çaba, daha güçlü irade gerektirmektedir. Buna karşın bugünün örgütleri düne göre daha fazla birikim ve deneyime sahiptir. Bunlar da azımsanamayacak kazanımlardır.

TMMOB Demokrasi Kurultayı

1996 Mayıs ayında toplanan TMMOB Genel Kurulu, ülkenin bunalıma dönüşen sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sorunlarını kapsamlı olarak tartışmaya açmak amacıyla 1997 yılı içerisinde TMMOB Demokrasi Kurultayı toplama kararı almıştır.

Kurultay'ın her türlü görüş ve düşüncenin kendini özgürce ifade edebileceği, çok sesli, süreç içerisinde gelişen bir platform oluşturması temel ilke olarak kabul edilmiştir.

Bu kararı yaşama geçirmek için, TMMOB Yönetim Kurulu Üyeleri, Oda Başkanları, İKK Sekreterleri ve çağrılı üyelerden oluşan Düzenleme Kurulu Kurultay programını hazırlamış ve programı yürütmek amacıyla bir Yürütme Kurulu oluşturmuştur.

Kurultay programında amaç ana tema ve yöntem sırasıyla şu şekilde açıklanmıştır.

1. Amaç

Demokrasi Kurultayı, önce birer yurttaş olan mühendis ve

mimarların somut sorunlarından hareketle, demokrasinin sınırlarının çalışanlar lehine genişletilmesinin gerekliliğini tartışabilecekleri ve hak taleplerini dile getirebilecekleri bir süreci ve platformu gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmektedir.

2. Temel Yaklaşım (Ana Tema)

Bizi doğrudan etkileyen demokrasi kavramına farklı anlamlar yüklediği günümüz koşullarında mühendis ve mimarlar sorunun sınıflar arası ilişkiler temelinde ele alınması gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü, demokrasi, barış, düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü vb. gibi temel ve güncel kavramlar ile birlikte, yaratılan değerlerin bölüşümüyle ve bu bölüşümü belirleyen siyasi yapıyla içiçe bir kavramdır.

Bu açıdan ele alındığında ülkemizdeki sorunları, sorgulama ve tartışma sürecini mühendis ve mimarlar olarak başlatılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

3. Programın Uygulanmasındaki Yöntem

• Demokrasi Kurultayı ile ilgili temel yaklaşımlar, sorunlar, çözüm önerileri programlanmış ya da programlanacak TMMOB ve Oda etkinliklerinde ele alınarak tartışılacak, böylece Kurultayın başarı ile gerçekleştirilmesine katkı sağlanacaktır. Ancak, Kurultayın TMMOB ve Odaların süregiden etkinliklerinin yanısıra ayrı olarak örgütlenmesi uygun görülmüştür.

• Kurultay, üyelerde, aşağıdan başlayan yukarıya doğru örülen bir süreç olarak gelişecek, oluşan görüşlerin temsili- ni, taşınmasını sağlayacak yapılar geliştirilecektir. Bu süreç Kurultayın kendisi kadar önem taşımaktadır.

• TMMOB Demokrasi Kurultayı Aralık 1997'de yapılacaktır.

• TMMOB ortamında başlatılan bu süreç, toplumun tüm kesimlerine duyurulacak, tanıtımı yapılacak ve yapılan bu çağrının diğer toplum kesimlerinde yankı buması halinde Türkiye Demokrasi Kurultayı'nın 1998 yılında yapılması önerilecektir.

Kurultayın anlam ve amacının daha net değerlendirilmesi

yönünden, TMMOB'nin örgütsel, toplumsal konumu ve işlevi üzerinde bazı açıklamalar yapmak yararlı olacaktır.

TMMOB 1954 yılında 6235 Sayılı Yasa'yla devlete yardımcı bir kuruluş yaratmak amacıyla, kooperatif bir anlayışla kurulmuştur. Bu anlayışla hazırlanan yasanın ikinci maddesi örgüte ülke sorunlarıyla doğrudan ilgilenme hak ve görevini vermiş ve TMMOB'nin özellikle 1960'lı yılların ortalarından sonra ülkenin önemli iç dinamiklerinden biri haline gelmesine temel oluşturmuştur.

12 Eylül darbesinden sonra bu maddenin değiştirilmesi ve 1982 Anayasası'nın 135. maddesiyle etkinlik alanlarının olabildiğince daraltmaya çalışması TMMOB'nin ülke sorunlarıyla doğrudan ilgilenme ve mücadele geleneğini geriletmemiştir.

1982 Anayasası meslek birliklerinin etkinliklerini sadece mesleki konular içerisine hapsederek örgüt üyelerinin, doğal olarak var olan, diğer toplumsal kimliklerini ve bu kimliklerden doğan hak ve taleplerini geriletmeyi ve örgütleri aracılığıyla yansıtmayı engellemeyi amaç edinmiştir.

200 bin aşkın üyeye sahip TMMOB'yi sadece mesleki bir örgüt olarak değerlendirmek yanlıgı olmaktadır. Toplum gelişmesinde önemli işlevlere sahip 200 bin kişinin oluşturduğu örgüt doğal olarak toplumsal bir kimliğe de sahiptir.

Dolayısıyla mühendis ve mimarlar toplumsal yaşamda sadece mesleki kimlikleriyle var olan bir kesim değildir. Toplumda özne olan insan ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel alanlarda, kısaca toplumsal yaşamda, mesleki kimliğinin ötesinde de vazgeçilmez kimliklere sahiptir ve toplumu etkileyen tüm olumlu-olumsuz gelişmelerden sahip olduğu kimlikler yoluyla etkilenir.

Başka bir açıdan baktığımızda TMMOB demokratik kitle örgütüdür, doğal olarak durağan değil, kendi örgütsel yapısını durmadan geliştirip yenilemek isteyen dinamik bir yapıya sahiptir. Açık olarak bilinmektedir ki bir örgütün gelişmesi sadece kendi iç dinamiklerine bağlı kalmamaktadır, örgütün

içinde bulunduğu ortam bazı durumlarda onu, kendi iç dinamiklerinden daha fazla etkiler. Demokratik kitle örgütleri demokrasinin kurumlardır, ülkede demokrasinin gelişmesiyle güçlenirler, aksi halde ülkede demokrasinin kanalları tıkalıysa örgütün gelişmesi önünde büyük engeller oluşmaktadır.

Demokratik örgütler, sorunlarının çözümünde, demokratik işleyiş dışında başka bir güce sahip değildirler. Siyasal çözüm bekleyen sorunlar gündeme geldiğinde siyasi iktidarların niteliği ön plana çıkmaktadır. Siyasi iktidarlar, demokratik işleyişi redederek baskıcı uygulamaları toplumun en ücra köşelerine kadar ulaştırdıkları ortamda, diyalog kurmayı, katılımcılığı, düşünceyi özgürce ifade ederek ortak paydada buluşma olanaklarını da yok etmektedirler. Böyle durumlarda, ülkede demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla yerleşmesine çalışmak tüm demokratik örgütlerin gündeminde ön sıraya oturmaktadır. Bu aynı zamanda demokratik bir örgütün var olma mücadelesidir.

Ülkemizde demokrasi kavramı yaşamla, evrensel insan hak ve özgürlükleriyle bağı koparılan, her grup ve zümrenin kendi çıkarlarına göre yorumladığı, durmadan içi boşaltılıp yaşamdan soyutlanan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu kavram kargaşasından yararlanılarak dayatılan rejim içerisinde, gerici-şövenist akımlar güçlenmekte, çeteler anlaşılmasız bir devlet kavramının bekçiliğini üstlendikleri gerekçesiyle cinayetler işleyebilmekte, gözaltında kayıplar, faili meçhul (!) cinayetler, insanların kitlesel halde emniyet güçlerinin dayağından geçmesi (bu işkencenin açıkça uygulamasıdır) hükümetler, etkili siyasi partiler tarafından olağan karşılanırlar duruma gelmektedir.

Güneydoğu'da yıllardan beri yaşatılan olağanüstü hal uygulamaları ve savaş, baskı ve şiddetin neden olduğu göç, tüm ekonomik ve sosyal dengeleri bozduğu gibi iç barışı da geri dönülmez düzeyde zedelemiş, ülkede kültürel gelişmenin yerini kültürel yozlaşma almıştır. Bu nedenlerle demokrasi kavramını, bu yozlaştırıcı kültürün baskısından kurtarma,

demokrasinin evrensel kurum ve kurallarını yaşama geçirme mücadelesi demokratik dinamikler için ertelenemez bir görev haline gelmiştir.

Bu değerlendirmelerin ışığı altında baktığımızda Kurultay mühendis ve mimarların toplumsal eylemlilikte, kendi eylemliliklerinin düşünsel alt yapısını oluşturmaya yönelik temel bir etkinlik niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Kurultay'ın yaşamın tüm alanlarını sorgulayan bir süreç olarak gelişmesi hedeflenmiştir.

Buna yönelik olarak Kurultay ana temasını açıklamak, kavram birliği ve ortak dilin yaratılmasına katkı sağlamak amacıyla bir "açıklayıcı metin" hazırlanmıştır.

Bu metin aynı zamanda konunun boyutlarını sergileme ve yeni açılımlara ışık tutma amacını da taşımaktadır.

Böylesine geniş kapsamlı bir etkinliğin klasik toplantı kâhpları içerisinde düzenlenmesinin beklenen sonucu veremeyeceği görülerek değişik bir uygulama işleme konulmuştur.

Bugüne kadar gündeme alınan etkinlikler genellikle metropol illerde düzenlenmekte ve etkinliğin tüm aşamaları, konular, konuşmacılar, oturum, yönetim, gündem ve süreleri merkezi olarak belirlenmekte dolayısıyla üye daha çok izleyici konumunda kalmaktadır. Demokrasi Kurultayı çalışmalarında bu kalıbın dışına çıkmıştır. Kurultay TMMOB örgütlülüğü içerisinde, üyelerin özgür iradeleriyle doğrudan kendileri tarafından düzenlenmektedir. Dolayısıyla Kurultay, TMMOB yönetiminin örgüt adına düzenlediği bir etkinlik olmaktan çıkartılmış, doğrudan örgütlü üyenin düzenlediği bir etkinlik olma özelliğini kazanmıştır. Yönetimler Kurultay çalışmalarında yönlendirici değil, çalışmaların sağlıklı yürütülmesi için yardımcı konumundadırlar. Kurultay çalışmaları ülke genelinde yaygın bir süreç olarak başlamıştır. Bu süreçte üye izleyici konumundan, sorunlarını ve yaşamını sorgulayan, değerlendiren bunlardan bir senteze ulaşmayı amaçlayan katılımcı konumuna geçmektedir.

- Kurultay Programının İşleyişi:

TMMOB Demokrasi Kurultayı üç aşamada gerçekleştirilecektir.

1. Bölgelerde Kurultay Hazırlık Toplantıları (Şubat-Mayıs 1997)
2. Bölgelerde veya İllerde Yerel Demokrasi Kurultayları (18 Ekim 1997 tarihinde tamamlanmış olacaktır)
3. TMMOB Demokrasi Kurultayı (13-14 Aralık 1997)

Kurultay çalışmalarına olabildiğince çok üyeye katılma olanağı sağlamak için, ülke genelinde, üye yoğunluğu, ekonomik etkinlik, coğrafi konum ve ulaşım olanakları gözönüne alınarak merkez iller seçilmiş, diğer iller de bu merkezlerle ilişkilendirilerek 20 bölge oluşturulmuştur. Her bölgede örgüte bağlı birimlerden biri, bölge hazırlık toplantılarının düzenlenmesi için birimler arası eşgüdümü sağlamak amacıyla bölge koordinatörü olarak görevlendirilmiştir.

1. Bölge Hazırlık Toplantıları

Bölgelere bağlı illerde çalışan tüm mühendis ve mimarların çağrılı olduğu bu toplantılar, Kurultayın anlam ve amacının tanıtıldığı, kurultay sürecine ait görüş ve önerilerin tartışılıp karara bağlandığı toplantılardır.

Toplantı gündemi:

1. Oturumu yönetecek başkanlık kurulunun seçimi,
2. TMMOB Demokrasi Kurultayı'nın amacı konusunda bilgilendirmeler,
3. Yerel kurultay sürecinde yapılması gereken etkinliklerin belirlenmesi,
4. Bölgede yerel kurultay düzenleyecek illerin belirlenmesi,
5. Yerel kurultayı düzenleyecek "Y. Kurultay Düzenleme Kurullarının" belirlenmesi,

Hazırlık toplantılarından sonra yerel kurultay sürecinde düşünülen tüm etkinlikleri Düzenleme Kurulları üstlenmiş olmaktadır.

2- Yerel Kurultaylar

Yerel kurultayların gündemi düzenleme kurullarınca belirlenmektedir.

Bu süreçte, her bölge veya ilde bulunan üyeler yörelerinde yoğunlukla yaşanan sorunları, demokratikleşme öngörülerini ve demokratikleşme kavramına ilişkin değerlendirmeleriyle, sorgulayarak geliştirdikleri öneri ve kararları yerel kurultay sonuç belgesi olarak açıklayacaklardır. Ayrıca azınlık görüşleri de bu belgede yer alacaktır. Yerel kurultaylar bölge veya ilde ayırım gözetilmeden tüm üyelerin katılımına açıktır, duyurular tüm üyeye ulaştırılmaktadır. Kurultay toplantılarında her türlü görüş ve düşünce kendini ifade etme, önerilerini gündeme aldırma hakkına sahiptir. Kısaca ifade etmek gerekirse kurultay toplantılarında çok sesliliğin yaşam bulması üzerinde titizlikle durulmaktadır.

Y. Demokrasi Kurultayları Merkezi Kurultaya katılacak delegeleri de belirlemektedir. Merkezi Kurultaya katılacak üye sayısı 10 kişiden az olmayacak, üst sınır ise Y. Kurultaya katılan üye sayısının % 25 oranını geçmeyecektir.

3- TMMOB Demokrasi Kurultayı

13-14 Aralık 1997 tarihlerinde yerel kurultaylarca seçilen üyelerin katılımıyla Ankara'da DSİ Salonu'nda toplanacaktır.

Yerel Kurultaylarda oluşan görüş, öneri ve alınan kararlar ışığında TMMOB Demokrasi Kurultayı Programı Taslağı hazırlanacak ve bu Taslak Merkezi Kurultayın gündemini oluşturacaktır.

Kurultayın tüm oturumları, hazırlanan programın alt başlıklarına göre tartışılacak, konular üzerinde öneri ve görüşlerin oluşturulmasına ayrılacaktır.

Kurultay toplantısının sonuç belgesi TMMOB Demokrasi Kurultayı Programı olacaktır.

Bu ürün; işlenen her konuda gerekçeli hak, talep ve görüşleri içerecek ve kitap olarak basılıp tüm kurum ve kuruluşlara dağıtılacaktır.

Ayrıca Demokrasi Kurultayı Programının oluşmasına kat-

kısı olan, yararlanılan her türlü görüş, belge, rapor vb. Demokrasi Kurultayı Belgeleri olarak ayrıca yayınlanacaktır.

Kurultay Sürecinin Değerlendirilmesi

Kurultay çalışmalarının fiilen başladığı 1 Şubat 1997 tarihinden bugüne 25 bölge ve ilde hazırlık toplantıları ve Çanakkale (il), Denizli (bölge), İzmir (bölge), Edirne (il), Kırklareli (il), Tekirdağ (il) Yerel Kurultayları tamamlandı. Ayrıca bu süreç içerisinde yerel kurultay çalışmalarını geliştirmek için pek çok yerde panel, forum, seminer türünde toplantılar düzenlendi.

TMMOB bu kurultayla ilk defa yeni bir uygulamayı başlatmış olmaktadır. Böyle bir uygulamanın elbette eksik kalan veya her yerde istenildiği gibi gerçekleşmeyen, teori ile pratiğin tam anlamıyla örtüşmeyeceği yönleri olacaktır. Bütün bu ihtimallere rağmen bugüne kadar azınlıksanmayacak gelişmeler gözlenmiş, TMMOB Demokrasi Kurultayı çok önemli bir sürecin başlangıcı olmuştur.

Demokrasinin gelişmesi, toplumda kurumsallaşıp yaşam biçimine dönüşmesi ve yaşanan her alanda kendini hissettirmesi bir süreç işidir. Bu sürecin en önemli aktörleri de toplumun kendi iç dinamikleridir. İç dinamiklerin bu sürece kazandıracağı ivme oranında demokratikleşmeye ulaşmanın yolu kısıllanacaktır.

TMMOB Demokrasi Kurultayı ile bu süreç ülke genelinde, mühendis-mimar kesiminde başlatılmıştır. Bugün düzenleme kurulları içerisinde 300'e yakın üye, ülke genelinde, demokrasi gündem maddesi üzerinde çalışmakta, konuyla ilgili toplantılar düzenlenmekte, canlı bir tartışma ortamı yaratmaktadır. Bu gözardı edilmemesi gereken bir aşamadır.

Başka önemli bir aşama bugüne kadar genellikle olaylara mesleki açıdan yaklaşan üyeler bugün yaşamı tüm yönleriyle sorgulamaya başlamışlardır. Sorunlara mühendis-mimar kimliği yanında ana-baba olmanın, ekonomik sorumluluk taşımının, yurttaş olmanın bilinciyle yaklaşılmaktadır. Üye, bugüne kadar önlerine hep görevlerin sürdürüldüğü hakları-

nın ise gözardı edildiği, oysa görev ve hakkın bölünmez bir bütünlük taşıması gerektiği, dolayısıyla görevi olduğu kadar haklarının da bulunduğunu da dile getirip haklarını talep ediyor, üye izleyici konumundan katılımcı konumuna geçtikçe kendini ve taşıdığı güzel gücünü yeniden keşfetmeye, eylemli olarak yaşamın içindeki yerini keşfetmeye başlıyor.

Kendi adına başkalarının değil bizzat kendisinin düşünüp, bulup bir senteze varması gerektiğinin bilincini yakalıyor.

Toplantılarda kavramlar, birer terim olarak kullanılmanın ötesinde, özde tartışmaya açılıyor. Demokrasi kavramıyla ilgili olarak örgüt, örgütlülük, örgüt içi demokrasi, yerellik, siyaset, katılım vb. kavramların içi doldurulmaya başlanıyor.

Kurultay çalışmalarında üzerinde durulması gereken üç olgu daha var.

Bunlardan birincisi toplantılara katılım. Ülkede demokrasinin tartışıldığı toplantılara katılımın az olması için gereken her türlü koşul varlığını sürdürüyor. Başta devlet anlayışının ve siyasi iktidarların demokrasiyi gündem dışı tutmaları, 12 Eylül baskıcı rejiminin sürmesi, depolitizasyon uygulamalarındaki tırmanış, muhalif gözükkenler üzerinde baskı ve sürgünlerin olağan durum haline dönüşmesi gibi tüm olumsuzluklar varlıklarını koruyor. Bütün bunlara karşın, Kurultay toplantılarına gösterilen ilgi meslek ağırlıklı toplantılara gösterilen ilginin birkaç kat düzeyinde gerçekleşmektedir.

İkinci olgu kurultay toplantılarının yapıldığı yerlerde diğer demokratik kuruluşların kurultay çalışmalarına gösterdikleri ilgidir. Hemen her toplantıda kurultayın neden diğer örgütlerin katılımıyla düzenlenmediği sorusu dile getirilmektedir. (Tüm örgütleri içeren Türkiye Demokrasi Kurultay çalışmaları başlatılmıştır.)

Üçüncü olgu ise Kurultay çalışmalarına yerel basın-yayın organlarının gösterdiği ilgidir. Kurultay çalışmaları, oluşturulan görüş ve öneriler, demokrasi değerlendirmeleri yerel gazete ve televizyonlarca geniş yer verilerek duyurulmaktadır. Bu ilgiyi kurultayın medyatikliği açısından değil, kamu-

oyunun demokratikleşmeye duyduğu ilginin düzeyi açısından değerlendirmek daha doğru olacaktır. Kamuoyunun ilgisini çekmeyen bir olayın basında yer bulması olası değildir.

Sonuç olarak; ucu kapalı olmayan bir sürecin başladığını söyleyebiliriz. Demokrasi ve demokratikleşme soyut tartışmalardan, somut arayışlara dönüşmüş artık yüzbinlerce mühendis ve mimarın gündemine yerleşmiştir. Bundan sonra, gerek yerel düzeyde gerekse merkezi düzeyde kurultayların yapılması demokratikleşme için başlatılan sürecin tamamlanması anlamını taşımayacaktır. Bu süreç mühendis ve mimarların eylemliliğine her gün biraz daha gelişerek yansıtacak ve TMMOB'yi daha güçlü bir yapıya taşıyacaktır. ●

HYD ve Türkiye'de Örgütlenme Sorunu Üzerine Notlar

TACİSER ULAŞ BELGE*

Sivil toplum kuruluşları (STK) için belirli bir örgütlenme modelinden söz edemeyiz. Birincisi, çoğu örgüt "özgül bir konjonktür"de belirli fikirler ve ilkeler etrafında bir araya gelen insanlarla birlikte doğar, daha sonra bir yapı oluşur ve bu süreç içerisinde belirli bir değişime de uğrar. İkincisi, her örgütün yapısı ve işleyişi kendi özgül amaçlarıyla belirlenir. Bu yazı, bu iki nokta göz önüne alınarak, Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin (HYD), kendi yapısını , işleyişini sorunlarını ortaya koyduğu bir yaklaşımla yazıldı, amaç da bu örneklerin çoğalarak deneyim ve bilginin paylaşılması. Burada HYD'nin örgüt yapısı anlatılırken birçok başka STK için geçerli olan sorunlara da değinilmiş olacak.

HYD'nin örgütlenmesini anlatmak için bu yazı üç boyutta tasarlandı.

1. HYD hangi toplumsal ortamda doğdu?
2. HYD hangi hedeflere ulaşmak için örgütlendi ve hangi araçlardan yararlandı?
3. Türkiye'de genel olarak örgütlenme sorunları ya da Türkiye'de sivil toplumun örgütlenme düzeyi.

(*) HYD Proje Koordinatörü.

HYD, 1990 yılında , sivil toplumun güçlenmesine katkıda bulunmak isteyen ve demokrasi, barış, insan hakları gibi evrensel değerleri savunan bir grubun öncülüğünde kuruldu.1 Örgütün amacı, devletler düzeyinde yürütülen Avrupa bütünleşmesine aşağıdan, sivil toplumdan destek sağlamaktır.

Bir ülkede sivil toplumun güçlendirilmesine çalışmak sabır isteyen, kolayca sonuç alınamayacak bir iştir. Bu işin bir yüzü devletin sivilleşmesi için mücadele etmekse öbür yüzü de bu mücadeleyi veren bir sivil toplumun olgunlaşması için çalışmaktır. Türkiye'de demokrasi için mücadele veren birey ve grupların temel sorunu burada odaklanmaktadır. Emek ve çabaların iki farklı yönde harcanması gerekmekte , bunlardan biri ihmal ediydiğinde STK'ların önü tıkanmaktadır.

STK'ların kurumlaşıp güçlenmesinin ve dolayısıyla genel olarak demokratikleşmenin önündeki en önemli engelin, bugün Türkiye'de STK'lara tanınan yasal çerçeve olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yok. Bizim bu yazıdaki amacımız, kendi yapılarımızdan kaynaklanan sorunları tartışmakla sınırlı .

1990'ların başında Türkiye'de 82 anayasasının ve 12 Eylül hukukunun cenderesi içinde demokratik bir sivil toplum talep etmekle işe başlayan ve Türkiye'de demokrasi, barış, insan hakları gibi değerleri savunduğunu öne süren ve uluslararası bağlantısı olan bir örgütün yapabileceği işlerin sınırı yoktu. Elbette böyle bir örgütten beklenenlerin de sınırı yoktu. HYD kuruluşundan itibaren önüne böylesine geniş bir hedef koydu. Kendi misyonunu bu ölçekte tanımladı. Başka türlü söylersek, HYD'yi başlatan bireyleri birleştiren siyasasal

1 Derneğin resmi kuruluşu bilinen bürokratik güçlükler nedeniyle 1994 yılında tamamlandı. Bakanlar Kurulu kararıyla uluslararası dernek statüsünde tüzel kişilik kazandı. Uluslararası Helsinki Yurttaşlar Meclisi, merkezi karar almayan bir örgüt. Çok farklı siyasi yapıları, siyasi kültürleri ve çok farklı çıkarları olan, çok sayıda ülkede kurulan kollar sadece ilkeler düzeyinde, merkeze bağlılar, Her ulusal kol, bağımsız bir birim. Merkez kollara maddi yardımda bulunmaz, her ülkedeki yerel kollar- mümkünse -merkeze yıllık aidat öder.

fikir çerçevesi buydu. Bu fikir çerçevesi, örgütsel yapı açısından HYD'nin önüne şu sorunları getirdi: Birincisi, böylesine geniş ve "belirsiz" bir ölçek, derneğin bu hedefin içinde kaybolması tehlikesini de beraberinde getiriyordu. İkincisi ise HYD'nin etkinlik alanı siyaset sınırlarına varıyordu. Bu iki nokta daha sonra değinileceği gibi derneğin "üye yapısı" nı da belirleyecekti.

HYD fikir düzeyinde, siyasal kültür ve kavramlar düzeyinde bazı yenilikler getiriyor, düşünsel alanda "öncü" bir rol üstleniyordu. 1995 yılından beri Gümrük Birliği sürecinden sonra "Avrupa Bütünleşmesi" kavramı pek çok kişiye yabancı gelmese de 1990 yılında bu kavram (Türkiye'nin sıcak sorunları göz önüne alındığında) pek dar çevrelerin ötesinde ilgi çekmiyordu. Bu yüzden de HYD'nin kendini tanıtabileceği kesimleri çok sınırlıydı. Toplumun geniş bir kesimi için ise "demokrasi, barış, insan hakları" ile uğraşan uluslararası bir dernek hemen akla evrensel değerleri değil , "Batı dayatmacılığı" nı getiriyordu. Batı Avrupa'nın Türkiye'ye yansıyan tepeden bakışı : hapishaneler, mahkemeler ve Güneydoğu'da boy gösteren heyetler ile ardından gelen raporlar ve demokrasi reçeteleri...Bu yaklaşım tarzı, bir yandan gerçeklerin ortaya çıkmasına, bu gerçekle yaşamak istemeyip bunu değiştirmek isteyen çevreleri, bireyleri harekete geçirirken bir yandan da toplumun içindeki duvarları yükseltiyordu. Sonuçta , insan hakları , demokrasi ve barış örgütleri kamuoyu nezdinde bağımsız gruplar olarak benimsenmiyor, Türkiye'yi "bölmek ve parçalamak isteyen" bazı "dış odakların", belirli siyasi çevrelerin, grupların ya da partilerin yan örgütleri gruplar olarak algulanıyor.

Derneğin, siyasi alanla kesişmesi (siyasi iktidarları muhatap ve hedef alması) ama aynı zamanda tarafsız olması (siyasi parti olmaması - herhangi bir partiyi desteklememesi - bütün partileri etkinliklerine katmaya çalışması- belirli ilkeleri her kesime yaymaya çalışması) kolayca bağdaştırılacak ve kamuoyu açısından kolayca kabul edilecek özellikler değildi.

Oysa bir barış ve insan hakları örgütünün yaşayabilmesi için tarafsız olmaktan başka çaresi yoktur. Her zaman doğrudan hizmet verdiği kesim birbiriyle “çatışan” taraflar olacağı için, doğal olarak taraflar örgütü hep bir “tarafı” tutmaya zorlayacaktır. Örgütün bu konuda taviz vermemesi için tek çaresi STK etiğinin birinci kuralı olan “tarafsızlığı” korumasıdır. Örgüt etkili ve inandırıcı olmak için iki tarafın haklarını da koruduğunu kanıtlayabilecek konumu elden kaçırmamalıdır. Türkiye’de ise, “tarafsız” kuruluşlar için marjinalize edilme tehlikesi, “tarafı” kuruluşlara göre daha fazla.

HYD’nin kuruluş yıllarında (kimi çevreler bugün de bu tutumu sürdürüyor) , Kürtlerle ilgilenen gruplar, örgütler, bireyler PKK ile özdeş sayılıyordu; Tarih bazan çok hızlı da ilerleyebiliyor: daha beş yıl önce, 1992 yılının gazetelerine göz atarsanız “siyasal çözüm” kavramının bile kullanılmadığını görürsünüz. HYD’nin gerek kamuoyunda kendini tanıtmayı ve benimsetmeyi , geniş çaplı destek bulması gerekse etkinliklerini yönlendirecek tecrübeli kadrolar oluşturması bir çırpıda olabilecek şeyler değildi. Bütün bunlar yan yana gelince HYD orta vadeli bir program oluşturarak etkinlikte bulunma yolunu seçti.

Türkiye ve yurttaşlar

1990’da, derneğin kuruluş aşamasına rastlayan, Soğuk savaşın sona ermesinin yarattığı , demokratik ve barışçı bir bütünleşme umuduyla doğan iyimserlik havası çok uzun sürmedi. 1993’e gelindiğinde Türkiye’de ve Avrupa’da etnik temizlik/etnik milliyetçilik tartışılıyordu. Tartışmaların arka planında kanlı savaşlar sürüyor, milyonlarca insan ölüyor, işkence görüyor, göç etmek zorunda kalıyordu.

Türkiye’de demokrasi, insan hakları, barış alanında yapılması gereken çalışmaların sonu yok. Öte yandan bunların tümünün yalnızca STK’lar tarafından başarılması da hiçbir ülke için mümkün değildir. Böyle durumlarda STK’lar, “demokrasiyi istemenin” sürekli platformları olabilirler ve demokra-

tikleşmeyle ilgili belirli işlevleri üstlenebilirler (öncülük yapabilirler). İnsan hakları alanını bir düşünelim: insan hakları ihlallerinin izlenmesi, düzenli raporlar hazırlanarak ulusal ve uluslararası kamuoyunun aydınlatılması, mağdurlara hukuki yardım sağlanması, hapisane koşullarının iyileştirilmesi, genel olarak insan hakları eğitimi ve bilincinin yerleşmesi için çaba gösterilmesi tek bir STK’nın altından kalkabileceği iş değildir. Barış alanını düşünelim: dini, ulusal, etnik fundamentalizmlere karşı kamuoyu oluşturmak; toplumdaki tehlikeli kutuplaşmalara ve çatışmalara karşı sivil toplumun savunma ve direnmesini güçlendirmek, barışçı çözümler üretmek, taraflar arasında diyalog platformları oluşturmak, savaş nedeniyle göç edenlere insani yardım, sağlamak , vb. Demokrasi ve yurttaşlık alanında ise, 82 anayasasının ve 12 Eylül hukukunun değişmesi için büyük ve güçlü bir toplumsal muhalefet oluşması için çalışmak vb... Bütün bu işler , Türkiye’de son derece kritik ve kutuplaşmış bir toplumsal ortamda yapılacaktır; siyasetten ürkütülmüş, siyaset yasağı konmuş bir toplumun yeniden sorumluluk alması, harekete geçmesi ve demokrasi, insan hakları ve barışa destek vermesi gerekiyordu.

HYD ya da birkaç başka STK bu işlerin üstesinden gelemezdi. 1990’ların başında Türkiye’de bu konularda çalışan örgütlerin sayısını, donanımını ve yetişmiş kadroları düşünecek olursak , bütün bu işleri aralarında paylaşabileceklerini düşünmek bile imkansızdı. Öte yandan, yaşadığımız çağda, bu işlerin bizzat sivil toplum tarafından üstlenilmediği ülkelerde demokratik çözümlerden, evrensel değerlerden ya da barıştan söz etmenin mümkün olmadığı gerçeği de yavaş yavaş daha yaygın bir biçimde kabul görmeye başlıyordu.

HYD, 1990’da kendi misyonunu tanımlarken, Türkiye’ye demokrasinin “gelmesine” ya da “gitmesine” seyirci kalmak istemeyen, demokrasi eksikliğinden sıkıntı duyan, kendisini modern - sivil bir devletin yurttaşları gibi algılamak isteyen bireyleri, grupları etkinleştirmeyi ve bu yoldan sivil toplum

dediğimiz oluşumun güçlenmesine katkıda bulunmayı amaçladı. Bu alanda sağlanacak ilerlemeler yukarıda sayılan sorunlar karşısında kendini sorumlu hisseden ve görev üstlenebilecek oluşumların yeşermesine de katkıda bulunacaktı. Bunun yöntemini öğrenmek keşfetmek, malzemesini oluşturmak da gerekiyordu.

Ne var ki, 1994'ten sonra Türkiye'de STK'lar önemli bir dönemece geldi: Bir yandan yoğun bir etkinlik dönemi başladı bir yandan da STK'ların kendileri değişime uğradı. Bu patlamanın Mart 1994 yerel seçimlerinden sonrasına rasladığı söylenebilir. 1996 Habitat Zirvesinin açtığı ufuk da sürece yeni girdiler kattı.

1994'te , Sosyal Demokrat yerel yönetimlerin iktidar kaybı ve bunun yerini Refah Partisi' nin doldurması ile Türkiye'de hukuk devletini savunanlar, ilk kez halk tarafından desteklenen, güçlü ve farklı bir siyasi rejim alternatifi tehlikesiyle karşılaştılar. Üstelik bu alternatif, toplum içinde örgütlenerek güçleniyordu. Türkiye "demokrasisi" tabanda örgütlenmenin gücünü gördü. O tarihe kadar demokrasinin güvencesi ve en sağlam temeli olan, yurttaş katılımı ve desteğini almaya " ihtiyaç" duyulmamıştı. Hatta bunu geliştirmek için ortaya çıkan çabaları köstekleyen demokratik Cumhuriyet Rejimi (ve bu rejiminin doğal olarak süreceği, kendini yeniden üretebileceğini zanneden geniş bir kesim) birdenbire , içinde yaşadıkları bu aynı toplumun, yani meşruiyetini hukuk devleti yerine ilahi güçten alan, bir cemaat toplumu olarak kolayca düzenlenebileceğini gördü. Böylece hukuk devletini gerçekten savunmak gereği de hissedilmeye başladı.

STK'ların bu yeni canlanış döneminde, yurttaş - bilinci, yurttaş inisiyatifi, sivil toplum kavramları öne çıktı. Çünkü tehlikede olan düpedüz hukuk düzeni idi. İlk kez, sürü-kul , tebaa, cemaat üyesi kavramlarının karşıtı olarak yurttaş kavramı öne çıktı ve böylelikle sivil toplum nosyonu da Türkiye'de biraz ete kemiğe bürünmüş oldu. Bu geline nokta, 1990'da çalışmalarına başlamış olan HYD'nin, dayandığı kav-

ramlar biraz daha açıklık kazandı. Dernek, 1990- 1993 arası biriktirdiği malzemeyi daha geniş kesimlerle paylaşma imkanı buldu.

Demokratikleşme ve sivilleşme için çaba gösteren STK' lar dünyasında başgösteren değişimi kabaca beş noktada toplayabiliriz:

* Kişilerden çok ilkeler öne çıktı . Bu yeni ortamda beliren STK' lar lider hareketleri olmadı. Liderden çok ilkeler etrafında birleşildi. Bir STK önderinin, eskisi gibi "bir kurtarıcı bir kahraman" olması artık beklenmiyor.

*STK' lar artık tek tip insan (üye - taban) aramaktan vazgeçtiler. STK çatısı altında toplanan bireyler, her konuda aynı görüşleri paylaşmak zorunda , değil, aynı kıyafetleri giymek gereği de hissetmiyorlar. Belirli konularda belirli ilkeleri benimsemek aynı çatı altında yaşamının yeterli koşulu olabiliyor. Bunun sonucu farklı bireylerin yanyana gelmesiyle, insanların düşünce yapısı zenginleşiyor . Tartışmalara siyah ve beyazdan daha farklı tonlar katılabilir.

*Tıpkı bunun gibi, farklı STK'lar birbirleriyle ilişki kurmanın yöntemlerini arıyor. Değişik ittifaklar yapılıyor. Birçok yeni oluşum ve platformu doğuyor. Değişik gruplar belirli konularda işbirliği yapmak üzere ortaklıklara girebiliyorlar. Ciddi bir STK iletişim ağı oluşturma çabası var. Bu sırada Internet , elektronik posta gibi araçlarının da devreye girmesiyle, hızlı ve yatay haberleşme altyapısı oluşturulmaya çalışılıyor. Türkiye'den çok sayıda STK, ya da birey, uluslararası ilişkiğine katılmaya başlıyor.

*Uluslararası toplum ya da STK'lar açısından uluslararası sivil toplum Türkiye'de daha "görünür" bir duruma geliyor , yepyeni bir dünyayla tanışılıyor.

*STK'lar , dünyada olduğu gibi Türkiye'de de artık yalnızca muhalefet ve protesto grupları olmakla yetinmiyor. Devletin yapmadığı ya da de yapmak istemeyeceği birçok işlevi de üstlenmeye başlıyor. Muhalefet ettikleri konuların alternatiflerini üretmek, muhatapları olan mercilerle diyaloga girmek , gerekti-

ğinde pazarlık etmek , hatta ortak projeller üretmek yoluyla toplumsal etkilerini arttırıyorlar.

HYD ve projeler etrafında örgütlenme

HYD sivil toplumun güçlenmesine katkıda bulunmak amacıyla örgütlenirken, iki farklı düzlem söz konusuydu. Birinci düzlem, 70'li yıllardan bildiğimiz, geniş bir uluslararası sivil toplum hareketi (Barış hareketi, Silahsızlanma Hareketi, İnsan Hakları hareketi) perspektifiydi. İkinci düzlem ise, daha küçük/alçakgönüllü projeler yoluyla sivil toplum bilincini yerleştirmek için entegre bir program içinde etkinliklere yönelmekti.

Helsinki kurucuları birinci perspektifi gözden kaçırmak istemiyordu. Bu nedenle de geniş bir Anayasa Kampanyası düzenlenmesi üzerine tartışıldı. Türkiye sivil toplumu bir *Anayasa Hareketi* etrafında örgütlenebilirdi. Ne yazık ki, dernek kurucularının çabasının ve öznel niyetinin böyle bir hareketin örgütlenmesine yetmeyeceği ilk ön çalışmalar sırasında ortaya çıktı. Bu karar verildiği zaman HYD'nin nasıl örgütleneceği de belirlenmiş oldu. Dernek kurucuları bu perspektifi kaybetmeden, ikinci düzlemde , “proje” çalışmalarına ağırlık vermeye ve bu çalışmalar etrafında örgütlenmeye başladı.

HYD etkinliklerinin merkezine “Yurttaş Katılımı: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler Arasında Ortaklık ve İşbirliği” başlıklı projeyi yerleştirdi. Projenin kaynağını Avrupa Birliği'nden sağladı. Projede, Bursa, Çanakkale, Mersin, Van şehirleri yer alıyordu. Daha sonra başka şehirlerin de katılımıyla , STK'lar, şehir konseyleri, ilgili gruplar ve bireyler kapsamında , bu şehirlerde değişik düzeylerde toplantı ve seminerler düzenledi. Proje bu etkinlikleriyle Türkiye'de sivil toplum- yurttaş inisiyatiflerini harekete geçirebilecek grup ve bireylere ulaşmaya çalıştı ve farklı kentlerdeki benzer çevreleri birbiriyle tanıştırdı. Belirli bir program çerçevesinde yerel yönetimler ve STK' lar arasında ilişkilerin yoğunlaştırılmasını hedefledi. Seminerler, tanışma ve tartışma toplantıla-

rı gibi değişik düzeyde gerçekleşen buluşmalarda ortaya çıkan fikir ve önerilerin , her şehirdeki yerel yönetim ve STK' lar tarafından kendi inisiyatifleriyle başka etkinliklere dönüştürmesi amaçlandı. Bu kişiler HYD'nin belirli etkinliklerine katılıyor ve bu platformdan edindiği deneyim ve ilişkiyi ile yerel bir inisiyatife katkıda bulunuyor/katkıda bulunması bekleniyor.

“Yurttaş Katılımı: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler Arasında Ortaklık ve İşbirliği” projesi çeşitli altbaşlıklara bölünerek, HYD'nin yıllık iş planını da belirledi:

1994 - 1995: tanışma ve buluşma: Türkiye'de yerel yönetimde varolan katılım mekanizmalarının (bireyler, gruplar ve STK'ların katılımı açısından) tanınması, incelenmesi ve dünyadaki örneklerle karşılaştırılması.

1995 - 1996: dayanışma: sivil toplum dayanışmasından uzak kalmış Van şehrine, diğer proje şehirlerinden iş çevreleri, üniversiteler ve STK'lardan katılan kişiler düzeyinde oluşan heyetler gitmesi, Van'da seminer düzenlenmesi, ve oradaki STK' ların kaynak bulma, proje geliştirme konusunda desteklenmesi.

1996 -1997: STK'ların güçlendirilmesi: Önceki çalışma döneminde, Yerel Yönetim ve STK'ların yapıları katılım mekanizmalarını yeterli olmadığı için STK güçlendirilmesi adı altında genel bir projeye yönelinmesi. 1997 haziran ayından bu yana HYD Yurttaş katılımı projesini “STK'ların güçlendirilmesi” altbaşlığında sürdürmek için programını hazırlamıştır.

Görüldüğü gibi, HYD'nin projeler etrafında çalışması, geniş bir hedef içinde programsız ve hedefsiz ilerlemeyi önlemiş, bazı birikmiş yerel ya da uluslararası potansiyelleri harekete geçirmeye, bazı yapılmamış işlerin üstlenilerek bu işlerin yapılabileceğinin gösterilmesine katkıda bulunmuştur diyebiliriz.

HYD'nin işlevi, bu ilişki ağının sağladığı olanaklarla, kalıcı projelere

(Barış ve İnsan Hakları için Çanakkale Uluslararası Gençlik

Yaz Okulu; kitapta yer alan anket çalışmasının yaygınlaştırılması; STK' ların kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesi; Gündem 21 gibi katılımcı mekanizmaların uluslararası ilişki ağıyla desteklenmesi vb.) yönelip bunları topluma mal etmek, yerel yönetim ve STK' lar tarafından benimsenmesine çalışmak olarak tanımlanabilir.

Dolayısıyla HYD yeni sivil toplum kurumları yaratmaya, yeni fikirlerin toplumda yerleşmesine çalışırken bunların kök salması için , özellikle yerel yönetimler düzeyinde zemin oluşturmaya da çalışmaktadır.

Bu tarz "örgütlenme" bildiğimiz dernek yapısına uymuyor. (HYD'nin adında dernek sözcüğünün yer alması TC yasalarında başka bir seçenek olmamasından kaynaklanıyor). HYD, bu faaliyetlerini gerçekleştirme sürecinde, dernek üyelerinin ve uzmanların katkılarının projeler etrafında biraraya gelmesini öngören ve dolayısıyla projenin daha kolay gerçekleşmesini sağlayan bir örgütlenme modeline yöneldi.

HYD, kurumsal kapasitesini güçlendirmek için , belirli bir alanda , zaten "etkin" olan birey ve gruplardan kadro olarak yararlanmaya çalışıyor ve bunların arasında süreklilik esasında çalışmayı kabul edenlerden belirli bir süreden sonra derneğe üye olmaları bekleniyor. Bu tarz üyelik HYD'nin fikir havuzunu besliyor, uzman eksikliğini gideriyor ve ilişki ağını genişletiyor. Bu süreç içinde üye olacak kişinin derneğe nasıl bir katkı sağlayacağı, dernekten ne beklediği de açıklık kazanmış oluyor. Dolayısıyla HYD güçlü bir sekreteryaya ile uzman kadrosuna dayalı bir örgüt yapısı oluşturmaya çalışıyor. Bu yapı, üretilen işlerin mahiyetine göre kamuoyu oluşturarak, belirli bir üye kimliği aramadan , projenin kriterlerine göre seçilmiş (belirlenmiş) bir hedef gruba, hizmet veriyor. Kaçınılmaz olarak her proje ancak sınırlı sayıda insana ulaşıyor. Örneğin Yerel Yönetimler ve STK' ların güçlendirilmesi alanında yapılan çalışmalar bu kesimde bulunan insanlara hizmet veriyor. Gençlik yaz Okulları, Türk ve yabancı öğrencilere hizmet veriyor. Kamuoyunu ve özellikle STK' ları bilgi-

lendirmek için proje raporları kitap halinde yayımlanıyor. (BKZ. Ek 1) .

Bu örgütlenme tarzı ile HYD küçük ama etkili yerel gruplara ve bireylere ulaşmayı başardı. Bir yandan bir fikirler forumu, öte yandan da diyalog platformu işlevi gördü. (bkz. *Kürt Sorunu İçin Barış İnisiyatifi, ve Türkiye'de Din ve Devlet İlişkisi*).

Yurttaş hakları ve demokratikleşme alanında bilgi üretimi ve paylaşımı için çalıştı(*Dikkat Haklarımız; Demokrasi Raporu*), yerel projeler için uzman ve kaynak bulmak için köprü vazifesi gördü . Gümrük Birliği konusunda lobi yaptı. Uluslararası kurumlarda, uluslararası platformlarda Türkiye' nin demokratik kesimlerinin sözcülüğünü yaptı (Yunanistan, Bosna-Hersek, Azerbaycan, Ermenistan). Uluslararası toplumun ilişkişığına Türkiye'den, sivil aktivist, milletvekili , belediye başkanı düzeyinde temsilcilerin katılımını sağladı. Buna ek olarak Türkiye içindeki farklı görüşleri savunan çevreleri biraraya getirerek sürekli diyalog zeminini açık tutmaya çalıştı.

HYD iç yapısını düzenlerken bu projelerin yürütülmesine imkan verecek bir altyapı oluşturmaya çalıştı. Bu altyapı yapılacak işin üstesinden gelebilecek bir Yönetim Kurulu, profesyoneller, uzmanlar, dernek sekreteryası ve gönüllü kadrolardan oluşuyor. Bu şekilde sayıldığında büyük bir kadro olduğu gibi yanlış bir izlenim de doğmamalı. Ücretli tam gün çalışan sadece 3 personel etrafında diğer kadroların ilişkilendirilmesine dayalı bir sistemle ofis yönetiliyor. Çalışanlar tam gün mesai yapmak zorunda ama ofis sadece 13:00 - 19:00 arası açık kalıyor. Toplantılar akşam 17.00 den sonra yapılıyor. Birbirinden çok farklı etkinlikler düzenlemek (uluslararası platformlara bir delegasyonun hazırlanması, diyalog platformları oluşturulması, ululararası haberleşmenin takip edilmesi, projelerin yürütülmesi, koordinasyonun sağlanması, basın ilişkisi, yayınlar vb.) son derece çeşitlenmiş, dinamik ve yoğun bir çalışma temposu gerektiriyor. Yönetim Ku-

rulu üyeleri derneğin karar organının oluşturuyor. Ancak bu üyelerin yürürlükte olan somut işlerden kopmaması için, projelerde etkin görev alması bekleniyor.

HYD her projenin kaynağını o projeyi desteklemek isteyen kuruluşlardan sağlamaya çalışıyor. Özellikle demokratikleşme alanında çalışan örgütlerin Türkiye içinden “hibe” veren kuruluş bulması oldukça zor ama eskisi kadar imkansız değil. Türkiye’de demokrasinin altyapısını oluşturmak için ciddi bir maddi yatırım gerektiğini kabul edebilecek çevreleri var. Bu kaynağa ulaşmak için çaba sarfetmek bu kesimleri demokrasiye daha fazla angaje etmek anlamına geldiği için gerekli. HYD bu konuda büyük bir başarı elde edemediyse de çabalarını sürdürüyor. Türkiye demokrasinin ayakta durabilmesi için projelere hibe veren yerli kuruluşların sayısının artması gerekiyor.

HYD de birçok başka STK gibi, proje etkinliklerinin giderleri kadar, ofisin altyapısını geliştirmek için kaynak bulma sorunuyla boğuşuyor. HYD projelerinin kaynağını hibe şeklinde sponzorlardan aldığı için, kaynak sorunu ile üye aidatı arasındaki ilişkiyi koparmış oluyor ve “yukarı doğru hesap verme” (maddi kaynağı sağlayan kurumlara bütçe raporları vermek gibi) yöntemiyle çalışıyor.

Uluslararası sponzorlarla çalışan STK’ların bir ölçüde bu kurumların genel politikalarının belirlediği sınırlar içinde davranmaları kaçınılmazdır; ancak demokratikleşme alanında uluslararası hukukun standartları bu sponzorlar için de geçerli kurallar olduğu için, amaçlarda bir çelişkidenden çok bir örtüşme söz konusudur.

Maddi kaynağı yalnızca donörlerden sağlanmasının yarattığı bir sorun, bu kaynağın her kuruluşunun nereye gideceğinin önceden belirlenmiş olması. Bu da, derneğin kaynak bulamadığı konularda felç olmasına yol açabilir. Bu nedenle HYD de, tek tek projeleri destekleyen donörler dışında, derneğin kendisini destekleyecek kesimlerin yardımıyla ek fonlar oluşturmak zorunda. Bu işlerin yürütmesine zaman ayıra-

cak ayrı kadrolar ayrı personel oluşturulması gerekir. Bu tarz işler hem bürokratik olduğu hem de uzmanlık gerektirdiği için “aktivist” diyebileceğimiz kişilerin gönüllü olarak üstlenmek isteyeceği türden işler değil. Doğal olarak, HYD kurucuları da her aktivist gibi, tüm enerji ve çabalarını doğrudan etkinlikler için harcamayı tercih ediyorlardı. Sonuçta yapılan işler yapılamayacak noktaya geldiğinde kurumsal yapıyı oluşturmak için çaba harcanmaya başlandı.

Son olarak, HYD’nin örgütlenme düzeyini aşağıdaki noktalar etrafında değerlendirebiliriz:

* Yukarıda geniş ve ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı gibi HYD’nin kendini anlatması ve tanıtması konusunda karşılaştığı güçlükler sivil toplum dünyasının genel örgütlenme düzeyiyle yakından ilgilidir.

* HYD, bir “think tank” olmak ile, aşağıdan yukarı kitlesel bir yurttaş örgütü olmak arasında bir konum işgal ediyor. Derneği tanımak isteyenlerin karşılaştığı en büyük güçlük buradan kaynaklanıyor. HYD bugünkü imkanları ve yapısıyla aşağıdan yukarı yurttaş örgütlenmesini bizzat üstlenen bir örgüt değil. HYD yurttaş örgütlenmesi için modeller ve inisiyatif yaratma konusunda aktif çalışmalar yapan bir örgüt.

* HYD’nin bilgi ve deneyim birikimini daha geniş kesimlerle paylaşabilmesi için sekretaryasının daha güçlü olması gerekiyor, aktif çalışmak isteyen gönüllülerin eğitimini sağlaması gerekiyor.

* Projelerle çalışmak, düzenli ama oldukça yavaş hareket eden bir yapıya yol açıyor. Bunun en büyük sakıncası, güncel ve acil sorunlar karşısında hareket kabiliyeti, politika üretme hızının azalması.

* STK’larda çalışmak gençler için “güvenli iş” sayılmıyor. Bir STK’da işe başlayıp yeteneklerini geliştiren bir genç, daha sonra başka bir yerde iş bulacağına güvenemiyor. Projeler sürelili işler olduğu için güvenli bir gelir kaynağı sağlamıyor. Bu durum, gönüllü çalışma ile ücretli çalışma arasındaki sınırı zorluyor.

* Derneğin altyapısı elbette henüz tamamlanmış değil, ve sanırım hiçbir zaman da istenilen mükemmelliğe erişemeyecek çünkü zaten bir kurumun altyapısı sürekli gelişen ve büyüyen etkinlikler ve ilerleyen teknolojiyle yarışmak ya da hiç değilse ona ayak uydurmak zorunda. Ağırlıklı olarak gönüllü emeğe dayanan tüm STK'lar gibi HYD de bu konuda hep sıkıntı içinde olacak. Türkiye'de bu altyapının biraz daha düzgün oluşması, "demokrasi isteyen" yerli donörlerin artması kadar STK dünyasına ilgi duyan ve burada yetişmek isteyen gençlerin, başka baskılardan korkmadan buralarda yetişmek, çalışmak ve öğrenmek istemesine de çok bağlı. ●

YAYIN LİSTESİ

1. Kürt Sorunu İçin Barış İnisiyatifi , 1993 (Türkçe)
2. Where Does Europe End? , 1993 (Türkçe ve İngilizce)
3. Civic Perspectives for an Armed Conflict: Kurds in Turkey, 1995 (İngilizce)
4. Demokrasi Raporu, 1993 (Türkçe)
5. Dikkat Haklarımız! 1993 (Türkçe)
6. Türkiye'de Din ve Devlet İlişkisi, 1994 (Türkçe)
7. Milliyetçilik ve Avrupa Bütünleşmesi, 1994 (Türkçe, çeviri)
8. Hoşgörü Yılında Mülteciler , 1996 (Türkçe)
9. Yurttaş Katılımı: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler Arasında Ortaklık ve İşbirliği, 1997 (Türkçe)
10. Merhaba Sivil Toplum, 1998 (Türkçe).

Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi

MEBUSE TEKAY*

Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi (AIYG); çağdaş, demokratik, şeffaf bir hukuk devleti için çaba gösteren gönüllü yurttaşlardan oluşmuş bir sivil inisiyatif. Mercedes'in kamyonu çarpmasının hayırlı sonuçlarından biri.

Susurluk kazasıyla ortaya çıkan kirliliği ve karanlık ilişkileri, hepimizi derinden sarstı. Adı cinayetle, uyuşturucu ticaretiyle anılanların vatansever ilan edilmeleri, yurttaşların ezici çoğunluğunu rencide etti. Yasal güçler ile suç örgütleri arasındaki bağlantının örtüleceği endişesi yaygınlaştı.

Herkesin bu karanlık ilişkileri konuştuğu, "ben tek başıma ne yapabilirim ki?" diye düşündüğü sırada, bir çağrı faksları dolaşmaya başladı. "Suç örgütlerini kuranların ve onlara destek verenlerin, mutlaka yargı önüne çıkartılması konusunda kararlılığımızı göstermek, olayı soruşturan kişi ve mercilere destek vermek; demokratik, çağdaş, şeffaf hukuk devleti özlemimizi duyurmak için" yurttaş, diğer yurttaşlara her gece saat 9'da ışıklarını bir dakika kapatması çağrısında bulunuyordu.

Çağrıyı yapan yurttaşlar, çağrılarına gelen on binlerce cevap faksını sergiledikleri ilk basın toplantısında, verili hayat-

(*) Avukat.

ta kendilerine sunulan “sessiz çoğunluk” rolünü reddettiklerini belirterek, isteklerini şöyle sıralıyorlardı:

- Suç örgütlerini kuranların ve onlara görev verenlerin yargı önüne çıkartılması,
- Olayı soruşturan kişi ve mercilere baskı yapılmaması,
- Kirli iş ve ilişkilerin devlet sırrı şemsiyesi altında gizlenmemesi,
- Devletin kendi yurttaşları aleyhine çalışacak servisler kurmaması,
- Ülkemizin bütün uluslararası platformlarda faili meçhuller, yargısız infazlar ve uyuşturucu trafiğindeki % 80’lik pay ile anılmaktan çıkması,
- Bütün bunların bir demokrasi suikastine uğramadan gerçekleşmesi.

1 Şubat 1997 günü başlayan Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık Kampanyası’na milyonlarca yurttaş katıldı. Hükümeti oluşturan Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi yöneticilerinin eylemcilere yönelik suçlamaları, yurttaşların daha güçlü ve yaygın katılımını getirirken, bazı yerlerde eylemin şeriat karşıtı bir içerik almasına da yol açtı.

Türkiye’nin en yaygın sivil eylemi olarak nitelenen bu protesto, birçok ilki barındırıyordu.

- Çağrıcısı yurttaştı, bir grubun hegemonyası yoktu.
- Farklı sosyal kesimlerden, farklı dünya görüşünden, farklı yaş gruplarından insanları buluşturdu. Türkiye’nin doğusuyla batısı, Sabancı’nın İkiz Kuleleri ile gecekondukar aynı taleple karardı. Bu, önemli bir mesaj verdi: Kirlilikten, karanlık ilişkilerden çıkarı olan küçük bir azınlık dışında toplum bir bütün olarak temizlik istiyor.
- İnsanlar arasında yeni dirsek temasları, paylaşma, dayanışma duygusu geliştirdi. Kalabalıkların kendi içine katılan kişiye kendiliğinden ilettiği o büyülü “yalnız değilsin!” mesajı eyleme katılanlar arasında Türkiye’ye yayılan bir ortaklık duygusu yarattı.
- Kısa sürede eylemi sokağa taşıyan yurttaşlar, yaygın sivil

itaatsizlik örnekleri verdiler. Haklı ve meşru bir talep etrafında birleşildiğinde, ortaya çıkan güce kimsenin engel olamayacağı görüldü. Nitekim İçişleri Bakanlığı’nın “engelleyin” genelgesine rağmen, kimse Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası’na atıfta bulunup izin sormadı. Kuşkusuz, baskı uygulanmaması, sivil itaatsizliği kabul eden bir siyasi kültürün varlığından değil, eylemin karşı konulamaz haklılığı ve masumluğundan kaynaklanıyordu.

• Bir de çocuklarımıza kazandırdıkları var. Onlara, haksızlıklara, suç örgütlerine karşı koymanın olabirliğini gösterdi.

AIYG kalıcılığıyor

Yurttaş, devletin çetelerden arındırılması konusundaki mesajını vermişti. İlk kampanyanın amacı, bu mesajın iletilmesiydi. Kampanya bu açıdan başarılı oldu. Mesaj, kulağını tıkayan, gözünü kapatanlara bile ulaştı. Ancak, ulaştı da ne oldu? Araştırmalar, soruşturmalar birbirini kovalarken, herkes her şeyi öğrendi ama kimseye dokunulmadı. İşte AIYG, çetelere karşı hukuk devletini, haksızlığa karşı adaleti, kirliliğe karşı temizliği, karanlığa karşı aydınlığı isteyenlerin umut ve umutsuzluğundan doğdu.

AIYG katılımcıları, işlerinin uzun süreceğini anlayınca bir yer tuttular. Telefon, faks, bilgisayar, internet bağlantısı gibi teknik hazırlıklarını kısa sürede tamamladılar.

AIYG, herhangi bir siyasi görüş ya da güce bağlı değil. İktidarda ya da muhalefette temsil edilen ideolojilerden bağımsız olarak hukuk devletini savunuyor. Devlet ve hükümet dışı, onlardan bağımsız, sivil alanda faaliyet gösteriyor. Herhangi bir hiyerarşisi, başkanı, sekreteri, yöneticisi yok. Hiçbir kurum ya da kişiden mali destek almıyor. Tek mali kaynağı gönüllülerin bağışlarıdır.

Girişime katılanlar parti, dernek, oda vb. kurum ve kuruluşları temsilen değil, kendi yurttaş kimlikleriyle geliyor. Girişimde geçerli tek şapka var: Yurttaşlık.

AIYG, hukuk devleti amacına ulaşmada, devletin çetelerden

arındırılmasını ilk adım olarak görüyor. Kuşkusuz, bu çok geniş tema, uzun ve parçalı bir mücadeleyi gerektirecek. Başarılı olmak için iş bazında, her adımda daha dar bir hedefe kitlemiyor. Bu yüzden de, çalışması için modüler bir yapı öngörüyor. Her adımı destekleyen grup ve bireyler değişebilir. Değişen duruma göre, bazen yüzlerce vagonla, bazen yalnız lokomotifle çalışabilir. Daha çok, insanların buldukları yerlerde tepki göstermesine olanak sağlayacak biçimler arıyor.

Ülke düzeyinde “yurttaşlar arası iletişim ağı”

Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık eylemine İstanbul'dan katılan yurttaşlar olarak, ülkedeki aynı amaçlı girişimler ve yurttaşlar arasındaki eşgüdüm ve dayanışmayı kolaylaştıracak bir iletişim ağı kurduk. Bu ağın işlevi, tüm girişimlerin öneri, uyarı ve isteklerinin, diğerlerine ulaştırılmasına yardımcı olmak. Şu anda Türkiye'nin otuz altısı il olmak üzere yetmiş sekiz yerleşim biriminde on beş bini aşkın yurttaşla doğrudan iletişim kurabiliyoruz.

Girişimler, yayın faaliyetleri, iç bülten, seminer, atölye çalışması gibi etkinliklerde buunuyor. Bilgi merkezi oluşturma çabası içindeyiz. Çalışmalarımızla aynı zamanda:

- Toplumsal bellek ve vicdanın diri tutulmasına,
- Toplumsal refleks, hareketliliğin arttırılmasına,
- Yurttaşlık bilincinin gelişmesine kendi mütevazı katkımızı yapmak istiyoruz.

Önem verdiğimiz konulardan biri de, diğer sivil girişimlerle ilişki kurarak genel olarak sivillerin rolünün artması, resmi tarafın karşısında sivil tarafın oluşturulabilmesidir. Resmi yapı ve politikalara karşı sivil yapı ve politikaların oluşturulmasını, kendi seçeneklerimizi yaratmayı, bunu yaparken sivillerin de kendini sorgulamasını önemli buluyoruz. Bugün bulunduğumuz yerde olmamızın nedenlerini, yaptığımız seçimlerde, itaatkârlığımızda, “adam sen de” ciliğimizde, demokrasinin yurttaş ayağını oluşturamamışlığımızda aramalıyız diye düşünüyor, kabuğumuzu kırarak toplumsal yaşamda aktif rol

oynamaya hazırlanıyoruz. Yurttaş olarak kendimizi sorgularken, her kurumun da kendi temizliğini yapmasını istiyoruz.

Hukuksal ve toplumsal alanda takibimizde olan diğer konular

Dokunulmazlıkların kaldırılmasının, devletin çetelerden arındırılması anlamına gelmediğini biliyoruz. Türkiye'de gladio türü örgütlenmelere ilişkin yasal düzenleme yok. Dokunulmazlıklar kaldırılrsa bile, sanıklar ayrıca bir suç işlememişlerse, üst sınırı üç yıl olan “suç işlemek için örgüt kurma” suçundan yargılanacaklar. Ve biz, duvarlara tebeşirle yazı yazdıkları için Manisa'da gencecik çocuklara on beş yıl ceza veren yargının, uyuşturucudan cinayete uzanan suçlamalarla yargılananları, nasıl olup da bir kaç ay içinde tahliye ettiğine yine şaşırıp kalacağız. Bu nedenle, taleplerimizden biri de bir an önce “Çıkar Amaçlı Örgüt Suçları” ile ilgili yasal düzenlemedir.

Gündemimizdeki konulardan biri de, milletvekili dokunulmazlığının, yalnızca yasama çalışmaları ve bununla ilgili konuşmalarla sınırlandırılmasıdır. Milletvekilleri işledikleri diğer suçlar için, sade yurttaşlar gibi yargılanmalıdır. Bununla ilgili Anayasa değişikliğinin bir an önce gerçekleşmesi yönünde baskımızı arttıracaktır.

Kara para aklamanın önlenmesi hakkındaki yasal düzenlemelerin işlerlik kazanması için, siyasi kararlılık gösterilmesi de, taleplerimiz arasında yer alıyor.

Ve nihayet, hukuk devletinin yaşama geçirilmesi ve yeni bir toplumsal sözleşme, sivil anayasa, uzun erimli hedeflerimiz arasında.

Sorunlar

Sivil toplumun gelişmediği, devletin yurttaşla soluk alacak alan bırakmadığı bir ülkede, sivil inisiyatif olarak çalışmanın kaçınılmaz sorunlarını her an yaşayabiliriz. Şimdilik tüzel kişiliğimizin olmamasından doğan tek sorunumuz, yer kiralar-ken çıktı.

Şu anda daha çok içsel sorunlar yaşıyoruz. Hiyerarşik olmayan, gönüllü katılımın esas olduğu bir çalışmaya bizim ayak uydurmamızda güçlükler çıkıyor. İlk günlerde bir hiyerarşinin ve yetkinin olmamasını, aynı zamanda sorumluluğun da olmaması gibi algıladık. Yetki yoksa sorumluluk da yoktu. Sonra baktık ki, herkesin sorumluluğuna bırakılan işler, aslında kimsenin sorumluluğunda olmuyor. İş bazında sorumluluk üstlenilmesinin yararlarını, yaşayarak öğrendik.

Yine, bilginin toplandığı yerin kendiliğinden getirdiği hegemonyanın nasıl çözümleneceği de yaşadığımız sorunlardandı. Bunu da sekreteryanın dönüşümlü yapılmasıyla çözdük.

Yaşadığımız en önemli sorunlardan biri, ilk kampanyaya milyonlarca yurttaşın katılmış olmasıydı. Atacağımız her adımda, hep aynı katılımı hedefledik. Öyle ki bu, bizi iş yapamaz hale getirmeye başlamıştı. Örneğin dokunulmazlıklarla ilgili talebimizi Meclis Karma Komisyonu'na fakslarla duyurulum diye düşünürken, "buna kaç yurttaş katılabilir, olmaz" diye neredeyse vazgeçecektik. Şimdi olaylara biraz daha soğukkanlı bakabiliyoruz. Yurttaşla yapılan bir çağrıyla başlayacak hareketin anlamlı bir yönlendirmesi, denetlenmesi olmaz, aslında bu, gerekli de değildir. Zaman zaman çağrıda bulunmakla yetinmemiz gerektiğini kavradık. Sürecin gelişmesiyle ilgili tamamlanmış bir proje olamaz, sürekli değişikliğe, gelişmeye uğrayacağımı baştan kabul etmek gerekiyor.

Yerel inisiyatiflerin oluşması ve bizim çalışmalarımız bir süre daha el yordamıyla yürüyebilir, birçok yanlış içinde barındırabilir. Burada önemli olan bir uyanışın, kendine güvenin, yurttaşlık bilincinin gelişmesi çabasıdır. İnışli çıkışlı da olsa, böyle bir sürecin başlaması kendi başına mesajlar iletecek, öngöremeyeceğimiz yasallıklarımızı sürece taşıyacaktır. Her şeyi hemen elde edemeyeceğimizi bilmek bizi rahatlatıyor. ●

Yaygın Demokrasî Eğitimi İçin İki Model Önerisi

BURHAN ŞENATALAR*

Sivil toplum örgütlerinin kronik tartışma konularından biri çalışmaların istenen ölçüde etkili olup olmadığı, umulan yankıyı uyandırıp uyandırmadığı, çoğu kez karşılaşılan ilgisizliğin nereden kaynaklandığı gibi sorulardır. Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarında kullanılan parasal kaynağın ve harcanan emeğin sonucunda ne elde edildiği son derece önemli bir sorudur. Ne var ki, elde edilen sonuç çoğu kez kesin biçimde tanımlanamadığı ve ölçülemediği için, çalışmaların etkinliğini değerlendirmek de zordur. Örneğin belirli bir emek ve para harcanarak gerçekleştirilen bir toplantıya katılan kişi sayısı kolaylıkla saptanabilir, ancak o kişilerin o toplantıdan ne kazandıklarını belirlemek çoğu kez olanaksızdır. Benzer biçimde bir yürüyüş ya da mitingin kimleri ne kadar etkilediğini saptamak çoğu kez olanaksızdır.

Sivil toplum örgütlerinin ve çalışmaların etkinliğinin ölçülmesi ne denli zor ise, harcanan emeğin ve kaynağın yaratılan sonuçla ilişkisini araştırmak ve irdelemek o ölçüde zordur. Sivil toplum örgütlerinin zayıf olduğu toplumlarda sorun daha da önemlidir, çünkü bu toplumlarda STK çalış-

(*) I. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Her ne kadar, günümüz Türkiye'sinde demokrasi sözcüğü toplumun çok büyük bölümü için olumlu bir anlam taşıyorsa da, sözcüğün içeriği çok farklı biçimlerde anlaşılabilir. Örneğin, demokrasiyi, çoğunluk egemenliği olarak anlayan, dolayısıyla çoğunluğun istediklerinin gerçekleştirilmesini de demokrasinin gereği olarak görenler hiç az değildir. Bu bakış açısına göre, çoğunluğun şeriat düzenini getirmek istemesi durumunda böyle bir düzen demokrasiyle çelişmez. Demokrasi perspektifi derin bir "yöneten/yönetilen" işbölümüne dayalı olan, dolayısıyla seçmenlerin görevini seçimden seçime akıllı oy vermek olarak, seçilenlerin görevini de adil ve verimli bir hizmet vermek olarak görenler de az değildir. Kısacası, Türkiye'de yaygın olan demokrasi kavrayışı temsili demokrasinin yetersiz bir yorumudur.

Türkiye'deki STK'larda etkinlik düzeyini düşüren kimi nedenler kaba bir gözlemlerle şöyle belirlenebilir: Sık rastlanan bir sorun, görev ve sorumlulukların gereken kesinlikle tanımlanmaması, kimin kime karşı hangi sorumluluğu, hangi takvimle üstlendiğinin açık seçik belirlenmemesidir. İkinci yaygın sorun, verimsiz ve uzun toplantılardır. Toplantıların somut hedefinin saptanmamış olması, gündem dışına çıkılarak sorunla doğrudan ilgili olmayan konulara girilmesi vb. ender rastlanan sorunlar değildir.

Üçüncü yaygın sorun, STK'lar arasındaki işbirliğinin istenen düzeyde verimli olamaması, çoğu kez üç beş toplantıdan sonra ciddi ürünler üretmeden sona ermesidir. Halbuki STK'lar belirli bir "işbölümü-uzmanlaşma-yardımlaşma" anlayışıyla önemli bir sinerji yaratabilirler. İyi işleyen bir iletişim sistemiyle tekil STK'ların ürünlerinin hem üretimi, hem dağıtımını ya da iletimini daha verimli bir biçimde gerçekleştirebilir.

STK'ların belirli bir profesyonellik düzeyine ulaşması eğitim programları ile hızlandırılabilir. İyi seçilmiş eğitim programları hem tek tek STK'ların çalışmalarında verimliliği yükseltecek, hem de işbirliği sinerjisini yaratacaktır.

Bu yazıda çok sayıda STK'nın rol alabileceği bir eğitim projesi modeli tartışılmaktadır. Bu eğitim projesi esas olarak demokrasi kültürünün güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Proje aynı zamanda STK'ların etkin çalışmasına yönelik öğeleri de kapsamaktadır.

Konuya birkaç temel soruyla girelim:

Türkiye'de demokrasi konusunda özel eğitim programları oluşturmaya ve uygulamaya gerek var mı? Varsa, ne tür programlar düşünülebilir? Bu programları kimler düzenleyebilir?

Demokrasi konusunda toplumun çeşitli kesimlerine yönelik eğitim programları düzenlenmesinde büyük yarar vardır.

Her ne kadar, günümüz Türkiye'sinde demokrasi sözcüğü toplumun çok büyük bölümü için olumlu bir anlam taşıyorsa da, sözcüğün içeriği çok farklı biçimlerde anlaşılabilir. Örneğin, demokrasiyi, çoğunluk egemenliği olarak anlayan, dolayısıyla çoğunluğun istediklerinin gerçekleştirilmesini de demokrasinin gereği olarak görenler hiç az değildir. Bu bakış açısına göre, çoğunluğun şeriat düzenini getirmek istemesi durumunda böyle bir düzen demokrasiyle çelişmez. Demokrasi perspektifi derin bir "yöneten/yönetilen" işbölümüne dayalı olan, dolayısıyla seçmenlerin görevini seçimden seçime akıllı oy vermek olarak, seçilenlerin görevini de adil ve verimli bir hizmet vermek olarak görenler de az değildir. Kısacası, Türkiye'de yaygın olan demokrasi kavrayışı temsili demokrasinin yetersiz bir yorumudur.

Çok kullanılan bir deyişle demokrasi "kurumları ve kuralları" ile yaşam kazanır. Kurumların ve kuralların oluşması, yerleşmesi ve güçlenmesi ise uzun bir süreçtir. Kurumlar ve kuralların hem oluşmasında, hem de güçlenmesinde belirleyici öge ise toplumdaki "demokrasi kültürü", bir diğer deyişle demokrasi bilgisi, bilinci ve isteğidir. Demokrasi kültürü ile demokrasinin kurum ve kuralları arasında iki yönlü bir etkileşim vardır. Demokrasi kültürünün güçlü olduğu bir toplumda anti-demokratik kuralların, örneğin anayasa ve yasaların aşılması daha kolay olacağı gibi, görece demokratik kurum ve kuralların varlığı da demokrasi kültürünün oluşmasına ve güçlenmesine olanak sağlayacaktır.

Türkiye'de 1982 Anayasası'ndan çeşitli yasalara, yönetmeliklere kadar birçok metinde anti-demokratik düzenlemeler olduğu bilinen bir gerçektir. Birçok durumda uygulamalar yasaların sınırlı demokrasi anlayışını bile çiğneyebilmektedir. Bu olumsuz tabloyu değiştirme yönünde cesur, zaman zaman kitlesel girişimler ve çabalar görülmekle birlikte, bunların kimi başarıya ulaşırken, çoğu başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu başarısızlıkta demokrasi perspektifinin yetersizliğinden, uygulanan strateji ve taktiklerin yanlışlığına ve kitlesel deste-

ğın zayıflığına kadar birçok öge rol oynamaktadır.

Siyasal rejimi ve toplumsal yaşamı demokratikleştirmek, özellikle ve öncelikle demokrasi kültürünü geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla eğitim programlarından önemli ölçüde yararlanılabilir. Hatta denebilir ki, demokrasi bilincini ve kültürünü geliştirmenin tek etkin yolu iyi planlanmış ve iyi uygulanan eğitim programlarıdır. Nihai amacı bu şekilde tanımlanan bir eğitim programının belirlenmesinde en önemli noktalar, kimin kim nasıl bir eğitim verceği sorularıdır. Nasıl sorusu eğitimin içeriğini, yöntemini ve süresini kapsar.

Demokrasi eğitiminin örgün eğitim kurumları içinde de, sivil toplum örgütleri içinde de verilmesi düşünülebilir. Ancak demokrasinin kökleşmediği, yetersiz kaldığı ülkelerde devletin elindeki ya da en azından denetimindeki örgün eğitim kurumlarının çok geniş açılı bir demokrasi eğitimi vermesi beklenemez. Bu kurumlarda rejimin meşruiyetinin savunulması ve resmi ideoloji doğrultusunda endoktrinasyon daha yüksek olasılıktır. Dolayısıyla olabildiğince geniş açılı bir demokrasi eğitimini esas olarak sivil toplum örgütlerinden beklemek daha doğru bir yaklaşım olur. Kuşkusuz sivil toplum örgütlerinin verebileceği demokrasi eğitiminin sınırlarını ve niteliğini de bir yandan devlet ve rejim, öte yandan demokrasi kültürü ve sivil toplum örgütlerinin gelişmişlik derecesi belirleyecektir.

Demokrasi eğitiminde devlet ile sivil toplum örgütleri arasında belirli bir işbirliği de ciddi bir olasılık olmakla birlikte, az gelişmiş demokrasilerde bu olasılık düşüktür.

Devlet ile sivil toplum örgütleri arasında üç tür ilişki düşünülebilir. Bunlardan birincisi, "hasım ilişkisi"dir. Devlet sivil toplum örgütlerini bir hasım olarak görür, engellemek ve sınırlamak için çeşitli yollara (yasaklama dahil) başvurur. Böyle olumsuz bir ilişki ortamında sivil toplum örgütlerinin demokrasi eğitiminde yeterli ve başarılı olmaları düşük bir olasılıktır. İkinci ilişki tipinde "güdüm" söz konusudur, sivil toplum örgütleri devletin güdümündedir, bir başka deyişle

devletin uzantıları ya da yan kuruluşları niteliğindedir. Dolayısıyla gerçek anlamda STK sayılmaları da olanaksızdır. Böyle bir ortamda STK'lardan da gerçek bir demokrasi eğitimi beklenemez. Üçüncü ilişki tipinde, STK'lar bağımsızdır ve devlet hasmane bir yaklaşım içinde değildir. STK'ların özgür ve etkin çalışma olanakları bu şıkta en yüksektir. Bu şıkta devlet ve STK'lar arasında değişik derecelerde işbirliği de olasıdır. Bu, gelişmiş demokrasilerde daha çok devletin ve yerel yönetimlerin STK'ları (bağımsızlıklarını zedelemeyen) desteklemeleri biçiminde somutlaşır. STK'ları destekleyici bu işbirliği demokrasi eğitimi için de düşünülebilir, ancak bu yaklaşımın uygulanmasına az gelişmiş demokrasilerde rastlayabilmek düşük bir olasılıktır.

Türkiye'de devletle STK'lar arasındaki ilişkiler politik konjoktüre ve söz konusu STK'nın niteliğine göre değişmiştir. Bu konuda pek çok örnek verilebilir. İlk akla gelen örneklerden biri DİSK'tir. 12 Eylül döneminde DİSK'e bağlı sendikaların yöneticileri yıllarca hapis yatırılmışken, 1997 Şubat'ında kuruluş yıldönümü kutlamalarına Cumhurbaşkanı Demirel de katılmıştır. Arada geçen süre içinde rejimde ve siyasal ilişkilerde önemli bir yumuşama gerçekleşmiştir, ayrıca DİSK'in kimliğinde ve üslubunda bir değişiklik olduğu da gerçektir. Bu gelişmelere karşın 1997 Türkiye'sinde STK'ların çalışmaları devletçe konmuş birçok engelle karşı karşıyadır. STK'ların devletçe ya da yerel yönetimlerce desteklenmesinin örnekleri ise hâlâ oldukça azdır.

Türkiye'de demokrasi eğitimi diyebileceğimiz programları düzenli olarak uygulayan STK'lar esas olarak sendikalarlardır. Meslek odaları, dernekler ve vakıfların bu alanda yaptıkları daha sınırlıdır. Ne var ki, sendikaların yürüttükleri çalışmalarda da iki önemli kısıt söz konusudur. Bunlardan birincisi, ilgili sendikaların demokrasi perspektiflerinin yeterli olup olmaması sorunudur. Sendikaların tümünün özgürlükçü, katılımcı demokrasi anlayışı doğrultusunda eğitim vermeye istekli ve kararlı olduğunu söylemek zordur. İkincisi, uygu-

lanan programlar genellikle süreleri ve yöntemleri açısından yetersizdir. Çoğunlukla 1-3 gün süreli, katılımcı sayısı yüksek ve konferans tipi bir çalışma yöntemi uygulanmaktadır. Bir düğün salonunda 200 izleyici önünde iki konuşmacının sunuşlarının ardından 8-10 soru sorulması ile tamamlanan bir toplantıyı gerçek bir eğitim etkinliği olarak nitelemek zordur. Farklı yöntemlerden yararlanan, örneğin küçük grup çalışmalarına ağırlık veren ve/veya uzun süreli bir programı uygulayan yaklaşımlar da görülmekle birlikte enderdir. Eğitim programlarının bu dar kapsamı nedeniyle kimi sendikaların eğitim tesisleri oldukça düşük oranda kullanılmaktadır.

Geniş kapsamlı demokrasi eğitimi konusunda Almanya'dan iki örneği aktarmak yararlı olacaktır. Bunlardan birincisi, ülke çapında yayın yapan ve bu yayınları gerek liselere, gerek yurttaşlara parasız dağıtan Politik Eğitim Merkezi'dir (Zentrum für Politische Bildung).

Bu merkezin başlıca iki yayın türü vardır: Kitap ve broşür dizisi. Kitaplar ulusal ve uluslararası düzeydeki tüm toplumsal ve politik konuları, hukuktan sosyal güvenlik ve vergiye kadar, kadın sorunlarından çevre sorunlarına kadar kapsar ve farklı hacimlerde. Doğrudan politik eğitim hakkında da çeşitli kitaplar yayınlanmaktadır. Kitap serisinin yayınları 300'ü aşmış durumdadır.

Broşür dizisi ise daha pedagojik amaçlı ve standart bir yapıdadır. Çoğunlukla 32 sayfa olan broşürlerin herbirinde belirli bir konu (örneğin politik ideolojiler, insan hakları, uluslararası kuruluşlar, yerel yönetimler vb.) ele alınmakta ve broşürün sonunda okuma listesi verilmektedir. Broşürler liselerde sosyal bilimlerle ilgili derslerde yardımcı metin olarak da kullanılmaktadır. Broşürlerde şema, fotoğraf vb. kullanılmakla birlikte dil ve düzey açısından vülgarizasyon söz konusu değildir. Gerek broşürlerin, gerek kitapların okuyucunun en az lise düzeyinde olduğunu varsaydığı söylenebilir.

Almanya'da Politik Eğitim Merkezi yayın üreten ve dağıtan bir kamu kuruluşu olup bu materyalin kullanılması ve de-

ğerlendirilmesi okullara ve sivil topluma bırakılmıştır.

Almanya'dan bir diğer örnek olarak Friedrich Ebert Vakfı'nın eğitim çalışmalarını ele alabiliriz. Friedrich Ebert Vakfı Sosyal Demokrat Parti'ye yakın bir vakıftır ve çalışmalarının içeriği de Batı'daki demokratik sosyalizm anlayışı doğrultusundadır. Benzer biçimde Konrad Adenauer Vakfı Hıristiyan Demokrat Parti'ye, Friedrich Naumann Vakfı da Hür Demokrat Parti'ye yakın kuruluşlar olarak politik eğitim programları yürütmektedirler.

Friedrich Ebert Vakfı'nın eğitim programları esas olarak Politik Eğitim Akademisi tarafından düzenlenmekte ve yönlendirilmektedir. Bu genel başlık altında uygulama çalışmaları yine akademi adı verilen birimlerce yürütülmektedir. Akademiler belirli küçük kentlerde kurulmuş birimler olup tümünün geniş idari kadroları ve belirli bir akademik kadrosu bulunmaktadır. Altı akademinin en küçüğü olan Kurt Schumacher Akademisi'nin konaklama kapasitesi 35 kişi olup burada belirli bir zamanda bir tek seminer yürütülmektedir. En büyük birim olan Gustav Heinemann Akademisi'nin konaklama kapasitesi 93 kişi olup burada eşzamanlı olarak dört seminer yürütülebilmektedir. Bu birimde sauna, yüzme havuzu, çocuk yuvası hizmeti gibi olanaklar da vardır.

Akademilerin uyguladığı seminer ve forumların programı yıllık olarak hazırlanmakta ve yeterli bir süre önce açıklanmaktadır. Bir yılın programında belirli bir konunun birden çok akademide ve/veya aynı akademide birden çok defa ele alınması olağandır. Konular hemen hemen toplumsal yaşamla ilgili tüm alanları kapsamaktadır. 1995 yılından bazı örnekler şunlardır: Ekonomi ve Ekoloji, Enerji Politikası, Tüketici Sorunları, Ulus ve Ulusçuluk, İktisat Politikası, Yeni Teknolojiler ve Medya, Sosyal Politika, Sağlık Politikası, Ekonomide Yönetime Katılma, Çalışma Yaşamı ve Sendikalar, İnsan-Doğa-Toplum ve Gelecek, Aşırı Sağ-Demokrasiye Provokasyon, Çok Kültürlü Toplum, Demokratik Avrupa'ya Giden Yol, Dış Politika ve Güvenlik, Federal Almanya'da Sos-

yal Yapı-Temel Değerler ve Politik Görüşler, Dayanışmacı Toplum, Yerel Politika, İnsan-İş-Teknik vb. Akademilerde eğitimi verilen konuların bir bölümü de pratik konularda beceri geliştirmeye yöneliktir, örneğin Zaman Kullanımı, Çatışmaların Çözümü, Toplantı Yönetimi, Personel Yönetimi, Kamuoyu Çalışması, Demeç ve Mülakat, Proje Yönetimi, Güzel Konuşma vb.

Tüm seminerler için mutlaka bir katılım payı ödenmesi söz konusudur. Bu pay genel, kültürel ve politik konularda Almanya için sembolik denebilecek düzeydedir, pratik beceri geliştirmeye yönelik konularda ise katılım payı birkaç kat daha yüksektir.

Doğrudan demokrasi eğitimi olarak nitelenemeyecek, ancak demokrasiye ilişkin konuların geniş biçimde ele alındığı iki örnekten daha söz edebiliriz. Bunlardan birincisi, dünyanın en büyük sendikası olan IG Metall'in eğitim programlarıdır. IG Metall Almanya'da birçok eğitim merkezine sahiptir ve bu tesislerde tek günlük programlardan birkaç haftalık programlara kadar çeşitli eğitim etkinlikleri yürütmektedir. İkinci örnek ise, Frankfurt'taki Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ne bağlı Emek Akademisi'dir. Bu akademi her yıl 60 dolayında işçiye bir yıl süreli, tam gün programlı, yatılı bir eğitim sunar. Katılımcılar arasında kadınların ve yabancı işçilerin belirli oranlarda yer almasına dikkat edilir. Programın amacı iyi eğitim almış sendikacılar yetiştirmektir. Programa katılabilmek için lise diploması koşulu aranmaz, programda başarının ölçülmesinde sınav dışı göstergelere başvurulur. 1921'de kurulan akademi Nazi döneminde 1933'te kapatılmış, 1946'da yeniden faaliyete geçmiştir. Akademi yönetiminde Hessen Eyaleti'nin, Frankfurt Belediyesi'nin, Goethe Üniversitesi'nin ve Alman Sendikalar Birliği'nin temsilcileri vardır.

Türkiye için iki öneri

Türkiye'de geniş açılı ve geniş kapsamlı bir demokrasi eğitimi programı için burada iki öneri üzerinde durulacaktır.

Bunların amaçları, felsefeleri ve yöntemleri aynı olmakla birlikte, çapları ve kapsamaları farklıdır. Birinci seçenek ülke düzeyinde ve genel, ikinci seçenek ise yerel ve kısmidir. Her iki seçenekte de çoğulcu, katılımcı demokrasi eğitimi amaçlanmaktadır.

SEÇENEK 1: Bu proje Türkiye çapındadır ve bu projenin ana destekleyicileri (bir anlamda sahipleri) çeşitli toplumsal kesimleri temsil eden ve ülke düzeyinde ağırlığı olan sivil toplum örgütleridir. Bu örgütler günümüzün çoğulcu, katılımcı demokrasi anlayışını paylaştıkları ölçüde birlikte hareket etme şansına sahiptirler. İyimser bir yaklaşımla bu listede Türk-İş, Hak-İş, TESK, KESK, TİSK, TOBB, TZOB, TMMOB, TTB vb. yer alabilir. Kapsadıkları kitle daha dar olmakla birlikte TÜSİAD, ISO, ITO, MESS, ADD, ÇYDD gibi kuruluşların, ayrıca öğretmen ve öğretim üyesi kuruluşları ile eğitim fakültelerinin de bu listede yer almasında yarar vardır. Kuşkusuz uygulamada bu kuruluşların tümünün yer alması zorunlu değildir. Daha sınırlı bir liste de yeterli olabilir.

Bu kuruluşların temsilcileri genel kurul niteliğinde bir üst koordinasyon kurulu oluşturabilir ve ayrıca bir yürütme kurulu belirler. Yürütme kurulunun belirlenmesinde örgütsel temsilden çok işe uygun kişilerin belirlenmesi yeğlenmelidir. Yürütme kurulunun teknik ve profesyonel bir kurul olması daha anlamlıdır.

Projenin finansmanı esas olarak yukarıda yer alan örgütlerce sağlanır, ancak yurtdışından parasal destek, donanım ve know-how desteği düşünülebileceği gibi, il ve ilçe yönetimlerinden, belediyelerden ve üniversitelerden de bina ve donanım yardımı alınabilir.

Hedef Kitle: Bu seçenekte hedef kitle türdeş değildir. Bir kentte STK ya da girişim, inisiyatif, oluşum gibi bir birlikte içinde bulunan yurttaşlar, sendikalar işçiler ya da memurlar liseli ya da üniversiteli öğrenciler, parti üyesi yurttaşlar, meslek odaları üyeleri, ev kadınları bu programın yararlanıcıları arasında yer alabilirler.

Yöntem:

1) Proje modüler yapıdadır. Yukarıda sayılan hedef grupların tümünün aynı uzunlukta, aynı düzeyde ve aynı içerikte programlardan geçmeleri düşünülemez. Dolayısıyla katılımcıların birikim ve düzeyleri ile zaman olanaklarına göre çok sayıda seçenek sunulması gereklidir. Bu seçenekler düzey ve süre olarak farklı oldukları gibi, birçoğu arasında birbirini izleme ve tamamlama ilişkisi tanımlanmış olacaktır. Örneğin belirli bir konuyu altı günlük bir blok olarak ya da hafta sonu uygulanan ikişer günlük-üç haftalık bir program olarak düzenlemek de mümkündür.

Benzer biçimde s konusunu s+t+u dizisinde bulmak mümkün olacağı gibi s+y+z dizisinde de görmek mümkün olacaktır.

2) Projenin endoktrinasyon gibi bir amacı olamaz, amaç demokrasi kültürünü zenginleştirmek isteyen sorumlu, duyarlı yurttaşlara bir olanak sunmaktır. Amaç özgürleştirmek, demokrasi bilincini, yurttaşın özgüvenini güçlendirmektir. Bu bakış açısıyla program seçme aşamasında bir tercih olanağı sunmak önem taşır. Daha önemlisi eğitim çalışmasında olabildiğince aktif yöntemden yararlanabilmektir. Büyük gruplar yerine küçük gruplar, konferans ve tek yönlü ileti yerine aktif katılımlı, tartışmalı çalışma yeğlenmelidir. Herkesin çekinmeden görüşünü açıklayabileceği, tüm katılımcıların önemsendiği, demokratik bir atmosfer özellikle önemlidir.

Materyal: Yazılı malzeme olarak daha önce basılmış kitap, makale, broşür vb. kullanılması mümkün olmakla birlikte doğrudan proje kapsamında kullanılmak üzere standart boyutta ve tipte basılı malzeme hazırlanması daha yararlıdır. Bu materyal zaman içinde eleştiriler ve deneyimler ışığında geliştirilebilir. Bu materyalin aşırı uzun olmaması, her metnin başında konunun amacına ve planına yer verilmesi, metnin sonunda da bir özetin, bir soru kümesinin ve ek okuma listesinin yer alması yararlıdır.

Basılı malzeme dışında belli konularda audio-kaset, video-

kaset, film, CD gibi materyal kullanımı da uygun olacaktır.

Eğitim materyalinin üretilmesi ve dağıtımı ancak merkezi bir örgütlenme ile gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla yukarıda öngörülen yürütme kurulunun altında belirli bir profesyonel kadronun çalışması zorunludur. Bu merkez ürettiği materyali sistem içinde yer alan kuruluşlara az da olsa bir bedelle sunmalıdır. Hatta programdan yararlanan bireylerin de aldıkları eğitim materyalinin maliyetine belirli bir katılımı düşülmelidir.

Eğitim materyalinin üretilmesinde Türkiye'deki açık öğretim sisteminden de destek alınabilir. Ayrıca İngiltere'deki Open University, Almanya'daki Fernuniversität gibi sistemlerden de örnek olarak yararlanılabilir.

İçerik: Eğitim çalışmalarının içeriği iki ana gruptan oluşabilir: Birincisi genel nitelikte ekonomik, politik ve sosyal konular; ikincisi STK'ları ve katılımcıları geliştirici, güçlendirici somut, pratik konular.

1) Birinci grup için şu gibi örnekler düşünülebilir: Siyasal Akımlar, Siyasal Rejimler, Siyasal Partiler, Temel Hak ve Özgürlükler, Temel Ekonomik Kavramlar, Hukuk Devleti, Sosyal Devlet, Seçim Sistemleri, Seçmen Davranışları, Çalışma Yaşamı ve Sendikalar, Kadın Sorunları Yerel Yönetimler, Laiklik, Toplumsal Yapı ve Evrimi, Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Kuruluşlar...

Görülebileceği gibi bunların bir bölümü birbirini izleyen konular dizisi olarak da ele alınabilir. İşte modüler sistemin esnekliği ve yararı da burada ortaya çıkmaktadır. Amaç yukarıda sıralanmış bulunan materyal türlerinin bu bölümde anılan konular ve benzerleri için merkezi olarak üretilmesi ve bunların dileyen birimlerin kullanımına sunulmasıdır. Sistem aktif yöntem yaklaşımına dayandığından, "öğrenci merkezli" olmak durumundadır. Dolayısıyla konu başlıkları ve içerikleri zaman içinde önerilere ve talebe göre bir evrim geçirecektir.

2) İkinci konu kümesi, STK'ların ve üyelerinin etkinleştire-

rilmesi amacını taşır. Türkiye'deki STK'ların çok etkin çalıştıklarını söylemek zordur. Etkinliğin engelleri bazen ekonomik olanaksızlıklar, bazen amaç niteliğinin ve birliğinin eksik oluşu, bazen uzun ve verimsiz toplantılar, bazen temel işlevlerde yetersizlikler vb. olabilmektedir. STK'lar arasında işbirliği de genellikle çok verimli değildir. İşbirliği çoğu kez ortak toplantı ya da ortak basın açıklaması gibi sınırları aşmamaktadır. STK'lar arasında rasyonel ve verimli bir işbirliği ve eşgüdümün birçok durumda önemli bir sinerji yaratması beklenir. Bu potansiyeli yakalayabilmek için de STK'ların ve üyelerinin etkinleşmesi gereklidir. Bu doğrultuda yapılacak eğitim çalışmaları için şu gibi konu örnekleri düşünülebilir: Toplantı Yönetme, Hızlı Okuma, İyi Konuşma, Arşiv, Basınla İlişkiler, Tanıtım ve Halkla İlişkiler, Basın-Yayın Etkinlikleri, Kaynak Yaratma, Etkin Kaynak Kullanımı, Proje Hazırlama ve Uygulama, Örgüt İçi Demokrasi, STK'ların Uluslararası İlişkileri, STK'lara Devlet Kuruluşlarının ve Yerel Yönetimlerin Katkısı...

SEÇENEK 2: Tüm Türkiye çapındaki seçenek hem maliyetinin, hem de gerekli destekleyici sayısının yüksekliği dolayısıyla uzun bir hazırlık süresi gerektirecektir. Seçenek 2 daha dar kapsamlı bir projedir. Burada bir il ya da birkaç il den hareket edilmekte ve eşgüdüm içinde ve paralel ilerleyecek gruplardan oluşan bir küme düşünülmektedir. Örneğin üç büyük kent yanında Merin, Adana, Bursa, Antalya, Eskişehir gibi kentlerde herbiri 6-10 kişiden oluşan 6-10 grup düşünülebilir. Bu durumda kümedeki kişi sayısı en az 36, en çok 100 olacaktır. Bu sayının birbirine yakın iki kentten sağlanması da düşünülebilir. Eğitim çalışmasının felsefesi ve temel niteliği seçenek 1'le aynıdır. Programlar "öğrenci merkezli"dir ve aktif yönetime dayanır. Grupların küçük tutulmasının nedeni de budur.

Gruplar belirlenirken birbirine yakın birikim ve eğitim düzeyindeki kişilerin bir araya getirilmesine dikkat edilir. Programın öğrenci merkezli oluşu nedeniyle, içerik ve düzey be-

lirlenirken katılımcıların birikimleri, deneyleri ve gereksinimleri öncelikle göz önüne alınır. Programa katılacak kişilerin belirlenmesinde de bu noktaya önem verilir. Cinsiyet, mezhep, etnik köken vb. açılardan ise herhangi bir ayırım gözletilmemesi önem taşır.

Özel uzmanlık gerektiren konularda grupların tümü bir araya gelerek uzman konuşmacıyı dinleyebilir, sorularını ve görüşlerini tartışabilir. Benzer şekilde çalışmanın genel programının ve ortak sorunların grupların tümünce tartışılması düşünülebilir. Konuların ayrıntılı işlenişi ise tek tek gruplar içinde gerçekleştirilecektir. Seçenek 2'de konuların ve okuma materyalinin bir eşgüdüm kurulunca belirlenmesi, yararlı olacaktır. Bu seçenekte yeni materyal üretimi çok sınırlı kalacak, ağırlık daha önce değişik amaçlarla hazırlanmış metinlerde olacaktır.

Her grupta bir "yönlendirici"nin bulunması gerekir. Yönlendirici klasik anlamda öğretmen değildir. Bu kişiye rehber, moderatör, kolaylaştırıcı gibi adlar da verilebilir. Bu kişi ile grup arasında ast-üst ilişkisi olmaması gerekir. Ancak aynı derecede gerekli olan bir husus da, yönlendiricinin yapılan iş hakkında grup üyelerine göre daha bilgili ve daha deneyimli olmasıdır. Yönlendirici daha önce burada ele aldığımız programlardan geçmiş bir kişi de olabilir. Dolayısıyla katılımcıların belirlenmesinde ileride yönlendirici olma potansiyelini taşıyanlara öncelik verilmesi düşünülebilir.

Yönlendirici oturum başlarında konuyu tanıtır, konunun sınırlarını sunar ve katılımcıları kendi bilgi ve deneyimleri ışığında konuyu değerlendirmeye ve tartışmaya çağırır. Tartışmanın bir-iki kişinin tekeline girmesini engellemeye, herkesin aktif katılımını sağlamaya çalışır. Oturum sonunda da tartışmaları özetler ve sonuçları ortaya koyar. Yönlendirici, bir öğretmen olmamakla birlikte, oturumların amaca uygun ve verimli geçmesi konusunda önemli bir sorumluluk taşır.

Herbir programın bitiminde bir oturumun genel değerlendirmeye ayrılması yararlı olur. Genel değerlendirme yazılı

ve/veya sözlü olabilir. Her iki yöntemde de programın ana özellikleri ile ilgili yalın soruların sorulmasında yarar vardır. Bu değerlendirmeler programın geliştirilmesine ışık tutacaktır.

Sistemin verimli bir biçimde sürdürülebilmesi amacıyla, programın katılımcıları arasından belirli nitelikleri taşıyan kişilerin daha sonra yönlendirici olarak görev almaları hedeflenmeli, dolayısıyla ileride yönlendirici olarak görev alacak kişilerin uygulanan programlardan hangilerini izlemiş olmaları gerektiği saptanmalıdır.

SONUÇ: Yukarıda da belirtildiği gibi seçenek 1 ve seçenek 2 aynı felsefeye ve bakış açısına dayanmaktadır. Seçenek 2 daha kolay gerçekleştirilebilir, belirli kentlerde hemen uygulamaya konabilir. Seçenek 1'in ise yukarıda ilgili bölümde sayılan kuruluşların en azından bir bölümünün desteğine ihtiyacı olduğu açıktır. Ancak bu desteği veren kuruluşlar yalnızca genel anlamda demokrasinin gelişmesine değil, üyelerinin ve kendi örgütsel yapılarının da güçlenmesine katkıda bulunmuş olacaktırlar. Sistemin birden çok örgütçe sahiplenilmesi örgütlerin tek tek hedefleyebilecekleri nicelik ve niteliğin aşılmasını sağlayacak, ayrıca farklı kesimlerden gelen kişiler arasında bir işbirliği ve dayanışma yaratacaktır. ●

... hedefliyoruz. Elinizdeki kitap bu alanda yol açıcı düşüncelerin, eleştirilerin, değerlendirme ve yorumların yanısıra eylemleri ve geleceğe yönelik programları biraraya getiriyor:

"Sivil toplum örgütlerinin kronik tartışma konularından biri, çalışmaların istenen ölçüde etkili olup olmadığı, umulan yankıyı uyandırıp uyandırmadığı, çoğu kez karşılaşılan ilgisizliğin nereden kaynaklandığı gibi sorulardır. Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarında kullanılan parasal kaynağın ve harcanan emeğin sonucunda ne elde edildiği son derece önemli bir sorudur."

BURHAN ŞENATALAR

"1990'lı yıllara kadar, işkence, cezaevleri, düşünce ve örgütlenme özgürlüğü, sendikal haklar konusunda önemli çalışmalar yapan dernek (IHD), bu çalışmaları uzun vadeli politikalar, bakış açıları ışığında yapmamıştı."

ERCAN KANAR

"Bize yol, park, kanalizasyon yapın, çöpümüzü toplayın. Daha fazla otobüs, daha iyi elektrik, su vs. getirin. Ancak, tüm bu isteklerin karşılanmasında sivil toplum kendine de bir ayrı rol düşüğünü görmemekte. 'Biz bu isteklerin yerine getirilmesinde ne yapabiliriz, söyleyin. Biz de hizmet üretiminde sizinle ortaklaşa faaliyet gösterelim' denmemektedir."

ALİ ÇARKOĞLU

"Sorunlara mühendis-mimar kimliği yanında ana-aba olmanın, ekonomik sorumluluk taşımanın, yurttaş olmanın bilinciyle yaklaşılmaktadır. Üye, bugüne kadar önüne hep görevlerin sürüldüğünü, haklarının ise gözardı edildiğini, oysa... görevi olduğu kadar haklarının da bulunduğunu dile getirip haklarını talep ediyor."

İHSAN KARABABA

"... özelde dernekler, genelde ise sivil toplum kuruluşlarının hukukî düzlemde karşılaştıkları sorunlar, salt anayasal ve yasal düzenlemelerden değil, uygulamada sıkça rastlanan, hattâ kemikleşmiş hale gelmiş olan tutumlardan da kaynaklanmaktadır. Zaten yeteri derecede boğucu olan yasal çerçeveyi iyice bunaltıcı hale getiren bu pratik zorlamalar, bürokratik kırtasiyeciliğin had safhaya eriştirilmesinden, yasal düzenlemelerle idarî görevlilere tanınan yetkilerin en son sınırına dek, hattâ bu sınırın da ötesine geçerek kullanılmasına değin bu yelpazeye yayılmaktadır. Bu olumsuzluğun bir 'idarî görevli' (ki, dernekler açısından bu görevli, Emniyet Teşkilâtı bünyesindeki Dernekler Masası'ndaki polisler olmaktadır) alt kültüründen kaynaklandığı düşünülebilir."

OZAN ERÖZDEN

Kitapta yazıları yeralan öteki yazarlar: MURAT BELGE, SADUN EMREALP, TURGUT TARHANLI, MEBUSE TEKAY, AYDIN UĞUR, TACİSER ULAŞ

ISBN 975-470-639-5

